

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UDC80 (82)

ISSN 1857-7059

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

2020

YEARBOOK

2020

ГОДИНА 11
БРОЈ 15

VOLUME XI
NO 15

GOCE DELCEV UNIVERSITY - STIP
FACULTY OF PHILOLOGY

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2020
YEARBOOK
2020

ГОДИНА 11
БР. 15

VOLUME XI
NO 15

GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF PHILOLOGY

ГОДИШЕН ЗБОРНИК ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

За издавачот:

вонр. проф. Драгана Кузмановска

Издавачки совет

проф. д-р Блажо Боев

проф. д-р Лилјана Колева-Гудева

проф. д-р Виолета Димова

вонр. проф. Драгана Кузмановска

проф. д-р Луси Караниколова -Чочоровска

проф. д-р Светлана Јакимовска

проф. д-р Ева Ѓорѓиевска

Редакциски одбор

- проф. д-р Ралф Хајмрат – Универзитет од Малта, Малта
проф. д-р Нечати Демир – Универзитет од Гази, Турција
проф. д-р Ридван Џанин – Универзитет од Едрене, Турција
проф. д-р Стана Смиљковиќ – Универзитет од Ниш, Србија
проф. д-р Тан Ван Тон Та – Универзитет Париз Ест, Франција
проф. д-р Карин Руке Бритен – Универзитет Париз 7 - Дени Дидро, Франција
проф. д-р Роналд Шејфер – Универзитет од Пенсилванија, САД
проф. д-р Кристина Кона – Хеленски Американски Универзитет, Грција
проф. д-р Златко Крамариќ – Универзитет Јосип Јурај Штросмаер, Хрватска
проф. д-р Борјана Просев-Оливер – Универзитет во Загреб, Хрватска
проф. д-р Татјана Ѓуришиќ-Бекановиќ – Универзитет на Црна Гора, Црна Гора
проф. д-р Рајка Глушица – Универзитет на Црна Гора, Црна Гора
доц. д-р Марија Тодорова – Баптистички Универзитет од Хонг Конг, Кина
доц. д-р Зоран Поповски – Институт за образование на Хонг Конг, Кина
проф. д-р Елена Андонова – Универзитет „Неофит Рилски“, Бугарија
м-р Диана Мистреану – Универзитет од Луксембург, Луксембург
проф. д-р Зузана Буракова – Универзитет „Павол Јозев Сафарик“, Словачка
доц. д-р Наташа Поповиќ – Универзитет во Нови Сад, Србија

проф. д-р Светлана Јакимовска, доц. д-р Марија Кукубајска, проф. д-р Луси Караниколова-Чочоровска, проф. д-р Ева Ѓорѓиевска, проф. д-р Махмут Челик, проф. д-р Јованка Денкова, проф. д-р Даринка Маролова, Доц. д-р Весна Коцева, виш лектор м-р Снежана Кирова, виш лектор м-р Наталија Поп-Зариева, лектор д-р Надица Негриевска, виш лектор м-р Марија Крстева

Главен уредник

проф. д-р Светлана Јакимовска

Одговорен уредник

проф. д-р Ева Ѓорѓиевска

Јазично уредување

Лилјана Јовановска

(македонски јазик)

виш лектор м-р Биљана Иванова, виш лектор м-р Крсте Илиев,

виш лектор м-р Драган Донеv

(англиски јазик)

Техничко уредување

Сања Гацов

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ -Штип

Филолошки факултет

ул. „Крсте Мисирков“ 10-А п. факс 201, 2000 Штип

Република Северна Македонија

YEARBOOK FACULTY OF PHILOLOGY

For the publisher:

Ass. Prof. Dragana Kuzmanovska, PhD

Editorial board

Prof. Blazo Boev, PhD

Prof. Liljana Koleva-Gudeva, PhD

Prof. Violeta Dimova, PhD

Ass. Prof. Dragana Kuzmanovska, PhD

Prof. Lusi Karanikolova-Cocorovska, PhD

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD

Prof. Eva Gjorgjievska, PhD

Editorial staff

Prof. Ralf Heimrath, PhD— University of Malta, Malta

Prof. Necati Demir, PhD— University of Gazi, Turkey

Prof. Rıdvan Canım, PhD— University of Edrene, Turkey

Prof. Stana Smiljkovic, PhD— University of Nis, Serbia

Prof. Thanh-Vân Ton-That, PhD— University Paris Est, France

Prof. Karine Rouquet-Brutin PhD— University Paris 7 – Denis Diderot, France

Prof. Ronald Shafer PhD— University of Pennsylvania, USA

Prof. Christina Kona, PhD— Hellenic American University, Greece

Prof. Zlatko Kramaric, PhD— University Josip Juraj Strossmaier, Croatia

Prof. Borjana Prosev – Oliver, PhD— University of Zagreb, Croatia

Prof. Tatjana Gurisik- Bekanovic, PhD— University of Montenegro, Montenegro

Prof. Rajka Glusica, PhD— University of Montenegro, Montenegro

Ass. Prof. Marija Todorova, PhD— Baptist University of Hong Kong, China

Ass. Prof. Zoran Popovski, PhD— Institute of education, Hong Kong, China

Prof. Elena Andonova, PhD— University Neofilt Rilski, Bulgaria

Diana Mistreanu, MA— University of Luxemburg, Luxemburg

Prof. Zuzana Barakova, PhD— University Pavol Joseph Safarik, Slovakia

Ass. Prof. Natasa Popovik, PhD— University of Novi Sad, Serbia

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD, Ass. Prof. Marija Kukubajska, PhD,

Prof. Lusi Karanikolova-Cocorovska, PhD, Prof. Eva Gjorgjievska, PhD,

Prof. Mahmut Celik, PhD, Prof. Jovanka Denkova, PhD, Prof. Darinka Marolova, PhD,

Ass. Prof. Vesna Koceva, PhD, lecturer Snezana Kirova, MA, lecturer Natalija Pop-Zarieva,
MA, lecturer Nadica Negrievska, PhD, lecturer Marija Krsteva, MA

Editor in chief

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD

Managing editor

Prof. Eva Georgievska, PhD

Language editor

Liljana Jovanovska

(Macedonian language)

lecturer Biljana Ivanova, MA, lecturer Krste Iliev, MA, lecturer Dragan Donev, MA
(English language)

Technical editor

Sanja Gacov

Address of editorial office

Goce Delchev University

Faculty of Philology

Krste Misirkov b.b., PO box 201

2000 Stip, Republic of North Macedonia

СОДРЖИНА CONTENTS

Методика на настава по странски јазик

Нина Даскаловска

ТЕОРИЈАТА НА ШЕМА И ПРОЦЕСИТЕ НА ЧИТАЊЕ

Nina Daskalovska

SCHEMA THEORY AND READING PROCESSES 9

Билјана Ивановска, Гзим Цафери

СТАВОВИТЕ НА СТУДЕНТИТЕ ЗА УЧЕЊЕТО НА ДАЛЕЧИНА

ВО ВРЕМЕ НА КОРОНА КРИЗА

Biljana Ivanovska, Gzim Xhaferri

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DISTANCE LEARNING 17
DURING THE CORONA CRISIS

Книжевност

Марија Леонтиќ

ЖИВОТОТ И ПОЕЗИЈАТА НА КАТИЦА КУЛАВКОВА

Marija Leontik

LIFE AND POETRY OF KATICA KULAVKOVA 27

Софија Иванова, Ранко Младеноски

СИНОНИМНИТЕ ЛИКОВИ ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА

МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Sofija Ivanova, Ranko Mladenoski

SYNONYMOUS CHARACTERS IN MACEDONIAN DRAMAS
BETWEEN THE TWO WORLD WARS 35

Бобан Перески, Луси Караниколова-Чочоровска

МОРАЛНОТО И НАЦИОНАЛНОТО ДОСТОИНСТВО ВО ДРАМАТА

„КРИВОРАЗБРАНА ЦИВИЛИЗАЦИЈА“ ОД ДОБРИ ВОЈНИКОВ

Boban Pereski, Lusi Karanikolova-Chochorovska

THE MORAL AND NATIONAL DIGNITY IN THE DRAMA
“THE MISUNDERSTOOD CIVILIZATION” BY DOBRI VOJNIKOV 45

Наталија Поп Зариева, Драган Донеv, Крсте Илиев,

Кристина Костова, Марија Крстева

МОКТА НА ОЧИТЕ ВО „ДРАКУЛА“ НА БРАМ СТОКЕР

Natalija Pop Zarieva, Dragan Donev, Krste Iliev, Kristina Kostova, Marija Krsteva

THE POWER OF THE EYES IN BRAM STOKER'S DRACULA 55

Весна Кожинкова

САМОРЕФЛЕКСИВНОСТА НА СКРИЕНАТА КАМЕРА

Vesna Kozinkova

SELF-REFLECTION OF THE HIDDEN CAMERA 63

Преведување

Светлана Јакимовска

ПОСТУЛАТИТЕ НА ПОЛИСИСТЕМСКАТА ТЕОРИЈА И
НЕЈЗИНОТО ВЛИЈАНИЕ ВО ТРАДУКТОЛОГИЈАТА

Svetlana Jakimovska

THE POSTULATES OF POLYSYSTEM THEORY

AND ITS INFLUENCE IN TRADUCTOLOGY 71

Прагматика

Билјана Ивановска, Марија Кусевска

ЈАЗИЧНИТЕ ЕДИНИЦИ КАКО МОДИФИКАТОРИ НА ГОВОРНИОТ ЧИН
ОДБИВАЊЕ КАЈ МАКЕДОНСКИТЕ ИЗУЧУВАЧИ НА ГЕРМАНСКИ
КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК

Biljana Ivanovska, Marija Kusevska

THE MODIFIERS IN THE SPEECH ACT OF REFUSAL IN THE

MACEDONIAN FOREIGN LANGUAGE LEARNERS 83

Марија Кусевска, Билјана Ивановска,

Цвета Мартиновска-Банде, Роберт Јакимов

КОРИСТЕЊЕ ЈАЗИЧНИ КОРПУСИ ЗА НАУЧНО-ИСТРАЖУВАЧКИ
И ПЕДАГОШКИ ЦЕЛИ: МАКЕДОНСКИ КОРПУС НА МЕЃУЈАЗИК (МАКОР)

Marija Kusevska, Biljana Ivanovska,

Cveta Martinovska Bande, Robert Jakimov

THE USE OF LANGUAGE CORPORA FOR RESEARCH AND

PEDAGOGICAL PURPOSES: THE MACEDONIAN CORPUS

OF INTERLANGUAGE (MACOR) 91

Бисера Ушинова, Билјана Ивановска

ОСВРТ КОН СТУДИИТЕ ЗА ГОВОРНИОТ ЧИН ОДБИВАЊЕ

Bisera Ushinova, Biljana Ivanovska

LITERATURE REVIEW OF THE SPEECH ACT REFUSAL 99

Осврти / Прегледи

Светлана Јакимовска

ПИРОТ ИЛИ ПИРАТ, КОЛАЖ ИЛИ ПЕЈЗАЖ?

(„Во Лотарингија“, Емануел Рембер, Пагома Прес, Скопје, 2019)

Svetlana Jakimovska

PIROTTE OR PIRATE, COLLAGE OR LANDSCAPE?

(In Lotharingia, Emmanuel Rimbert, Pagoma Press, Skopje, 2019) 111

*Методика на настава
по странски јазик*

ТЕОРИЈАТА НА ШЕМА И ПРОЦЕСИТЕ НА ЧИТАЊЕ

Нина Даскаловска¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

nina.daskalovska@ugd.edu.mk

Апстракт: Развивањето на вештината на читање е една од поважните цели при изучување на странски јазици. Но, иако читањето, заедно со слушањето, спаѓаат во рецептивните вештини, не може да се каже дека читањето е пасивна активност бидејќи читањето со разбирање вклучува многу когнитивни процеси како што се сфаќање на главната идеја во текстот, идентификување на структурата на текстот, активирање на претходното знаење и негово поврзување со новите информации, правење претпоставки за содржината на текстот и слично. Процесите на читање најчесто се објаснуваат со моделите на читање, како што се „bottom-up“, „top-down“ и интерактивните модели. Но, кога зборуваме за моделите на читање, потребно е да ја споменеме и теоријата на шема која е предмет на овој труд и со која, исто така, се објаснува процесот на читање.

Клучни зборови: читање, разбирање, процеси на читање, теорија на шема

SCHEMA THEORY AND READING PROCESSES

Nina Daskalovska¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip

nina.daskalovska@ugd.edu.mk

Abstract: Developing reading skills is one of the most important aims in learning a foreign language. However, even though reading, together with listening, are considered receptive skills, we cannot say that reading is a passive activity because reading comprehension includes many cognitive processes such as understanding the main idea in the text, identification of the text structure, activation of previous knowledge and connecting it with the new information, making predictions about the content of the text, and so on. Reading processes are usually explained with the reading models, such as bottom-up, top-down and interactive models. However, when we talk about the reading models, it is necessary to mention the Schema theory, which is the focus of this paper, and which also helps in understanding the reading processes.

Key words: reading, comprehension, reading processes, schema theory

1. Вовед

Теоријата на шема потекнува од Гешталт психологијата, чие основно тврдење е дека новото искуство може да се разбере ако се спореди со некое претходно слично искуство, така што новото искуство се процесира во однос на разликата или сличноста со тоа претходно искуство (Cook, 1994, p. 9). Почетоците на теоријата на шема, како што се употребува во денешна смисла, му се припишуваат на британскиот психолог Фредерик Бартлет (Frederick Bartlett, 1932). Бартлет ја вовел теоријата на шема во психологијата со објавување на серија експерименти со кои можел да покаже дека претходното знаење влијае врз новата информација. Во една од тие студии, 20 испитаници ја прочитале северно-американска народна приказна „Војната на духовите“. По читањето тој го тестираше нивното сеќавање на приказната во интервали од 15 минути до 6 години. Бидејќи содржината на приказната им била сосема туѓа на учесниците, тој очекувал различни интерпретации. Бартлет забележал тенденција кај испитаниците да испуштаат или да рационализираат одредени детали кои не можеле да ги поврзат со своето искуство или со своите очекувања (како што се натприродните настани). Освен тоа, тие додавале детали кои ги немало во приказната, а кои се вообичаени во приказните што им биле познати. Исто така, тој забележал дека испитаниците ги паметеле деталите кои биле важни за нивното искуство. На пример, испитаниците кои учествувале во Првата светска војна заборавиле многу детали, но сите се сетиле дека еден од ликовите во приказната бил вознемирен кога требало да го остави семејството и да замине во борба.

Како резултат на истражувањето тој дефинирал три когнитивни ефекти на сеќавањето: „селективна репродукција“ или испуштање на одредени детали, „изострување“ или елаборирање на одредени детали и „рационализација“ или трансформирање на одредени детали за да се креира посоодветна врска со искуството и со ставовите на испитаникот. По завршувањето на ова истражување тој ги дал следните заклучоци:

1. Откако ќе заврши првата репродукција, сите наредни репродукции ја следат истата форма и во сите нив се јавуваат истите детали, што укажува на постојаноста на интерпретативната ориентација или шема на секој испитаник;
2. Кога некој детаљ бил важен и одговарал на интересите на испитаникот, тој често бил трансформиран, но во сите репродукции задржал висок степен на јасност;
3. Рационализацијата била присутна во сите репродукции, при што често се додавале измислени детали за да се постигне конзистентност на приказната.

Студијата на Бартлет дала нови согледувања за примањето на пораките кои укажале на тоа дека минатите искуства не само што влијаат врз когнитивниот процес, туку дека тие, исто така, и ја менуваат пораката.

Како психолог кој припаѓал на Гешталт традицијата, Бартлет во голема

бидејќи со нејзина помош можело да се објаснат проблемите со визуелното препознавање и со разбирањето на текстовите (Cook, 1994, p. 18). Марвин Мински (Marvin Minsky) се обидува да направи машина која ќе покажува човечки особини. Врз основа на работата на Бартлет тој заклучил дека бидејќи луѓето го користат претходното знаење за светот за да извршат многу операции кои тој се обидува да ги репродуцира кај компјутерот, за да го постигне тоа потребно е да го снабди компјутерот со тој тип на знаење. Тој сметал дека општата информација може да се претстави како рамка која се состои од празни места кои може да се пополнат со одредени вредности. Ако не се обезбеди специфична вредност за дадено празно место, тогаш тоа ќе се пополни автоматски со претходно одредена вредност. Овие истражувања се темелеле врз претпоставката дека постои аналогија помеѓу човечката и вештачката интелигенција, и оти луѓето го процесираат дискурсот на ист начин како и компјутерите, така што истражувањата на човечката и вештачката интелигенција се надополнуваат една со друга (ibid., p. 18–19).

2. Теоријата на шема во образованието

Работата на Мински извршила силно влијание во психологијата и во образованието. Во 1980 година когнитивниот психолог Дејвид Румелхарт (David Rumelhart) ги претворил неговите идеи во теорија за менталните претстави на комплексното знаење. Според Румелхарт (Rumelhart, 1980), шемите го претставуваат знаењето на сите нивоа – од идеологиите и културолошките вистини до знаењето за значењето на одреден збор. Ние поседуваме шеми за претставување на сите нивоа на нашите искуства. Нашите шеми се, всушност, нашето знаење.

Ричард Андерсон (Richard Anderson) и неговите соработници одиграле важна улога во примената на теоријата на шема во образованието. Во една статија во 1977 година тие истакнале дека шемите обезбедуваат форма за претставување на комплексното знаење и оти даваат објаснување за тоа како старото знаење може да влијае врз стекнувањето на ново знаење. Според нив, шемите кои читателот ги активира при читањето се многу поважни од информациите и структурите во самиот текст и оти тие варираат во зависност од неговата возраст, култура, искуство, образование, интереси и убедувања. Оттука, основниот фактор за стекнување знаење преку читање е знаењето кое читателот веќе го поседува (Anderson et al., цитирано во Hudson, 1988).

Теоријата на шема ги опишува процесите на читање во кои читателите, за да го разберат текстот, го комбинираат нивното претходно знаење со информацијата во текстот. Менталните претстави кои ги поседуваат читателите, се нарекуваат „шеми“ и се делат на два главни типови: „содржински шеми“ (претходното знаење за содржината на текстот) и „формални шеми“ (претходното знаење на реторичката организација на текстот како што е разликата помеѓу жанровите, разликите во структурата на приказните, расказите, научните текстови, написите во весници, поезијата итн.) (Carell, 1988b, p. 104). За да ја разбере пораката, читателот црпи информации и од текстот и од своето претходно знаење. Се смета дека првиот дел од текстот активира одредена шема која со наредниот дел од текстот или се потврдува или се отфрла (Wallace, 1992, p. 33).

Според теоријата на шема, процесот на интерпретација се води од принципите дека секој инпут треба да се вклопи во постечките шеми и дека сите

аспекти на таа шема треба да бидат компатибилни со инпутот. Тоа резултира со двата основни начини на процесирање на информацијата наречени *bottom-up* и *top-down*. Шемите се организирани хиерархиски, од најопштите на врвот до најспецифичните на дното. Важен аспект на процесот на разбирање е дека и двата начини на процесирање треба да се случуваат истовремено. *Bottom-up* процесите го свртуваат вниманието на читателот кон информациите кои се нови или кои не се вклопуваат во неговите хипотези за содржината или за структурата на текстот, додека *top-down* процесите му помагаат на читателот да ги разреши нејасностите и да направи избор помеѓу алтернативните интерпретации на текстот (Carrell and Eisterhold, 1988, p. 76–77).

Притоа треба да се истакне дека не е доволно читателите само да ги поседуваат тие шемите, туку и да ги активираат. Ако тоа не се случи, ќе се појават проблеми со разбирањето. Проблеми може да се јават и кога не постои коинциденција помеѓу шемите на авторот и на читателот. Разликите помеѓу намерата на авторот и разбирањето на читателот се најочигледни во случаите кога читателот имал различни животни искуства од моделот на читател кој си го замислил авторот. Исто така, може да се случи читателот да го разбере текстот, но да има поинаква интерпретација од авторот. Како што истакнуваат Carrell and Eisterhold (1988, p. 80), една од најочигледните причини за отсуство на одредена шема кај читателот е тоа што таа е поврзана со културата и не е дел од културолошкото искуство на читателот. Кога пречките во разбирањето на текстот потекнуваат од недоволното претходно знаење, се препорачува т.н. „*naïve reading*“, односно читање на повеќе текстови на иста тема или од ист автор, според желбите и интересите на учениците. Наставниците честопати им даваат на учениците да читаат кратки текстови кои не им овозможуваат на учениците да се прилагодат на стилот на авторот и да се запознаат со вокабуларот карактеристичен за одредена тема. Значителната предност што ја дава читањето на повеќе текстови на иста тема од гледиште на теоријата на шема е тоа што шемите постојано се активираат и се прошируваат, што резултира во подобро разбирање. Исто така, тивкото читање е одлична активност за учениците, бидејќи тие самите ги избираат текстовите според својот интерес, содржината и тежината на текстот. И што е најважно, тие избираат текстови кои одговараат на нивното искуство што овозможува активирање на постоечкото претходно знаење (*ibid.*, p. 86). Ако, пак, причина за неразбирање е непознавањето на културолошки елементи во текстот, би било корисно да им се помогне на учениците да стекнат знаење за темата пред читањето со помош на соодветни активности (Carrell, 1988b, p. 245).

Хипотезата на Гудман (Goodman, 1988) дека при читањето вештите читатели прават успешни предвидувања, се однесува на сите јазици. Истражувањата ја поддржуваат универзалноста на психолингвистичкиот концепт на читањето и покажуваат дека мајчиниот јазик не влијае врз вештината на читање на странски јазик. Меѓутоа, Кларк (Clarke, 1988, p. 183) открил дека недоволното знаење на странскиот јазик го попречува трансферот на вештината на читање од мајчиниот на странскиот јазик. Резултатите од неговата студија сугерираат дека улогата на јазичната компетенција на странскиот јазик е поголема отколку што се мисли. Па така, „краткиот спој“ кај читателот се јавува заради ограниченото знаење на странскиот јазик.

„*Top-down*“ моделите на читање имале големо влијание врз гледиштата за процесите на читање. Меѓутоа, за да не се смета дека тие се замена за „*bottom-*

up“ моделите, повеќе истражувачи нагласуваат дека за ефикасно и ефективно читање потребна е интеракција на „top-down“ и „bottom-up“ стратегиите за читање (Carrell, 1988b, p. 240–248). За да се развијат вештините за „bottom-up“ процесирање на текстот, потребно е да се развива знаењето на граматиката и на вокабуларот. Повеќе студии ја покажале важната улога на граматичкото знаење во читањето и на мајчин и на странски јазик. Освен граматиката, препознавањето на зборовите и поседувањето на голем фонд на зборови се клучни во процесот на разбирање на текстот. Но, како што истакнува Карел, теоријата на шема фрлила ново светло врз комплексната природа на заемната врска помеѓу шемите, контекстот и знаењето на вокабуларот. За разлика од традиционалното гледиште за вокабуларот, денес се смета дека зборовите немаат фиксно значење, туку дека нивното значење зависи од контекстот и од претходното знаење. Знаењето за зборот вклучува знаење на шемите во кои се вклопува концептуалното знаење поврзано со тој збор, потоа знаење на мрежите на кои тој им припаѓа, како и други зборови и поими кои се поврзани со него. Студиите кои го истражувале ефектот од презентирање на вокабуларот пред читање на одреден текст покажале дека само давање на листа со новите зборови и нивните дефиниции кои одговараат на значењето на зборовите во текстот не гарантираат дека учениците ќе ги научат тие зборови или нивните поими. Усвојувањето на зборовите преку читање може да се подобри ако се презентираат клучните зборови од текстот, ако зборовите се учат во семантички и тематски поврзани групи така што во исто време се подобрува и знаењето за зборовите и знаењето за темата, ако се дадени и дефинициската и контекстуалната информација, ако е вклучено длабоко процесирање на зборовите и ако се учат само неколку зборови неделно. Но, наместо да се презентира вокабулар за еден текст, Карел препорачува програмата да вклучува учење на вокабуларот и општо знаење за повеќе текстови кои ќе се читаат во одреден временски период. Помеѓу активностите кои може да се користат спаѓаат: гледање слајдови, слики или филмови, демонстрации, дискусии и дебати, играње по улоги, презентирање и дискусија за клучниот вокабулар, зборовни асоцијации, читање на поврзани текстови итн. Проблеми при читањето, исто така, може да се појават и кога читателот ги поседува соодветните шеми, но тие не се активирани. Затоа активностите пред читањето на текстот имаат двојна улога: стекнување на ново знаење и активирање на претходното знаење. За активирање на веќе постоечкото претходно знаење може да се користат активности како што се споделување на претходно искуство поврзано со темата, поставување цел на читањето, предвидување за содржината на текстот, слободни асоцијации на темата или преглед на текстот. Овие активности, покрај тоа што му даваат цел на читањето, тие, исто така, ги поттикнуваат и активностите по читањето како што се дискусија за текстот, пишување на своја интерпретација, потврдување на хипотезите или донесување на заклучоци, поврзување на текстот со претходното знаење, реформулирање на постоечкото знаење итн.

3. Импликации за наставата по странски јазици

Натал (Nuttall, 1982, p. 19) истакнува дека во наставата по странски јазици текстовите се користат за презентирање и за вежбање на одредени јазични елементи како што се вокабуларот, граматичките структури и слично, но тоа не е автентична употреба на текст за читање. Надвор од училиницата текстовите не се читаат со таа цел и сигурно авторите не ги пишуваат за таа цел. Затоа таа сугерира

на часовите кои се посветени на развивање на вештините на читањето, да се користат текстови кои се пишуваат со автентична цел: да информираат, забавуваат итн. Целта на овие часови не е на учениците да им се ставаат информации во главата, туку да се научат сами да ги извлекуваат тие информации, односно користејќи го своето знаење да усвојат нова порака. Една општа цел на програмите за читање е да се оспособат учениците да читаат непознати автентични текстови без помош, со соодветна брзина, тивко и со доволно разбирање (ibid., p. 21).

Од сето ова произлегуваат две главни импликации за наставата (Eskey & Grabe, 1988, p. 227):

1. Мора да се посвети време на вежбање на брзо и точно идентификување на лексичките и граматичките форми;
2. Мора да се посвети време на развивање на стратегии за правилно интерпретирање на текстовите.

Притоа треба да се прави разлика помеѓу интензивно и екстензивно читање и што може да се постигне со овие два вида на читање. Натал (Nutall, 1982, p. 23) објаснува дека интензивното читање е читање за точност, а екстензивното читање е читање за течност. Целта на интензивното читање е да се дојде до целосно и детално разбирање на текстот: не само што значи текстот, туку и како тоа значење е постигнато. За интензивното читање важно е и „што“ и „како“, и главната цел е обучување на учениците да користат стратегии за читање. Меѓутоа, времето на часот е ограничено, а количеството на читање кое е потребно за да се постигне течност и ефикасност е многу големо, па затоа е потребна програма за екстензивно читање која ќе го промовира читањето надвор од училищата. Ески и Грејб (Eskey & Grabe, 1988, p. 228), исто така, потенцираат дека вештината на читање може да се развие само преку екстензивно читање. Работата на час може да го покаже патот, но не може да биде замена за читањето: луѓето учат да читаат преку читање, а не преку изведување вежби.

Наставниците треба да имаат на ум дека учениците се разликуваат по нивниот стил на читање, стратегиите кои ги користат и нивото на свесност за процесите на читање. Добрите читатели се разликуваат од послабите читатели по три карактеристики: нивниот избор на текстови, нивната ангажираност при читањето и користењето на стратегии за читање (Blachowicz & Olge, 2008, p. 6). Многу деца немале такво искуство кое ќе ги натера да го засакаат читањето, па затоа е потребно да се откријат нивните интереси и да се поврзат со читањето. Но, не е доволно само да се откријат интересите на учениците, туку тие треба и да се прошируваат преку користење на различни жанрови и материјали на час (ibid., p. 7). Во однос на ангажираноста при читањето, некои ученици се задлабочуваат во книгата и ништо друго не ги интересира, други сакаат да си ги запишат идеите од тоа што го читаат, трети реагираат на прочитаното со цртеж или со пишување стихови, други сакаат да дискутираат за тоа што го прочитале итн. Наставникот треба да знае да ги процени разните стилови на учениците и да ги поттикнува да си изнајдат начин кој е најпријатен за нив за да можат да уживаат во читањето во и надвор од училиштето (ibid., p. 9–10). Добрите читатели користат различни стратегии кои одговараат на нивните потреби, цели и текстовите за читање. Затоа наставниците треба да посветат внимание на стратегиите за читање кои може да се применат на различни текстови, како на пример, бура на идеи или предвидување пред читањето, визуализирање или цртање мапи и графички

организатори во текот на читањето, правење белешки, пишување дневници во две колони и многу други (ibid., p. 11–13). На повисоките нивоа, би требало да се поттикнуваат учениците повеќе да размислуваат, па би можеле да се користат активности кои вклучуваат критички одговори на идеите во текстот, формирање интерпретации и давање аргументи за нив итн. (ibid., p. 14). Хеџ (Hedge, 2000, p.192) истакнува дека способноста да се чита критички зависи од свесноста на читателите за тоа како авторите можат да манипулираат со јазичните елементи, па затоа е особено важно за помладите читатели да ја развиваат оваа вештина, бидејќи тие се понеискусни и поголема е веројатноста да ги прифатат гледиштата на авторот отколку критички да размислат за нив и да им се спротивстават.

Користена литература

- Anderson, R. C., Reynolds, R. E., Challert, D. L. & Goetz, T. E. (1977). Frameworks for comprehending discourse. *American Educational Research Journal*, 14, 367-381.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blachowicz, C. L. Z. & Ogle, D. (2008). *Reading Comprehension: Strategies for Independent Learners*. 2nd ed. New York: The Guilford Press.
- Carrell, P. L. (1998a). Can reading strategies be successfully taught? *The Language Teacher*, 22(3), 7-14.
- Carrell, P. L. (1988b). Some causes of text-boundedness and schema interference in ESL reading. In Carrell, P.L., Devine, J. and Eskey, D.E. (Eds), *Interactive Approaches to second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carrell, P. L. & Eisterhold, J. C. (1988). Schema theory and ESL Reading Pedagogy. In Carrell, P. L., Devine, J., and Eskey, D. E. (Eds.) *Interactive Approaches to Second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, M. A. (1988). The short circuit hypothesis of ESL reading – or when language competence interferes with reading performance. In Carrell, P.L., Devine, J. and Eskey, D.E. (Eds), *Interactive Approaches to second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, G. (1994). *Discourse and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Eskey, D. E. & Grabe, W. (1988). Interactive models for second language reading. In Carrell, P. L., Devine, J., and Eskey, D. E. (Eds.) *Interactive Approaches to Second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodman, K. (1988). The reading process. In Carrell, P. L., Devine, J., and Eskey, D. E. (Eds.) *Interactive Approaches to Second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedge, T. (2000). *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford: Oxford University Press.
- Hudson, T. (1988). The effects of induced schemata on the ‘short circuit’ in L2 reading: non-decoding factors in L2 reading performance. In Carrell, P.L., Devine, J. and Eskey, D.E. (Eds), *Interactive Approaches to second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuttall, C. (1982). *Teaching Reading Skills in a Foreign Language*. Oxford: Heinemann International.
- Rumelhart, D. E. (1980). Schemata: The building blocks of cognition. In R. J. Spiro, B. C. Bruce, and W. F. Brewer (Eds.), *Theoretical Issues in Reading Comprehension* (pp. 38-58). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wallace, K. (1992). *Reading*. Oxford: Oxford University Press.

СТАВОВИТЕ НА СТУДЕНТИТЕ ЗА УЧЕЊЕТО НА ДАЛЕЧИНА ВО ВРЕМЕ НА КОРОНА КРИЗА

Билјана Ивановска¹, Гзим Цафери²

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ Штип
biljana.ivanovska@ugd.edu.mk

²Факултет за јазици, култури и комуникации, Универзитет на Југоисточна Европа, Тетово
g.xhaferri@seeu.edu.mk

Апстракт: Идејата за создавање на овој труд потекна од актуелната ситуација во Р Северна Македонија, а која настана со здравствената криза предизвикана од коронавирусот, која не ја поштеди ниту нашата држава. Целта беше да добиеме претстава за мислењето на студентите со актуелното изведување на наставата во форма на учење на далечина во вонредна состојба, што како метод на учење и изведување на наставата беше донесено со одлука на Владата на Р Северна Македонија, а во склад со вонредната состојба предизвикана од вирусот Ковид-19, кој несомнено промени многу нешта во секојдневието и во секој сегмент од општествениот живот. Корона кризата не го одмина ниту образованието во сите сегменти: во основното, средното, така и во високото образование. Како инструмент за анализа беше користен прашалник со кој добивме слика за мислењето и искуството на студентите кои беа директно вклучени во далечинското учење, за нивните очекувања, предности, но и недостатоци од овој вид учење, како и предлози за подобрување на истото.

Клучни зборови: *учење на далечина, предности, очекувања, електронско учење*

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DISTANCE LEARNING DURING THE CORONA CRISIS

Biljana Ivanovska¹, Gzim Xhaferri²

¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
biljana.ivanovska@ugd.edu.mk

²South East European University, Tetovo
g.xhaferri@seeu.edu.mk

Abstract: The idea for this paper is to describe the current situation in the Republic of North Macedonia, which was caused by the health crisis, Covid-19, that did not spare our country either. The aim of this research was to get an overview of the students' opinions towards the current teaching-learning process in the form of distance learning in an emergency situation. The online teaching methods was made by a decision of the Government of the R. North Macedonia, and in accordance with the state of emergency caused by the Covid-19 virus, which undoubtedly changed many things in everyday life and in every segment of social life. The corona crisis has not passed the education in all segments: primary, secondary and higher education.

The current research was carried out at the University “Goce Delchev” in Stip, North Macedonia. As a tool for analysis, a student questionnaire, was used to get an overview of the opinions and experiences of students who were directly involved in the process of online learning. Additionally, their expectations, advantages and disadvantages of this type of learning, as well as suggestions for improving it are considered in this paper.

Keywords: distance learning, benefits, University students, expectations, e-learning

1. Вовед

Учењето на далечина (исто така наречено образование на далечина, е-учење, онлајн учење) е форма на едукација во која главните елементи вклучуваат физичка одвоеност на наставникот и студентот за време на наставата и користење на различни технологии за да се олесни комуникацијата помеѓу студентот и професорот, како и комуникацијата помеѓу студентот со своите колеги-студенти (Kaplan, A. M., Haenlein, M. 2016; Honeyman, M; Miller, G., 1993). Учењето на далечина традиционално е фокусирано на ученици, студенти, како и изучувачи на странски јазици, на нерезиденти или поединци во оддалечени региони кои не се во можност да присуствуваат на предавањата. Учењето на далечина може да биде во потполност учење на далечина или пак комбинација од далечинско учење и традиционалните техники кои се применуваат во училища (хибридно или „блендид“ учење) (Tabor, Sh.W., 2007; Vaughan, N., 2010).

Сепак, учењето на далечина стана основен дел од образованието со тенденција која упатува на постојан раст. Само во високото образование во САД повеќе од 5,6 милиони универзитетски студенти беа запишани на најмалку еден онлајн курс во 2009 година, што претставува зголемување од 1,6 милиони од 2002 година.

Студентите и институциите прифаќаат учење на далечина со добра причина. Универзитетите имаат корист од овој вид учење без да обезбедат училиници и простории за сместување на студентите, а студентите ги искористуваат предностите за да можат да работат каде и кога самите ќе изберат. Различни термини се користат за да се опише феноменот на учење на далечина. Во основа, учењето на далечина (активност на ученикот) и настава на далечина (активност на наставникот) заедно сочинуваат образование на далечина. Вообичаените можности вклучуваат е-учење или онлајн учење, што се користи кога интернетот се користи како медиум; виртуелното учење, што обично се однесува на курсеви поминати надвор од училиницата од страна на ученици од основно или средно училиште (исто така обично со користење на интернетот); образование на далечина, долгогодишен метод со кој индивидуалната настава се спроведува по електронски пат; и отворено учење, систем што е вообичаен во Европа за учење преку „отворен“ Универзитет (електронски достапни услуги на Универзитетите до своите корисници).

2. Емпириско истражување

Како инструмент за анализа беше користен прашалник кој беше поделен по електронски пат на студентите преку платформата Мајкрософт Тимс (Microsoft Teams). Испитаниците беа од прва, втора, трета и четврта година кои студираат на Катедрата по германски јазик и книжевност при Филолошкиот факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ од Штип, како и студентите од Воената академија „Михаило Апостолски“ која е придружна членка на Универзитетот „Гоце Делчев“ од Штип. Испитаниците беа на возраст од 19 до 27 години и јазично ниво од А2 до Ц1 според Европската референтна рамка за странски јазици.

Студентите дадоа согласност за учество во ова истражување и по електронски пат го пополнија и испратија прашалникот. Беа вклучени вкупно 36 студенти (9 машки и 17 женски испитаници). Според местото на живеење испитаниците потекнуваат од Р Северна Македонија (Штип, Кочани, Радовиш, Велес, Свети Николе, Струмица, Охрид, Тетово), потоа Црна Гора (Подгорица) и Босна и Херцеговина (Вареш).

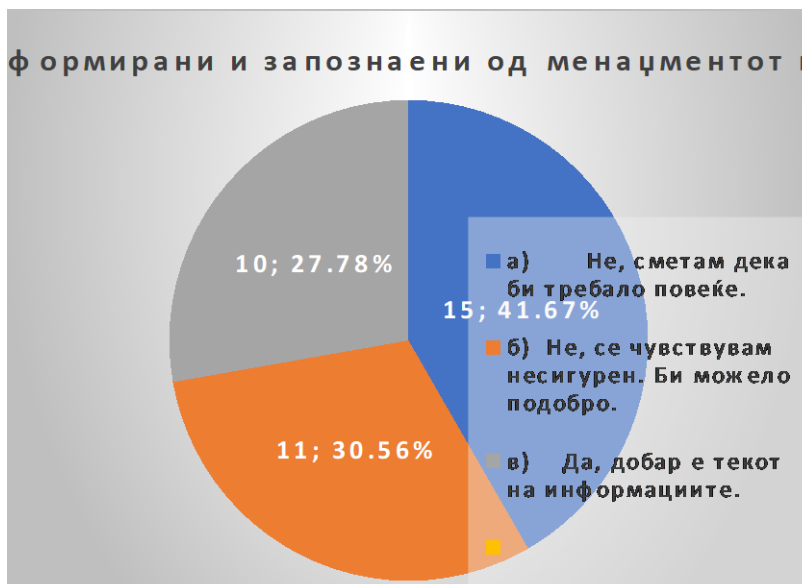
Прашалникот се содржеше од десет (10) прашања кои се однесуваат на далечинското учење и како тоа влијае врз наставата која се изведува во време на корона кризата, која стана закана за целата планета и во време кога беше прогласена пандемија на целата земјина топка. Р Северна Македонија не беше исклучена од зафатеноста од здравствената криза, која наметна промени и во образовниот систем. Во прилог ќе коментираме некои од одговорите во прашалникот кои ни се чинеа дека се интересни за анализа. Прашалникот се состоеше од два дела. Првиот дел опфаќаше општи информации за испитаниците (возраст, пол, место на живеење, мајчин јазик, факултет, универзитет на кој студира испитаникот). Вториот дел содржеше прашања кои се однесуваа на далечинското учење и неговото влијание врз наставниот процес. На прашањето *дали очекувате да се вратите на класична настава по 1 мај, 2020 год.*, 96 % проценти одговориле дека немаат вакви очекувања. На прашањето *како влијае учењето на далечина на напредокот на студирањето*, најголем процент од испитаниците (47 %) одговориле дека овој вид учење нема лошо влијание на развојот на студирањето, а само помал процент одговориле дека се неутрални во својот одговор (41 %). Ниту еден од испитаниците не одговорил дека овој тип на учење предизвикува потешкотии во студирањето, а само 12 % одговориле дека овој тип учење предизвикува значително отежнување на студискиот процес. Следниов дијаграм ја покажува процентуалната застапеност на нивните одговори.

Дијаграм 1.

На прашањето дали се согласувате дека добро сте информирани и запознаени за овој вид учење од раководството на Универзитетот, најголем дел од испитаниците (42 %) очекуваат дека би требало повеќе ангажираност од менаџментот на универзитетот, 30 % даваат одговор дека се чувствуваат несигурни околу употребата на оваа платформа/алатка како метод за далечинско учење и дека би требало да бидат подобро информирани, а 28 % одговориле дека протокот на информациите од страна на менаџментот е задоволителен.

Дијаграм 2.

прилагодени на далечинско учење.

Дијаграм 3.

На прашањето *кои форми на далечинско учење ви беа на располагање од наставниот кадар*, најголем дел од испитаниците (33 %) потврдуваат дека предавањата се ставаат во форма на презентации и се изведуваат во живо како предавање преку одредена платформа, помал дел во форма на виртуелни училници, само 15 (22 %) напишале дека користат само одредени платформи за учење, а 9 (13 %) напишале дека наставниците користат само предавање емитувано во живо. 3 % од испитаниците (2) пишуваат дека наставниците користат само мејлови и содржините треба да ги совладаат сами. Само 1 испитаник (2 %) одговорил дека наставниците поставуваат само пишани информации без презентации.

Дијаграм 4.

3. Заклучни белешки

Учењето на далечина има свои предности во споредба со класичната и традиционалната настава која се одвива во училишница. Учењето на далечина нема да го изгуби својот континуитет, актуелност и популарност и во случај на временски непогоди или на пандемии како што е Ковид 19 – напротив, во вакви услови уште повеќе ќе биде користен од страна на наставниот кадар. Бидејќи наставниот кадар на Универзитетот „Гоце Делчев“ веќе подолго време користи алатки и платформи за е-учење, дури и во време на изведување на класична настава, учењето на далечина овозможува флексибилност за студентите, да имаат доволно време за учење, онолку колку што им е потребно и да си ги проверат знаењата после тоа. Ова учење е тесно поврзано со фактот дека учениците имаат пристап до наставниот материјал во секое време и особено е од големо значење за учениците/студентите кои немаат континуитет во учењето, поради електронската достапност на материјалот и на наставниот кадар.

Испитаниците, во основа, се задоволни од учењето на далечина и од начинот како се спроведуваат наставните планови и содржини. Студентите, главно, покажаа дека се задоволни од начинот на организирање и изведување на наставата преку далечинско учење и дека овој вид настава, во принцип, позитивно влијае врз развојниот процес на нивните студии. Од нивните одговори може да се забележи дека овој вид учење не бара поголем напор за усвојување на материјалот, ниту пак посебна временска ангажираност од нивна страна, бидејќи материјалите за предвидените семинари/курсеви постојано се обновуваат и се навремено поставени и достапни од страна на одговорните наставници.

Користена и консултирана литература

Kaplan, Andreas M. & Haenlein, Michael (2016). "Higher education and the digital revolution: About MOOCs, SPOCs, social media, and the Cookie Monster". *Business Horizons*. 59(4):441–50.

Honeyman, M & Miller, G. "Agriculture distance education: A valid alternative for higher education?". *Proceedings of the 20th Annual National Agricultural Education Research Meeting*: 67–73.

Tabor, Sharon W. "Narrowing the Distance: Implementing a Hybrid Learning Model". *Quarterly Review of Distance Education*. IAP. 8 (1): 48–49.

Vaughan, Dr Norman D. (2010). "Blended Learning". In Cleveland-Innes, MF; Garrison, DR (eds.). *An Introduction to Distance Education: Understanding Teaching and Learning in a New Era*. *Taylor & Francis*. p. 165.

O'Malley J, McCraw H. (1999). Students perceptions of distance learning, online learning, and the traditional classroom. *Online J Distance Learning Admin* 1999; 2 (4).

Shachar M, Neumann Y. (2010). Twenty years of research on the academic performance differences between traditional and distance learning: summative meta-analysis and trend examination. *MERLOT J Online Learning Teaching* 2010;6:318–34.

Книжевност

ЖИВОТОТ И ПОЕЗИЈАТА НА КАТИЦА ЌУЛАВКОВА

Марија Леонтиќ¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.leontik@ugd.edu.mk

Апстракт: Катица Ќулавкова е родена во Велес во 1951 година. Таа е една од најдобрите лирски поети во Македонија. Таа е писател и теоретичар на литературата.

Ќулавкова пишува поезија и проза. Таа напишала четиринаесет поетски книги. Катица Ќулавкова има важно место во современата македонска поезија.

Поетските книги што ги напишала, се инспирирани пред сè од нејзиниот живот, луѓето и природата, но и од историјата и културата.

Клучни зборови: лирски поет, песни, поетски книги, историја, култура.

LIFE AND POETRY OF KATICA KULAVKOVA

Marija Leontik¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip

marija.leontik@ugd.edu.mk

Abstract: Katica Kulavkova was born in Veles in 1951. She is one of the best lyric poets in Macedonia. She is a writer and a theoretician of literature.

Kulavkova wrote poems and prose. She wrote fourteen poetry books. Katica Kulavkova has an important place in contemporary Macedonian poetry.

The books that she wrote were inspired by her life, the people and the nature.

Key words: lyric poet, poems, poetry books, history, culture.

1. Животниот пат на Катица Ќулавкова

Катица Ќулавкова е еден од најголемите поети, есеисти, книжевни теоретичари, книжевни уредници, книжевни критичари и професори по книжевност. Таа го претпочита името Катица, но бидејќи во некои јазици тешко се изговара, се користи скратеното име Ката во пишаните текстови и во усната комуникација.

Катица Ќулавкова е родена на 21.12.1951 година во Велес. Порасна во спокоен семеен живот со татко ѝ Васил, мајка ѝ Невена и сестрите Даница и Славица во традиционална куќа со градина. Оваа семејна куќа и живот ќе биде неисцрпен извор кој ќе го пои нејзиниот живот и творештво со топли и мирисливи спомени. Основното и средното гимназиско образование ги заврши во Велес. Во 1973 година

дипломира на групата Историја на јужнословенските книжевности и Македонска книжевност на Филозофско-историскиот факултет при Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Во 1982 година на истиот факултет ја одбрани магистерската теза под наслов „Метафората и современата македонска поезија“. Во 1986 година во Хрватска на Филозофскиот факултет во Загреб ја одбрани докторската дисертација под наслов „Одлики на лириката“.

Во 1982 година почна да работи како асистент на Институтот за литература на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Во 1987 година се префрли на Катедрата за општа и компаративна книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и почна да предава како професор. На оваа Катедра работел како професор, го достигна највисокото ниво (во 1997 година е избрана во звањето редовен професор), а во 2014 година се пензионира. На Катедрата за општа и компаративна книжевност со години се обучуваа најдобрите писатели, професори по светска книжевност и книжевни критичари на Македонија. Во развојот и презентацијата на овие кадри во јавноста Катица Ќулавкова вложи голем труд.

Подготви повеќе од педесет книги од кои четиринаесет се поетски книги. Учествуваше во многу проекти во земјата и во странство (Франција, Полска, Романија, Турција, Германија, Хрватска, Бугарија и др.). Посебно се ангажира во презентацијата на македонската книжевност во светот и на светската книжевност во Македонија. Воспостави соработка и пријателски мостови меѓу Македонија и многу земји преку книжевни активности. Како резултат на оваа соработка се објавија многу класични книги, интернет книги и антологии. Во оваа област посебно дојде до израз нејзината вештина за организација, избор, собирање, обучување и поттикнување на активност на квалитетни млади луѓе.

Катица Ќулавкова која интензивно работеше на себеси, со своите студенти и во својата средина, на едно место ги збираше најдобрите писатели, преведувачи и научници, а како резултат на ова денес таа со сите свои карактеристики е редок професор за пример. Затоа таа беше избрана за претседател на многу институции, здруженија и литературни списанија. Кога се наоѓаше на овие функции со својот специфичен начин на комуникација, во странство на најдобар начин ја презентираше Македонија, а во земјава донесе и реализира многу меѓународни проекти.

Реализира студиски престои на Универзитетот Париз 3 – Нова Сорбона (1977/1978) и Сорбона 1 во Париз (1983/1984), во учебната 1994/1995 година во Париз работеше како лектор по македонски јазик и литература, а во 1997 година на Универзитетот Париз 8 ги истражуваше наставните програми.

Во 2003 година е избрана за редовен член на Македонската академија на науките и уметностите во Македонија. Во 2014 година е избрана за член на Европската академија на науките и уметностите. Од 1987 година е член на Меѓународниот ПЕН, во 2002 година е избрана за претседател на Комитетот за превод и јазични права на Меѓународниот ПЕН, а во 2008 година стана потпретседател на Меѓународниот ПЕН. Во 1990 година е секретар, а од 1996 до 2000 година е претседател на Македонскиот ПЕН центар. Почесен член е на Турскиот ПЕН центар.

Беше главен уредник на списанието за лингвистика и литературна наука на МАНУ под наслов „Прилози“. Основач е на меѓународната електронска колекција „Diversity/Разноликост“ (<www.diversity.org.mk>) на ПЕН и на електронското списание за компаративни студии „Mirage/Мираж“ (<www.mirage.com.mk>) во Македонија.

За трудот и активностите како книжевник и наставник ги има добиено најголемите награди: 11 Октомври, Браќа Миладиновци, Нарциса, Веља кутија, Студентски збор, Млад борец, Ацо Шопов, Димитар Митрев, Поетски жезол, и др.

2. Творештвото на Катица Кулавкова

Катица Кулавкова е многу плодотворна писателка на Македонија. Таа пишува поезија, поетска проза, поетска драма, есеј, критика и е уредник и приредувач на многу книги. Во бројни книги ги стави професионалните фотографии што лично ги фотографираше.

Поетесата ги има објавено следните четиринаесет поетски книги: „Благовести“ (1975), „Акт“ (1978), „Нашиот согласник“ (1981), „Нова пот“ (1984), „Жедби, престапни песни“ (1989), „Домино“ (1993), „Меѓусвет“ (2000), „Слеп агол“ (2003), „Тенок мраз“ (2008), „Голо око“ (хаику, 2010), „Кога ни гореше под нозете“ (2013)”, „Хаику елегии“ (2014), „Мои страсти, мои страданија“ (2019). Кулавкова се труди од една страна со секоја поетска книга да донесе некоја новина, а од друга страна одредена песна во друга книга ја видоизменува, а некогаш сместува една до друга две варијанти на иста песна. Избор од поетското творештво на Катица Кулавкова се објави четири пати: „Дива мисла“ (1989), „Предигра“ (1998), „Ерато“ (2008), „Златен пресек“ (2015). Катица Кулавкова има и две книги поетска проза: „Друго време“ (1989), „Сонот е живот – 1001 фикција“ (2014). Поетската драма на поетесата е „Изгон на злото“ (1997). Долгогодишното истражување и специјализација во областа на лириката се отслика во нејзината поезија, поетска проза и поетска драма.

Кулавкова ги има објавено и следните книги со теорија, есеј и критика: „Фигуративниот говор и македонската поезија“ (1984), „Стапка и отстапка“ (1987), „Одлики на лириката“ (1989), „Копнеж по систем“ (1992), „Потход и исход“ (1996), „Камен искушител“ (1996), „Тетратки“ (1997), „Теорија на книжевноста – увод“ (1999), „Мала книжевна теорија“ (2001), „Херменевтика на идентитети“ (2006), „Задоволство во толкувањето“ (2009), „Демонот на толкувањето“ (2009), *Македонски искушенија и други огледи* (2012), *Отворена поетика – огледи за книжевноста и културата* (2016), *Македонски волнени времиња* (2017, интервјуа), *Балкански наративи* (2018), *Поредокот на слободата: Интерпретативен синкретизам* (2019).

Таа се јавува и како приредувач и главен уредник на следните книги и антологии кои ги приреди со големо внимание: „Манифестите во македонската книжевност“ (1985), „Трепет“ (избор од поетското творештво на Десанка Максимовиќ, 1988), „Поезијата и јазикот“ (1988), „Маски“ (избор од поетското творештво на Матеја Матовски, 1992), „Поезија – Ацо Шопов“ (избор од поетското творештво на Ацо Шопов, 1993), „Црни овци – антологија на светскиот расказ“ (1996), „Феминистички стратегии“ (1998), „Тајна одаја – антологија на македонскиот расказ на XX век“ (2000), „Македонскиот есеј“ (2000), „Maketa“ (избор од куси македонски раскази, 2001), „Caesarean Cut – Macedonian Short Story“ (избор од куси македонски раскази, 2001), „Balkan Literatures“ (2001), „Херменевтика и поетика“ (2003), „Теорија на интертекстуалноста“ (2003), „Récit macédonien. Special issue of the Macedonian PEN Review“ (македонски раскази, 2004), „Живо дело“ (избор од творештвото на Димитар Митрев, 2004), „Дијалог на интерпретации“ (2005), „Балканска слика на светот“ (2006), „Linguistic Rights of Minorities“ (2006), „Поимник на книжевната теорија“ (2007), „The Art of Dance“ (2008), „Свет во мало“ (2008), „Избори од творештвото на Димитар Митрев, Ацо Шопов, Георги Старделов“ (2008), „Interpretations Vol. 1–5, Балкански места на меморија“ (2017), *Критички методи и толкувања 1 и 2* (2018).

Освен овие книги, таа даде иницијатива и поддршка за приредување и објавување на бројни книги. Катица Кулавкова во 2010 година во рамките на проектот „Македонско-турски културни дијалози“ организира во Скопје објавување на две турско-македонски антологии во рамките на колекцијата *Разнолокост* на меѓународниот ПЕН под наслов: „Мозаик – современ турски расказ“ (приредувачи: Ајсу Ерден, Инци Арал) и „Мозаик – современа турска поезија“ (приредувачи: Ајсу Ерден, Ајтен Мутлу).

Книги на Кулавкова се преведени на англиски, француски, италијански, руски, романски, руски, португалски, хрватски, словенечки, српски, црногорски, бугарски, албански и турски јазик. Одделни песни се преведени на многу други јазици (шпански, германски, украински и др.).

3. Поезијата на Катица Кулавкова

Катица Кулавкова припаѓа на четвртата генерација на македонски писатели која се развива меѓу дваесеттите и седумдесеттите години на дваесеттиот век. Четвртата генерација го присвои меѓународниот израз и новините што ги донесе дваесеттиот век. На овој начин оваа генерација на писатели овозможи премин од Модерна во Постмодерна струја во македонската книжевност. Секоја генерација и секој писател на одредена генерација се труди да донесе новина во поглед на форма и содржина и да создаде специфичен стил. И нашата поетеса како резултат на големата дарба и големиот труд, во оваа генерација успеа да создаде препознатлив стил. Таа постојано се труди вредностите на традиционалната поезија да ги обновува со различни теми и изрази. Бидејќи поетиката на еден поет се реализира во неговата песна, според Катица Кулавкова: „Свесноста за сопствената поетика е услов за творење. Затоа прашањето во врска со мојата поетика е составен дел од мојата личност, тоа е мојата сенка, онаа која паѓа внатре во мене и ме обележува суштински и онаа која паѓа крај мене и што можат другите да ја видат и според неа да ми земаат мерка, мене и на мојата личност. Какво е сонцето, таква е сенката. Мојата поетика е мојот начин на бивствување.“ (Кулавкова, Мојата поетика, 2012, стр. 301–312) Поетиката на еден поет во песната се реализира со јазик. Катица Кулавкова своите песни ги напиша на македонски јазик и според неа: „Мојот поетски јазик целосно се вклопува во македонскиот јазик, толку го чувствува(м) удобно, раскошно, како свој, како себе... Македонскиот јазик никогаш не ме изневерил. Секогаш ми овозможувал да го изразам она што сум сакала да го кажам.“ (Кулавкова, Мојата поетика, 2012)

Идеите на Жак Лакан (Jacques Lacan, 1901 – 1981) имаат големо влијание на филозофската мисла, на лингвистиката и на книжевноста во 20-тиот век. Според Лакан на животот влијаат следниве важни елементи: *Стварното* (the Real): „Жената“ – уживањето (jouissance) – негативното – примарен расцеп (the primary split)/ *Имагинарното* (the Imaginary): нарцистичките моларно-молекуларни атрибути на Егото/*Симболичкото* (the Symbolik): „Мажот“ – фаличка функција – Јазикот (Language) – место на Другоста (the place of the Other). (Ана Пејчинова, 1998, стр. 203). За Лакан овие поими се многу важни бидејќи човекот кој е биолошко суштество минува низ гореизложените фази за да се развие во човек како културен субјект. Лакан кој е еден од зачетниците на Постмодернизмот со своите гледишта во психоанализата директно или индиректно влијаеше на многу писатели. Ова влијание е очигледно во песните на Катица Кулавкова кои ги пишуваше во почетниот период, но во зрелата фаза се видоизменува и само се чувствува: „...За да се велиме човечки / мораме да се делиме / песната ме души, Матеа / и Вавилон се руши, / а ти, а јас...“ / „...Питома само кога заспивам, инаку дива / првата рана ко ноќ бессона ја испив /

зборот беше крив / излечи ме од него и дојди / ќе биде доста да ти простам...“ / „Еден во друг / еден без друг / малку да сме / едно да сме / сè...“ („Мораме, Матеа: Време е“).

Во првите дела на Катица Кулавкова *eros* и *logos* (*vita lasciva* ve *vita contemplativa*) кои се основни карактеристики на светската постмодерна струја, се доминантни во еден дел песни, а во другите се забележуваат и други елементи. Овие елементи и гледиштата на Лакан се чувствуваат во песните на Назим Хикмет, а јасно се забележуваат во песните на Атила Илхан кои се гигантски поети на турската книжевност. Често пати Атила Илхан оваа состојба ја карактеризира како „невозможна љубов“.¹ Но, треба да се истакне дека поетот не ја достигнува оваа синтеза само учејќи јазици и следејќи ги книжевните струи, и во животот треба чекор по чекор да го стекнува ова искуство. Инаку на тие дела би им недостасувал некој аспект, би биле неразбирливи, а читателот бидејќи не може да ги види и почувствува одразите на вистинскиот живот, не може целосно да ги доживее. Катица Кулавкова ова во една песна вака го изразува: „...Поетот од стварноста прави / илузија. / Читателот илузијата ја доживува / како стварност. / Да живееш, значи да преминуваш / од една состојба во друга / помеѓу стварното / и нестварното...“ („Поетска илузија“).

Периодот во којшто Катица Кулавкова ги објавува своите први поетски книги е фаза во која паралелно интензивно ги истражува лириката и метафоричниот израз. Но, и ова не треба да се заборава, тој период е исполнет со позитивни или негативни искуства во нашиот живот. Затоа со присвоеното од постмодернизмот, со впиеното од лирските дела и со доживеаното во својот личен живот почна да исцртува неизбежен пат за себеси. Ова и интимната искреност на Катица Кулавкова во своите песни може да се согледа во следните стихови: „...треба да се опише / зашто ја има насекаде / и се употребува / како жив јазик, досадна градска музика / глодар, без престан / и гладна и жедна / на трпезите лиже и шмука / со уживање / нам ни ги остава коските...“ („Љубомора“) „...Да се откажеш од некого / да се откажеш значи / во крајна линија / да прикриваш дека / љубовта повеќе не е / апсолутна / не е тоа што била / дури ни минато / но, како да се одречеш од речта / – слободата, како да го споделиш неделивото / она што го осмислува животот / не самиот живот!“ („In Ultima Linea“)

Катица Кулавкова во многу песни ја опева моќта на јазикот и на зборот со кои можеме да градиме или да рушиме: „со зборови го градеме / со зборови го урнаваме / секој со тајна помалку / секој со мисла одвеќе / и надеж дека ќе се живее / и нешто кривко како оган / и нешто тажно како торзо / и ден во кој доцна е за враќање / и љубов за која време ни недостига. („Вавилон во нас или тревога“)

Во создавањето на новиот свет неопходната рамнотежата меѓу *Стварното* и *Симболичкото* ја воспоставува со зборови: „...кажи, каков премаз од стварноста бараш / кој збор ти недостасува / каква песна милуваш да чуеш / за да се огласиш тивко / исполнета / и речита / не празна?“ („Тихост“)

Во зрелата возраст поетесата од една ваква љубов се насочува кон љубовта кон детето, љубовта кон семејството, љубовта кон човекот, љубовта кон мајчиниот јазик, љубовта кон татковината, љубовта кон светот и во своите дела ги одразува местата, настаните, мислите и чувствата кои позитивно или негативно влијаат врз нашите животи: „Зар има совршена држава луѓе кај што има?“ („Жални и страшни

¹ На ова не треба да се чудиме бидејќи Атила Илхан ја истражуваше западната книжевност, посебно француската книжевност и ги познаваше темите и естетиката на новите струи. Но, и ова треба да се каже, поетите кои достигнале иста или слична естетика, меѓусебно многу брзо се препознаваат. На пример пред многу години Катица Кулавкова сакаше да избере неколку мои прелеви од Атила Илхан за *Diversity*. Се зачудив на нејзиниот избор бидејќи без да ја познава турската книжевност и турскиот јазик, ги избра најпознатите антолошки песни на поетот!

событија“) „...хаос и космос секаде и секогаш / отровен и неотровен свет двојници / свет условно отворен / на слобода пуштен / за да биде поблиску до смртта / најаве / одошто теориски.“ („1. Преобразби“) Таа во своите дела ги одразува и негативностите што ги носи интензивниот живот, посебно стравовите на луѓето, чувството на ништожност, самотијата, неговите недостатоци...

Во многу песни има траги од различни цивилизации, култури и имиња на географски простори и великани кои ним им припаѓаат. Поетесата развива дијалог со нив, со историјата, со стварноста и со светот. Некои песни се во вид на лирски писма. Таа во многу песни полемизира со општествените и со своите мисли, ги преиспитува, а како резултат на ова на крај се појавува неочекуван пресврт. Сонот, сликите во сонот, премините од сонот во стварноста и од стварноста во сонот се тема на многу песни на Катица Ќулавкова. Поетесата од мала возраст ги сака соновите, верува во нив и толкувајќи ги ја бара смислата на животот. За неа сонот е живот затоа што тие се сенка на стварноста, помагаат тоа што се наоѓа во потсвеста да оживее. Во песните и во снитата на поетесата како сè да е возможно. Во овие песни имагинацијата и стварноста, медитацијата и играта меѓусебно се комплетираат.

Често пати за да го пронајде своето место, за да го достигне чувството на припадност, се закрилува во верата, во светлината на татковината, во тишината на природата, пливајќи или гледајќи во морето го пронаоѓа својот внатрешен спокој: „Колку повеќе стареам / толку повеќе пишувам / за обичните нешта. За Бог.“ („Враќање на суштината“) „Она што не можам жива / ќе го направам мртва. / За мојот народ. („Аманет“) Во песните Ќулавкова се појавува со природата, со врвовите на планините, со зеленилото на ливадите и на дрвјата, со боите и мирисот на растенијата, со синилото на водите, со бесконечноста на небото, со светлината на сонцето, а со тоа дава спокој и на песната и на читателот: „Сонцето шетка / наоколу. Маглата / е во длабок сон. / Врвовите во магла. / Сонцето ползи / по подножјето. / Маглата колонизира. / Светлоста пробива / од време на време. („Madeira“) „Гребен. Сонцето / има – кај да изгрева / кај да заоѓа.“ („Изола“) „Отворено море / со поглед на / Божјиот прст.“ („Зазор“)

Во творбите на Катица Ќулавкова има контраст во различни нијанси, затоа не е сè црно, секогаш помеѓу песимизмот и оптимизмот, помеѓу лошотијата и добрината има вселенска рамнотежа. И во вистинскиот живот е така. Целта на поетиката на Катица Ќулавкова е синтеза на убавината и на добрината. Во песните на Катица Ќулавкова има постојана поврзаност помеѓу личните вредности, колективните вредности, општите човечки вредности и универзалните вредности. Затоа секој што припаѓа на кое и да било општество и култура, секој што придава важност на локалните и на универзалните вредности, секој што со отворени очи гледа на животот, може да се пронајде себеси во поезијата на Катица Ќулавкова со своите доживувања, набљудувања, мисли, снитата, вознемиреност, надежи и чувства.

4. Препевот на поезијата на Катица Ќулавкова на турски јазик

Катица Ќулавкова е позната писателка во турските литературни кругови. Таа на многу престижни книжевни собири се претставуваше со својата поезија и поетска проза и привлече големо внимание. Бидејќи се работеше за ограничен број преводи, многу писатели и професори изразија желба да се запозаат со поголем избор. Откако го забележав овој интерес, почнав да ги читам сите поетски книги на Ќулавкова, направив мал избор и ги преведов на турски јазик.

Во меѓувреме Мехмет Кансу кој е познат писател во Турска Република Северен Кипар, бил воодушевен од поетската проза на Кулавакова која ја читал на англиски јазик и без да знам, направил мал избор и ги превел на турски јазик. Кога го дознав ова, му предложив нашите преводи да ги споиме во една книга и да ги објавиме. И двајцата бевме среќни поради оваа соработка.

Книгата, иако беше готова, се објави дури по десет години во 2019 година благодарение на поетесата Ајтен Мутлу која нè препорача на издавачката куќа Usar во која главен уредник е писателот Осман Бозкурт. При подготвувањето на книгата за печатење уредникот Осман Бозкурт покажа голема флексибилност и ги зеде предвид и ставовите на преведувачите. На промоцијата (26.10.2019) на книгата под наслов „Çıplak Göz“ („Голо око“) во Истанбул на која беше присутна Катица Кулавакова презентери беа Ајтен Мутлу и Мехмет Кансу. И Кулавакова имаше свое обраќање на промоцијата. Ова е уште еден доказ дека пријателските контакти понекогаш постигнуваат многу повеќе од званичните билатерални протоколи.

Поезијата на Катица Кулавакова звучи мошне убаво и на турски јазик. Ова ќе го презентираме преку песната под наслов „Време за чуда“, а во превод „Mucizeler Zamani“.

ВРЕМЕ ЗА ЧУДА	MUCİZELER ZAMANI
Време е за пресврт – прво секој сам себеси да се преобрази потем сите заедно	Dönüşüm zamanıdır ilk önce herkes kendisini değiştirmeli sonra hepimiz birlikte
да бидеме нешто повеќе од безлична маса од покорна толпа.	şahsiyetsiz yığından söz dinleyen kitleden çok farklı olmalıyız
Време е за реско ехо на одрон а не за млаки бранувања.	Hafif dalgalanmamalıyız kayşanın güçlü yankılanma zamanıdır
Време е за бодрење а не за чемрење.	Üzülmemeliyiz yüreklendirme zamanıdır
Време е за гласни глаголења а не за нечујни шепотења.	Sessiz fısıldamamalıyız sesli eylemleme zamanıdır
Време е за дејствено делување а не за празно негодување.	Boşuna itiraz etmemeliyiz etkin faaliyete geçme zamanıdır
Време е да си ја оствариме визијата а не да си ја сотреме чатијата.	Çatımızı yok etmemeliyiz vizyonumuzu gerçekleştirme zamanıdır
Време да бидеме одново Слободни луѓе во слободна земја.	Hür ülkede yine Hür insan olma zamanıdır
Време е за пресврт - па макар бил чудо. Ништо помалку од чудо. Колку човечко, толку човечно.	Mucize olsa bile dönüşüm zamanıdır Mucizeden daha az olmasın İnsani kadar insanca olsun

5. Заклучок

Кога ќе ја прочитаме биографијата и библиографијата на Катица Ќулавкова, може да согледаме дека е еден од плодотворните поети на Република Северна Македонија. Ќулавкова со секоја своја нова поетска книга се трудеше да внесе новина во формата, содржината и изразот. Во нејзините песни се отсликуваат личните, колективните, општочовечките и универзалните вредности додека ги опева логосот, еросот, природата, сонот, имагинацијата, стварноста, медитацијата, духот и јазикот. Посебно внимание привлекуваат лириката, метафората и јазичните игри во нејзините песни. Синтезата на овие елементи поезијата на Ќулавкова ја направија примамлива и за пребирливите странски читатели. Ќулавкова беше активна и посветена во презентирањето на својата поезија во Македонија. Но, исто така вложи голем труд за препев на својата поезија на други јазици и нејзина презентација во странство.

Професионалниот живот ѝ помина како професор, поет, раскажувач, есеист и иницијатор за комуникација со различни култури преку книжевни активности. Како резултат на овој голем труд со своите книжевни активности и со својата поезија која не губи од вредноста, ќе биде пример и извор на инспирација за следните генерации.

Користена литература

- Ќулавкова, Катица. (1975). *Благовести*. Скопје: Мисла.
- Ќулавкова, Катица. (1978). *Акт*. Скопје: Македонска книга.
- Ќулавкова, Катица. (1981). *Нашиот согласник*. Скопје: Мисла.
- Ќулавкова Катица. (1984). *Нова пот*. Скопје: Мисла.
- Ќулавкова Катица. (1989). *Жедби: престапни песни*. Скопје: Мисла.
- Ќулавкова Катица. (1993). *Домино*. Куманово: Поткозјачки средби.
- Ќулавкова Катица. (2000). *Меѓусвет*. Скопје: Три.
- Ќулавкова Катица. (2003). *Слеп агол*. Скопје: Култура.
- Ќулавкова Катица. (2008). *Тенок мраз*. Скопје: Макавеј.
- Ќулавкова Катица. (2010). *Голо око*. Скопје: Поетика
- Ќулавкова Катица. (2013). *Кога ни гореше под нозете*. Скопје: Поетика.
- Ќулавкова Катица. (2019). *Мои страсти, мои страдања*. Скопје: Три.

СИНОНИМНИТЕ ЛИКОВИ ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Софија Иванова¹, Ранко Младеноски²

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
sofija.ivanova1@yahoo.com

²Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
ranko.mladenoski@ugd.edu.mk

Апстракт: Трудот претставува семиолошка анализа на синонимните ликови во драмите „Бегалка“ и „Чорбаџи Теодос“ од Васил Иљоски, „Печалбари“ од Антон Панов и „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле. Во овој труд доминираат анализите што се поврзани со семите, односно атрибутите на ликовите. Конкретната анализа е извршена со помош на техниките за интегрирање на ликовите и актантниот модел на Алжирдас Жилиен Грејмас. Со помош на анализата за синонимијата на ликовите, на крајот од трудот ги согледуваме синонимните ликови во најпознатите македонски драми во периодот меѓу двете светски војни.

Клучни зборови: драма, лик, сема, интегрирање, синоними.

SYNONYMOUS CHARACTERS IN MACEDONIAN DRAMAS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Sofija Ivanova¹, Ranko Mladenoski²

¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
sofija.ivanova1@yahoo.com

²Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
ranko.mladenoski@ugd.edu.mk

Abstract: The authors of the paper represent their semiological analysis of the synonymous characters in the dramatic works “Beggalka” (“Runaway Bride”) and “Chorbadži Teodos” (“Wealthy Man Teodos”) by Vasil Iljoski, “Pechalbari” (“Money Earners”) by Anton Panov and “Parite se otepuvachka” (“Money is Cursed”) by Risto Krle. This paper predominantly presents analyzes related to the sememes, i.e. the attributes of the characters. The precises analysis was performed by using the techniques for integrating the characters and the actant model of *Algirdas Julien Greimas*. Through the analysis of the synonymy of characters, at the end of the paper we encounter the synonymous characters in the most famous Macedonian dramas in the period between the Two World Wars.

Keywords: drama, character, sememe, integrating, synonyms.

Вовед

За синонимни ќе се сметаат два (или повеќе) лика чиешто семантички структури се преклопуваат во одреден степен, односно кај кои ќе фигурираат поголем

број заеднички атрибути. Степенот на синонимијата ќе зависи од квантитетот, но и од квалитетот на заедничките семи. Тоа ќе се согледува на ниво на квалификативите (својствата) и на ниво на предикативите (дејствата). Анализата ќе го определи степенот на интерференција на семантичките композити на двата (или повеќе) лика, зашто колку што тој степен е поголем (повеќе заеднички семи), толку поизразена ќе биде лабилноста на ликот, и обратно. Идентичните квалификативни етикети кај различни ликови може да биде од различен вид и во различни степени да ја изразува лабилноста на ликот.

2. Синонимните ликови во македонската драма меѓу двете светски војни

2.1. Ликови чорбаци

Во македонските драми напишани во периодот помеѓу двете светски војни се јавуваат такви типизирани ликови на чорбаци-лихвари, алчни луѓе и закоравени претставници на патријархалното кои гледаат сè низ призмата на парите, а среќата во рамките на семејството, особено односот кон нивните чеда, е ставена на второ место. Иако овие ликови се наоѓаат во различни ситуации, сепак, се мошне слични еден на друг и за нив велите дека се синонимни ликови поради фактот што кај нив фигурираат заеднички семи, како квалитативно, така и квантитативно. За да се докаже нивната синонимност, прво ќе бидат прикажани главните карактеристики и дејства на ликовите во драмите, а потоа и заедничките семи што ги прават овие ликови синонимни. Имено, станува збор за чорбацијата Јордан од „Печалбари“, аци-Трајко од „Бегалка“ и чорбаци Теодос од истоимената драма.

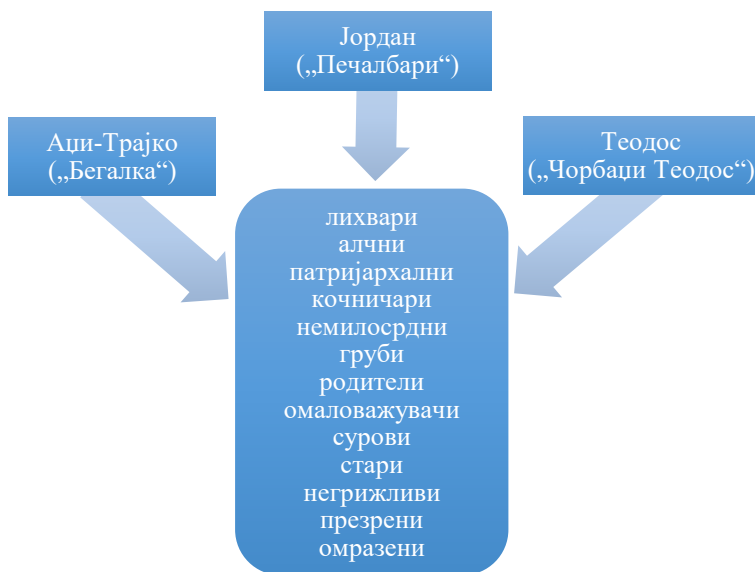
Јордан е чорбација-лихвар, суров и бесчувствителен човек за кого парите се и душа и срце. Среќата на својата ќерка не е приоритет, туку најбитно од сè е да ја омажи ќерката за оној човек кој ќе понуди најмногу пари за неа, потпирајќи се на старите патријархални адеги. Уште на почетокот од драмата, тој поставува невозможни услови за сиромашниот Костадин, а ја прифаќа понудата на друг човек само затоа што тој давал повеќе пари за Симка, иако Симка се противи на тоа. Тука ја согледуваме неговата алчност за богатство и безгрижност кон своето чедо, продавајќи ја како „стока на пазар“. Сепак, под одреден сплет на околности, Костадин завршува со Симка, но чорбацијата Јордан е непопустлив и тврдоглав во своите намери – да земе што повеќе пари за Симка. Договорот го постигнуваат со тоа што Костадин зема пари на заем од него (=лихва) и треба да ги врати за неколку години. Кога Костадин и Симка живеат во хармонија и очекуваат дете, настапува немилосрдноста на чорбацијата и Костадин е принуден да оди на печалба. Со тоа, Јордан го осудува семејството на пропаст, а својата ќерка на несреќа, бидејќи нејзиниот маж Костадин умира на печалба. Тука се гледа и неговата незаинтересираност за тоа, бидејќи тој ја знае судбината на многу од луѓето коишто одат на печалба, но и покрај тоа, тој е непопустлив во однос на своите ставови.

Аци-Трајко е уште еден чорбација-лихвар, од народот наречен „кождер“ поради неговата алчност и големата лихва што им ја земал на неговите должници. Тој е сличен на претходнопоменатиот лик, бидејќи и тој се однесува исто како и Јордан во однос на мажачката на неговата ќерка, а патријархалното и алчното во него велат дека таа треба да се омажи за човекот што ќе даде најмногу пари. Аналогно на ситуацијата од претходната драма, и тука ја имаме релацијата богата девојка наспроти сиромашно момче, а таткото на девојката е богат, суров и немилосрден човек кому среќата на своето чедо не му е приоритет. Доказ за тоа е нејзиното соопштување дека таа сака да се омажи за Бошко – човекот што го сака, а не за Досе. На тоа тој се лути, притоа презирајќи и омоловажувајќи го Бошко поради неговата сиромаштија, но и другите ликови кои припаѓаат на таа класа, а притоа ги зајадува и исмева оние што се должници кај него. Тој е многу дрзок и огорчен човек, особено во оној момент кога неговата ќерка ќе замине бегалка, а тука повторно се потврдува неговиот патријархален однос, бидејќи

до крајот на драмата аци-Трајко не дава благослов за тој брак и не сака да се помири со својата ќерка.

Чорбаџи Теодос е третиот лик од овој ред чорбаџии, исто така лихвар и претставник на високата општествена класа чиј интерес се само парите, имотот, богатството и лихвата. На него може да се гледа и како на „продолжена мисла на Аци-Трајко од ‘Бегалка’. Се има впечаток небаре Иљоски како писател сакал да се *дополни, доизјасни* надоврзувајќи се на еден веќе познат мотив“. (Друговац, 1990, стр. 124). Тој е опишан како човек со мрачно лице без насмевка и студен поглед, остар и отсечен говор, а при разговор се служи со викање, карање и потценување (= вербални предикати) на оние луѓе што не припаѓаат на неговата класа. Со нив се однесува грубо и ги омаловажува. Во однос на неговата алчност, што го прави ист како и гореспоменатите Јордан и аци-Трајко, таа е истакната во оние моменти од драмата каде што по секоја цена тој сака да му го приграби лозјето на Арсо. Уште еден доказ дека навистина станува збор за синонимни ликови е и тврдењето на Друговац кој истакнува: „Како и Аци-Трајко, така и чорбаџи-Теодос ја презира таа *пониска* општествена класа и не може ниту да замисли да се посвати со самарџија. При крајот на првиот чин, Теодос е недвосмислен кога на Кева ѝ вели: *А и каква може да биде девојка од таква куќа? Татко ѝ самарџија. Со него ли да се посватам? Поарно самар на грбот да си ставам. Таа да ми влезе во куќава! Каков ред, каква чистота ќе биде? Не врткај ме повеќе, работа ме чека, не е ред!*“. (Друговац, 1990, стр. 124). Преку овие искази на Теодос, може да се согледа неговиот презир кон луѓето од пониската класа, во овој случај кон Стојанка – девојката во која е заљубен неговиот син Томче. Исто така, ваквиот негов однос кон луѓето од пониската класа е насочен и кон Арсо, но и кон Циганите кои ги навредува и е згрозен од нивната појава, а ќе биде принуден да стане нивни кум.

Подолу шематски ќе бидат прикажани заедничките семи што ги прават наведените ликови синонимни.

Како што може да се види, трите лика од македонските драми делат голем број заеднички семи, дел претставени директно преку опис на ликовите во самите драми, а дел произлегуваат од нивните постапки во односот со другите ликови, пред сè односот кон побарувањата од своите чеда, но и кон луѓето што се различни според нивната

социјална положба. Така, со сигурност може да заклучиме дека овие ликови се синонимни и претставуваат цела една класа такви чорбациии кои биле актуелни во периодот кога се пишувани драмите.

2.2. Ликовите мајки и сопруги

Меѓу синонимните ликови во драмите што ги анализираме се присутни и неколку ликови на жени, грижливи мајки, кои го сакаат најдоброто за своите чеда. Тие ретко можат да дојдат до збор од своите мажи, бездушните чорбациии, бидејќи не се ни малку слични на нив. Навидум, тие се ставени во сенка на своите мажи, но нивната улога не е помала и помалку вредна од другите ликови. Тоа се ликовите на Мара („Парите се отепувачка“), Божана и Рајна („Печалбари“), Велика и Евра („Бегалка“) и Кева („Чорбаџи Теодос“).

Мара е сопруга на Митре и мајка на Анѓеле. Пред сè, таа е патријархално воспитана, покорна домаќинка и грижлива мајка. Тоа го согледуваме во оние моменти од драмата пред да замине Анѓеле на печалба. Таа е услужлива кон луѓето, ја поставува трпезата, се грижи за домашните работи и слично. Таа е традиционална жена која ги почитува обичаите и е суеверна. Во прилог на тоа оди и сетингот во кој е поставена, но и вербалните предикати. Мара е јадосана поради тоа што нејзиниот син е заминат одамна на печалба, а кога треба да го пречека и да живеат богато и среќно, тој е убиен.

Божана е вдовица и сиромашна жена, мајка на Костадин – печалбарот кој ја дели истата судбина со Анѓеле. Таа е грижлива мајка која безусловно го сака своето дете, па поради тоа оди кај Јордан да ја проси Симка за својот син. За разлика од синот кој има прогресивни идеи, Божана е патријархално воспитана, ги почитува обичаите, а тоа е дадено во разговорот кога успева да го убеди својот син да даде пари за да ја земе Симка за жена, исто како што и таа била омажена во нејзиното време. Таа е и јадосана поради маките и грижите на својот син кој на крајот умира, исто како и синот на Мара.

Според тоа, може да се потврди дека ликовите Мара и Божана се многу слични една на друга, поради судбината што ја делат како несреќни и грижливи мајки чии деца доживуваат трагичен крај.

Во „Печалбари“ го среќаваме и ликот на **Рајна**, жената на чорбацијата Јордан и мајката на Симка. Таа е покорна жена на својот маж, патријархално воспитана, ги почитува обичаите и религијата, колеблива во нејзините ставови за мажењето на Симка, но не ја принудува Симка да се омажи за некого, ами го почитува нејзиното мислење што значи дека се грижи за среќата на чедото.

Меѓу другите синонимни ликови ги вбројуваме и **Велика**, мајката на Ленче, и нејзината идна сваќа – **Евра**, мајката на Бошко. Велика е жена на уште еден бездушен чорбација, аџи-Трајко. Таа е патријархално воспитана, покорна на својот маж и традиционална жена која се придржува до обичаите. Велика е многу грижлива мајка која нема никаков проблем со Бошко. Напротив, посакувајќи ја само среќата на својата ќерка, на моменти дури и го брани пред нападите од аџи-Трајко. На крајот, таа е многу среќна затоа што нејзината ќерка ја остварува посакуваната цел. Евра, пак, е сиромашна, покорна и понизна жена која оди кај чорбациите да ја побара раката на Ленче за својот син. Таа се грижи за својот син и прави секакви напори за да биде тој со саканата. Евра е патријархално воспитана и си го знае местото кога оди во чорбацииската куќа.

Кева е мајка на Томче и сопруга на Теодос, еден бездушен човек кој остава впечаток на страв и почит кај својата жена. Тоа е изразено дури и во првата појава: „КЕВА: (Предвреме остарена и свената од тешки напори сè да му угоди на својот маж со маченичка ревност која оди до ропска покорност, сметајќи дека тоа е нејзина должност и нејзина судба. Облечена е сета во сив тон. Влегува веднаш по дигањето

на завесата, бришејќи го грижливо со четка фесот на чорбаџи Теодос, оди полека на прсти, зборува тихо плашејќи се од својот сопствен глас)“ (Иљоски, 2015, стр. 7). Понатаму во драмата има уште многу вакви моменти каде може да се види покорноста на Кева. Покрај тоа, таа е тотален опозит на својот маж, бидејќи е грижлива, благонаклонета кон својата идна сваќа и сака своето чедо да се ожени за онаа што ја љуби. Односот кон Стојанка е многу благ, таа ја сака за својот син и постојано го моли Теодос да се согласи на тоа. Кева е религиозна и патријархална, но и суеверна, поради фактот што верува дека Томче нагазил на некоја црна магија.

Според досега прикажаното, може да се заклучи дека и покрај неколкуте разлики меѓу ликовите, тие делат многу заеднички атрибути кои произлегуваат, пред сè, од нивното мајчинство, но и од односите кон своите мажи. Подолу во множество ќе ги прикажеме заедничките семи на шесте синонимни ликови од драмите што ги анализираме.

2.3. Ликовите печалбари

Овде ќе зборуваме за два лика – печалбари кои се јавуваат во две македонски драми. За печалбарството во македонската книжевност е пишувано многу: „Како тема, печалбарството има длабоки корени и во македонското народно творештво; тоа е всадено во психата, во менталитетот, во животната филозофија на македонскиот човек. Во народната поезија, печалбарството како мотивика се јавува во бројни варијанти. Се смета дека има неколку стотини најразлични мотиви во четири основни групи на објавени и необјавени народни песни. Во нив се одразува минатото и современоста на животот на македонскиот народ“ (Друговац, 1990, стр. 155). Станува збор за ликовите Ангеле од „Парите се отепувачка“ и Костадин од „Печалбари“. „Браќа по маќа“, кои се оддалечуваат од своето огниште, едниот во потрага по подобар живот и пари за себе и за семејството, другиот, пак, за да го врати долгот кон таткото на својата љубена и, секако, со тоа да живее подобар живот.

Овие два лика се млади момчиња чија цел е да обезбедат подобра иднина за себе и за своите најблиски. Притоа, обајцата се сиромашни, што значи дека поттикот за да отидат на печалба е сиромаштијата, иако треба да се напомене дека кај Ангеле имаме првобитна решеност да оди на печалба, а кај Костадин настојување и принуденост за да може да се ожени со Симка и да го врати долгот. Кон тоа се придоава и нивната

социјална припадност кон ниската, работничка класа. Тие се навистина работливи, бидејќи спечалуваат одредена сума пари. Ангеле се враќа со куфер во кој има пари, додека, пак, во „Печалбари“ е кесето со пари. Исто така, неодминлив е фактот дека тие се трагични ликови, бидејќи одењето на печалба кај нив резултира со смрт.

2.4. Младите машки ликови

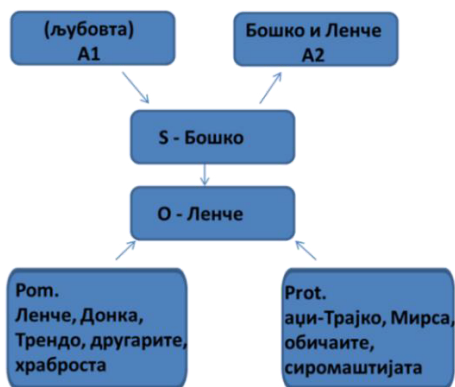
Во овој дел од трудот преку актантниот модел на Грејмас ќе бидат прикажани односите меѓу тројца ликови синоними чии семи се преклопуваат во текот на дејството во трите драми. Тоа се Костадин од драмата „Печалбари“, Бошко од драмата „Бегалка“ и Томче од комедијата „Чорбаци Теодос“. Станува збор за млади и заљубени ергени чија цел е да се оженат со својата сакана. Костадин е заљубен во Симка, Бошко во Ленче, а Томче во Стојанка. На патот кон остварувањето на целта им стојат низа помошници и противници, а тоа е претставено подолу преку актантни модели за секој од ликовите во драмите.

а) Актантен модел за Костадин од „Печалбари“

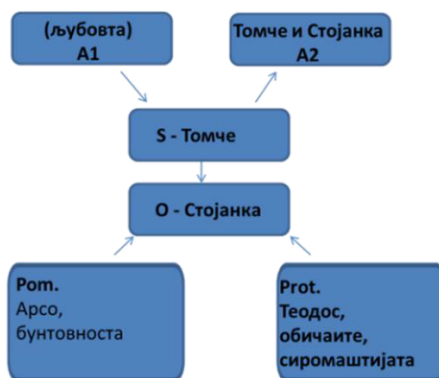
Костадин е сиромашно, но чесно и работливо момче кое е заљубено во чорбациската ќерка Симка. Таа љубов е возвратена, што значи дека примачи од дејството на субјектот би биле двајцата заљубени. Најголем противник на односот меѓу субјектот и објектот е чорбацијата Јордан, таткото на Симка, кој се противи на овој брак поради неможноста на момчето да ја плати побаруваната сума. Патријархалните обичаи се уште една пречка за остварување на љубовта на младите, бидејќи за да се добие благослов од страна на таткото на девојката, мора да се плати голема сума пари. Како помошници во делото се јавуваат Симка, бидејќи таа го убедува татка си да се омажи за Костадин, но и нивната храброст и бунтовност да се спротивстават на обичаите и на Јордан, што резултира со нивен брак.

б) *Актантен модел за Бошко од „Бегалка“*

Аналогно на претходниот актантен модел, и тука имаме сиромашно, но чесно и работливо момче чија цел е да се ожени со Ленче, чорбациска ќерка. Таа љубов е возвратена, така што адресат (A2) од дејството на субјектот би биле Бошко и Ленче. И тука таткото на девојката се јавува како противник на остварувањето на оваа љубов, бидејќи како и претходниот чорбаџија и овој е патријархален човек кој ќе ја даде раката на својата ќерка за оној човек што ќе понуди најмногу пари, но тоа не е Бошко. Исто така, како противник се јавува и Мирса, сестрата на аци-Трајко, која не е ни малку различна од него. Сепак, како помошници и тука ја имаме девојката, односно Ленче, но и бозацијата Трендо и слугинката Донка. Кон ова се придодава и храброста и бунтовноста на младите да им се спротивстават на своите родители, а резултатот од тоа е брак помеѓу Бошко и Ленче. Значи и тука субјектот ја остварува својата цел.

в) *Актантен модел за Томче од „Чорбаџи Теодос“*

Во третиот актантен модел повторно имаме младо и заљубено момче, но овојпат тој е од богати родители, додека, пак, неговата сакана, Стојанка (O) е сиромашна девојка. Полза од оваа љубов би имале обајцата (и Томче и Стојанка), бидејќи љубовта е заемна, а како најжесток противник во однос на нивната љубов се јавува чорбаџијата Теодос, богат лихвар кој не сака да го ожени својот син за сиромашна девојка. Покрај чорбаџијата и сиромаштијата, како противник се јавуваат и обичаите, поради фактот што за да се оствари нивната љубов, треба да се даде

благослов од родителот, односно од таткото Теодос. И покрај сите противења на чорбацијата Теодос, љубовта меѓу Стојанка и Томче, сепак, се остварува и тоа благодарение на бунтовноста на младите и на интригантот Арсо.

Врз основа на досегашната анализа што беше извршена преку трите прикажани актантни модели, увидовме дека станува збор за ликови синоними поради фактот што семите што произлегуваат од дејствата и од описите на овие три ликови се исти. Најпрвин, сите три лика кои се млади и чесни момчиња се насочени кон иста цел, односно и тројцата се стремат да ја придобијат љубовта на својата сакана девојка (Симка, Ленче, Стојанка). Во однос на тоа, сите се заљубени, упорни, настојчиви и непопустливи борци коишто на крајот успеваат во својата намера, а кон тоа се придодава и храброста на сите тројца која може да се забележи од нивните постапки во текот на дејството во драмите. Во прилог на ваквото тврдење го имаме и адресантот (A1), т.е. љубовта како мотив што ги води кон остварување на целта. Исто така, она што уште треба да се напомене е дека љубовта е возвратена, бидејќи во сите три драми девојките ги сакаат своите момчиња, односно тие се сакани. Меѓу другото, она што е исто така заедничко за овие ликови е противниците што тие ги имаат. Како што може да се забележи, тоа се тројцата чорбаци (Јордан, Трајко и Теодос) кои од различни причини ја попречуваат љубовта помеѓу младите, иако како најзначајна причина тука се споменува сиромаштијата на Костадин и Бошко (= значи тие „се сиромашни“) и сиромаштијата на Стојанка. Исто така, она што уште се јавува како противник кај сите овие ликови се обичаите и традицијата, што значи дека тие се патријархално воспитани, доследни на патријархалното, а тоа е пречка за остварувањето на нивната цел – да стапат во брак од љубов, а не во брак од интерес.

2.5. Младите женски ликови

Во овој дел од трудот следуваат анализи на ликовите на трите млади и заљубени девојки од драмите – Симка, Ленче и Стојанка – кои, исто така, се синонимни ликови поради тоа што, аналогно на нивните момчиња, и тие делат голем број заеднички семи кои произлегуваат од односите со другите ликови. Пред сè, она што е најкарактеристично за нив е што на сите три девојки љубовта кон своите момчиња им е забранета поради сиромаштија, односно на Симка и Ленче поради сиромаштијата на момчињата, додека на Стојанка поради нејзината. Подолу ќе бидат прикажани основните карактеристики на секоја од девојките, а потоа и заедничките карактеристики на сите три девојки како доказ дека станува збор за синонимни ликови.

СИМКА	ЛЕНЧЕ	СТОЈАНКА
<p>Симка е млада чорбациска девојка која е заљубена во Костадин, а љубовта е возвратена. Нејзиниот татко е Јордан, чорбација и најголемиот кочничар за остварувањето на нивната љубов. И покрај нејзиното патријархално воспитание, таа бунтовно му се спротивставува на својот татко, настојувајќи да биде со Костадин по секоја цена. На крајот успева да го убеди, па во период од една година тие живеат среќно. Таа станува мајка со тоа што му раѓа дете на Костадина.</p>	<p>Ленче, исто како и Симка, е млада чорбациска девојка која е заљубена во Бошко, а и тој ја сака неа. И нејзиниот татко, аци-Трајко, е бездушен човек кој е пречка за љубовта на младите. Тој сака својата ќерка да ја даде за оној кој ќе понуди најмногу пари. И таа е патријархално воспитана, но жестоко се бунтува кога аци-Трајко сака да ја омажи за друго момче, а не за Бошко. Резултатот од тоа е таа да замине бегалка за Бошка, со помош на Трендо и Донка. Таа е среќна со Бошко и по една година станува мајка.</p>	<p>За разлика од претходните две девојки, Стојанка е сиромашна. Сепак, и таа е млада и заљубена во Томче, синот на чорбацијата Теодос. Како и другите двајца родители, тој е против оваа љубов поради сиромаштијата на девојката. И Стојанка е патријархално воспитана, поради тоа што го слуша својот татко, но сепак, бунтовно се бори за да се омажи со Томче, а не со некој друг. Често е омаловажувана од Теодос кој ја нарекува со погрдни зборови, но на крајот тој ја прифаќа како невеста за својот син Томче.</p>

Преку компаративната анализа дадена погоре, може да ги увидиме карактеристиките на овие три девојки според кои може да тврдиме дека се синонимни ликови. Пред сè, тие карактеристики произлегуваат од мотивацијата на ликовите да преземат нешто за да ја постигнат својат цел – да бидат со своите љубени, но и односите со родителите, Симка и Ленче со своите, додека пак Стојанка со чорбаци Теодос. Според тоа, за овие три ликови ги издвојуваме следните заеднички семи (атрибути, етикети): *млади, заљубени, грижливи, патријархални, сакани, настојчиви, бунтовни, борци* и слично.

2.6. Ликови интриганти

Во овие драми, исто така, се среќаваат уште два лика синоними кои може да ги детерминираме и како ликови интриганти, поради интригите што тие ги прават, а се од суштинска важност за текот на дејството. Станува збор за интегрирање на ликовите со семи преку предикатите. Тоа се ликот на Ката, сестрата на Ангеле од драмата „Парите се отепувачка“, и ликот на Арсо, олицетворение на здравата шегга и способноста на нашиот човек да се снаоѓа во секоја ситуација. Всушност, овие два лика се ликови синоними поради фактот што имаат заеднички семи. Најпрвин, заедничко за нив е што тие се *работливи* и *чесни* селани. Ката работи на нивата со својот маж Софре, додека, пак, за Арсо тоа ни е познато поради неговото лозје што треба да му го даде на чорбаци Теодос. Многу важно за овие ликови е тоа што тие се *интриганти*. Имено, тоа го дознаваме преку нивното дејствување, иако резултатот од тоа кај двата лика е различен. Интригата на Ката се состои во шегата што ја прави со својот брат Ангеле, односно тој да отиде во својот дом без да се претстави кој е и што е, а утредента сите да ја кажат шегата и да се насмеат. Од друга страна, интригата на Арсо се состои во тоа што тој го

„места“ Теодос да биде цигански кум. Крuciјалниот момент во сето тоа е резултатот од нивните интриги, односно во драмата „Парите се отепувачка“ таа интрига завршува трагично со тоа што Ангеле е убиен од своите родители, а во „Чорбаџи Теодос“ интригата завршува комично поради сплетките предизвикани од кумството со Циганите.

2.7. Ликови слуги

Меѓу другото, во овие драми може да стане збор за уште неколку синонимни ликови коишто ги обединува најпрвин заедничката сема дека тие се *слуги* во богатите чорбаџиски куќи. Во овој дел нема да се задржиме поединечно на секој од ликовите, туку ќе биде прикажана само една општа слика за нив, со наведување на сите нивни заеднички атрибути. Имено, станува збор за ликовите на Спироски и Наца од драмата „Чорбаџи Теодос“ и Донка од „Бегалка“, двете драми напишани од Васил Љоски. Сите тие се припадници на најниската класа во општеството, сиромашни и покорни слуги на своите чорбаџии кои безусловно ги слушаат нивните наредби.

2.8. Ликови помошници

Покрај сите овие ликови со кои се сретнавме досега, се забележуваат и неколку синонимни ликови кои може да ги определиме како ликови помошници, бидејќи тие им помагаат на другите ликови да ја остварат својата цел. Такви се ликовите на Донка и Трендо од драмата „Бегалка“ кои им помагаат на Ленче и Бошко кон остварувањето на својата љубов. Понатаму, таков е и Арсо од „Чорбаџи Теодос“, бидејќи преку неговите интриги тој придонесува да се оствари љубовта на Томче и Стојанка, иако првичната намера му е да си го зачува лозјето. Исто така, со една поинаква цел се јавуваат и Коте и Панде од „Парите се отепувачка“ кои го подготвуваат Ангелета за на печалба.

3. Заклучок

Според она што досега беше прикажано во овој труд во однос на ликовите синоними, несомнено е дека нив ги има во голем број во македонските драми од овој период. Анализата на семантичкото интегрирање на ликовите во македонските драми меѓу двете светски војни не доведе до сознание дека во нив постојат голем број на синонимни ликови. Тие беа поделени на неколку групи: ликови чорбаџии, ликови на жени, мајки и сопруги, ликови печалбари, млади машки ликови, млади женски ликови, ликови интриганти, ликови слуги и ликови помошници. Според анализата што беше извршена и предочена, заклучуваме дека овие групи на ликови поседуваат голем број на заеднички семи, а тоа ги прави синонимни ликови.

Користена литература

Алексиев Александар (1972). *Основоположници на македонската драмска литература*. Скопје: Култура.

Друговац Миодраг (1990). *Историја на македонската книжевност XX век*. Скопје: Мисла.

Љоски Васил (1968). *Бегалка*. Скопје: Просвета.

Љоски Васил (2015). *Чорбаџи Теодос*. Скопје: Просветно дело.

Крле Ристо (1970). *Парите се отепувачка*. Скопје: Македонска книга.

Силјан Раде (1990). *Македонска драма XIX и XX век*. Скопје: Македонска книга.

МОРАЛНОТО И НАЦИОНАЛНОТО ДОСТОИНСТВО ВО ДРАМАТА „КРИВОРАЗБРАНА ЦИВИЛИЗАЦИЈА“ ОД ДОБРИ ВОЈНИКОВ

Бобан Перески¹, Луси Караниколова-Чочоровска²

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
boban.162137@student.ugd.edu.mk

²Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
lusi.karanikolova@ugd.edu.mk

Апстракт: Комедијата „Криворазбрана цивилизација“ од основоположникот на бугарската драма, Добри Војников, има за цел морално и поучно да повлијае врз бугарската младина која сè повеќе се оттргнува од својата национална култура, прифаќајќи ја новата, дотогаш непозната за нив западноевропска култура. Ликовите во делото се поделени во два табора: ликови што цврсто и достоинствено стојат на националното и заблудени ликови кои го презираат своето и прибегнуваат кон туѓото. На крајот, ликовите приврзаници на моралното и националното достоинство во драмата „победуваат“, а тоа ќе биде претставено подолу во трудот преку анализа на нивните дејства и говор и тоа најпрвин на површинско ниво на текстот, откривајќи ги атрибутите на ликовите, а потем на длабинско рамниште на текстот, преку актантниот модел на Грејмас.

Клучни зборови: драма, националност, ликови, актанти, комедија, морализаторство.

THE MORAL AND NATIONAL DIGNITY IN THE DRAMA “THE MISUNDERSTOOD CIVILIZATION” BY DOBRI VOJNIKOV

Boban Pereski¹, Lusi Karanikolova-Chochorovska²

¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
boban.162137@student.ugd.edu.mk

²Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
lusi.karanikolova@ugd.edu.mk

Abstract: The comedy “The Misunderstood Civilization” by the founder of the Bulgarian drama Dobri Vojnikov aimed to morally and instructively influence the Bulgarian youth who was increasingly deviating from its national culture, embracing the new, hitherto unknown Western European culture. The characters in the play are divided into two camps: characters that stand firmly and with dignity behind their nationality, and deluded characters who despite their own culture and resort to others. The drama ends with characters supporting moral and national dignity, emerging victorious, which will be presented in the following research paper, where their actions and thoughts will be analyzed, firstly on a surface level, revealing the characters attributes, and then on a deeper level of the text, through Greimas actant model.

Keywords: drama, nationality, characters, actants, comedy, morality.

1. Вовед

Почетоците на драмската книжевност во новата бугарска книжевност се бележат некаде кон втората половина од 19 век и се поврзуваат со името на Добри Војников. Овој учител и почитуван човек меѓу народот имал стремеж, преку актуализирање на драмата, да се обиде да повлијае врз својот заостанат народ, и сето тоа поврзувајќи го со неговата училишна дејност. Разбирајќи ја важноста за културниот развој на европскиот Запад преку театарски претстави, Војников се обидел тоа да го направи и со бугарскиот народ, но на еден поинаков начин, преку ставање акцент на дидактичко-морализаторските црти во драмата, а не на нејзината естетска вредност. Тоа се должи на неговата свесност за образованоста на бугарскиот народ.

Драмата „Криворазбрана цивилизација“, иако можеби не е прво драмско дело во историјата на бугарската книжевност од 19 век, таа е „прва“ според својата „целост“, според пораката што ја испраќа и, можеби најмногу според фактот што упатува на почитување на националното, на традиционалното, како трајни вредности на една национална култура.

Оваа драма има класична драмска композиција реализирана во пет чина, има елементи на комично, што го задоволува видот комедија и, што е најважно со сарказам, односно дидактичност го упатува читателот, односно гледачот да се насочи кон она што авторот смета дека е правилно – зачувувањето на националното достоинство и презир кон неприродно наметнатата алафранга, зашто таа е насадена на туѓа почва и затоа што нејзиното „прифаќање“ наликува на „китење со туѓи перја“. Токму таа дидактичност, од која авторот не може да се ослободи и која, од една естетска перспектива можеби одзема од квалитетот на драмското дело, овде, во овој контекст добива трајна вредност – морализаторството на Војников е на страната на зачувување на националните вредности, на патријархалниот морал, на напишаните и секогашни закони на доброто, праведното, чесното. Во таа смисла се конципирани и ликовите во два табора, а по таков начин се развива и драмското дејство.

2. Анализа

Главната тема што се обработува во драмата е насочена кон тоа да се актуализира и искритикува еден општествен проблем што бил присутен на бугарско тло во 19 век. Имено, станува збор за заблуда, поточно помодарство што се појавило кај младите генерации да го отфрлаат народниот бугарски бит, притоа прифаќајќи една нова, за нив малку позната мода дојдена од европскиот Запад. Таа младина, всушност, ја прифаќала само формата, а не суштината на цивилизацијата. Секако, тоа се должи на заостанатоста на бугарскиот народ на културно-општествен план во однос на развиените западноевропски земји. Интересно е дека за оваа тема може да се зборува и од денешен аспект, бидејќи сè поголем е бројот на млади луѓе кои засегнати од глобализацијата, на моменти несвесно го запоставуваат, па дури и го погазуваат националното достоинство и прифаќаат нови форми на цивилизација којшто не е нималку блиска до нивните сфаќања, можности и менталитет. Тоа е јадрото околу кое се вртат дејствата на ликовите, за кои може да се каже дека се поделени на два табора: едните кои го бранат моралното и националното достоинство и другите, приврзаници на европското помодарство и склони кон „алафрангата“. Поради ваквата опозиција, ликовите се во постојан конфликт.

На почетокот од драмата Војников тврди дека станува збор за „Смешен театар во 5 дејствија“ т.е. комедија, па оттаму и потребата да ги појасниме основните карактеристики на комедијата како книжевен вид.

Книжевните теоретичари во разните книжевни епохи имале различен пристап кон определувањето на комедијата, па според тоа тука не може да стане збор за некои заеднички карактеристики кои се појавиле од нејзините почетоци и траат до денес. Сепак, Миливој Солар во својата „Теорија на книжевноста“ тврди дека единствена важна карактеристика на комедијата е смешното. Но, она што е смешно, е присутно во секојдневниот живот во многу форми. Во однос на тоа, *комичното е само еден вид остварување на смешното во димензијата на уметничкото доживување.* (Solar, 2005, стр. 242). Тоа не значи дека она што е смешно во реалниот живот, мора да се совпаѓа со смешното во една драма, додека пак комичното не секогаш предизвикува смеа кај реципиентите. Според тоа, *Комедијата пренесува такви пораки со кои тензијата што е предизвикано од смешното, се решава со опит ироничен став кон некои човечки особини или тежнења кон човековите лични идеали или страсти или кон животот и светот воопшто.* (Solar, 2005, стр. 242). Значи, како доминантен драмски елемент во комедијата ги среќаваме смешното и ироничното во дејствата и светогледите на ликовите. За комедијата пишува и нашиот познат драмски писател Горан Стефановски во книгата „Мала книга на стапици“. Таму, во рамките на стапицата „како“, Стефановски нуди еден детален пристап за основните карактеристики на комедијата: *Комедијата разработува сериозни теми. Во неа животот е загрозен, компликациите се огромни исто како и во трагедијата, но во комедијата оперира една специјална гравитација: комичниот херој се движи во заштитена зона. Тој е недопирлив, неуништив, околу него како да има специјална аура, како да е заштитен од судбината, како да го чуваат боговите. Тоа е зона на мистериозна слобода. Во комедијата има отсуство на вистинска болка. Комедијата е базирана на концептот *ludicrous* или бесмисленост. Нашиите очекувања ги растура нешто неочекувано и несоодветно. Комедијата оперира на границата меѓу сериозното и апсурдното.* (Стефановски, 2003, стр. 82). Во конкретната драма, елементите што беа наведени погоре, во текстот се присутни во голема мера, бидејќи на многу места во драмата се среќаваат токму комични елементи, проследени со тензија, а ликовите кои се наоѓаат во такви ситуации, секогаш се во некој заштитен простор каде што нанесувачот на штета не може вистински да допре до нив.

За разлика од античката драма која строго била пишувана во стихови, во подоцнежниот период од книжевноста, како и денес, драмите најчесто се пишуваат во прозна форма. Таква е и драмата „Криворазбрана цивилизација“. Во однос на тоа, тука може да стане збор за две основни структурни нивоа преку кои може да се анализираат прозните текстови, а тоа се површинско и длабинско ниво. На површинското ниво на текстот му припаѓаат описите, односно претставување на ликовите, амбиентот, предметите и слично, додека пак на длабинското ниво на текстот припаѓаат дејствата. Неодминливо е покрај термините *опис и дејство* да ги споменеме и термините *лик и актант*, кои се од суштинско значење за разбирање и анализата на драмскиот текст. Имено, ликот припаѓа на површинското ниво на текстот и се поврзува со описите, за разлика од актантот кој припаѓа на длабинската на структура на текстот и ги претставува дејствата на ликовите.

Во однос на ликовите во книжевните дела, тие на почетокот се семантички празни, односно немаат никакво значење. Во текот на нарацијата/дејството, семантичкото поле на ликот се исполнува со семи (атрибути), кои се расфрлани насекаде низ делото, додека пак своето целосно значење ликовите го добиваат дури на крајот на делото. За да биде појасно што се тоа семи, тука користиме цитат од книгата „Наратологија“ од професорот Младеноски: *Ефектот на забележливоста на ликот во текстот од страна на читателот се постигнува со признаците кои нему (на ликот) му се препишуваат во текот на раскажувањето. Тие признаци, кои се*

расфрлани од првата до последната страница на текстот, се наречени семи, односно етикети, односно атрибути на ликот. Станува збор за значенски единици кои го определуваат (дефинираат) ликот, односно ги нотираат неговите својства. (Младеноски, 2012, стр. 63).

Веќе се кажа, ликовите во оваа драма се поделени во два табора, односно бранителите на националното и достоинственото и приврзаници на „алафрангата“. Припадници на првиот табор, односно бранителите на националното достоинство се: аци-Коста, Марика, баба Стојна, Митко, Панчо и Ѓорѓи.

На почетокот од првиот чин, во дидаскалија имаме присуство на симболички простор (сетинг) кој говори за атрибутите на ликовите, односно тоа дека тие се традиционално настроени: *Соба, послана со килим, надесно – миндер со наредени перници, налево – маса и столчиња.* (Войников, 1876). Ова говори дека навистина станува збор за традиционална бугарска куќа од 19 век, бидејќи и покрај богатството на чорбаџијата, има и таква соба во која владее народен дух.

Аци-Коста е главата на куќата. Тој е богат занаетчија и човек воспитан во патријархален дух, горд Бугарин, морален и доблесен човек којшто сака да ја омажи својата ќерка за работливо и чесно момче како што е Митко, а жестоко се противи на новата мода. Меѓу другото, тој се лути и ја критикува неговата жена Злата поради нејзиниот помодарски однос, запоставувајќи ги домашните работи и како што ќе се покаже подоцна, таа го заборава ручекот, но и ќерката Анка која ништо не работела, туку само се шетала по дворовите и одела кај нејзините другарки за да се дотеруваат. Во извесна мера е искажано и каењето што го пуштил својот син Димитраки да учи во Франција, наместо од него да направи чесен и богат трговец. Токму овде, во ставот и однесувањето на аци-Коста, забележителни се приврзаноста и одбраната на патријархалниот дух и традицијата, толку типични за балканските народи од овој период. Во прилог на ова треба да се споменат и големиот број архаизми и турцизми, присутни пред сè во говорот на аци-Коста, како што се к’смет, табиет, раат, џанам и слично. Овие зборови сведочат за негувањето на традицијата и почитувањето на оставината од предците.

Потоа, Марика, другарката на Анка, достоинствена девојка и олицетворение на чесна и посветена Бугарка од тој период. Одликувајќи се најпрвин со својата скромност, таа е мошне влијателен лик кој е бранител на националното, голем морализатор и лик кој ниту во еден момент не попушта пред зборовите и убедувањата таа да пребегне кон таборот на приврзаниците на европската цивилизацијата. Всушност, преку нејзиниот лик е мошне добро илустриран народниот елемент, бидејќи таа јасно истакнува дека треба да се почитуваат родителите, сака да се омажи за чесен Бугарин и смета дека ним европската цивилизација им е сè уште туѓа и далечна. Нејзината улога може да се согледа во неколку наврати, пред сè во оние делови каде што таа објаснува дека тие криво ја сфаќаат европската цивилизација и за тие навистина да бидат цивилизирани, пред сè треба да бидат образовани. Овој елемент на поучување од страна на Марика се јавува трипати и функционира исто како што функционира рефренот во поезијата: *Цивилизацијата или образованието, сестро, на едно момче не се состои во знаењето на француски јазик и европски игри, туку во доброто воспитание, во неопходните знаења за еден маж – трговското и граѓанското достоинство.* (Войников, 1876).

Со внесувањето на ликот на баба Стојна, која ја проси Анка за Митко, писмено и вредно момче, зајакнува таборот на приврзаниците на националното и традиционалното. Таа е скромна, морализаторски настроена кон помладите и претставува олицетворение на старата бугарска жена која многу го почитува националното.

Стројништвото е уште еден национален елемент, или елемент на традицијата, а такво е и орото, народното оро, кое е прекинато од лицемерниот лекар со грчко потекло Маргариди кој го критикува како „заостанато“. Баба Стојна бурно реагира на неговите напади, бранејќи го убавото бугарско оро, притоа исмевајќи ги чудните игри што младите помодари ги играле. Таа, го нарекува Маргариди ѓавол: *Боже госпoде! Имаат ли ум нашите ергени? ...Да оставиме еден човек од Бог знае која вера да ги поучува. Го оставија убавото бугарско оро, на зедаа да играат како него, ѓаволот, така не, никако!* (Войников, 1876). Таа уште го нарекува антихрист кој се нашол во христијанска куќа и сака да направи пакост.

Трите момчиња Митко, Пенчо и Ѓорѓи се бранители на националното и критичари на западната цивилизација. Тие се млади, чесни и работливи момчиња кои се противат на наметнувањата од страна на Маргариди. Нив не им е јасно каква е таа цивилизација која се сведува на тоа момчињата да им дават комплименти на девојките, а тие само да се облекуваат „европски“ и да ја исмеваат традицијата, притоа женејќи се затоа што тоа било во мода, а не од љубов, како што прави Маргариди со Анка. Меѓу другото, Митко е вљубен во Анка и ја бара нејзината рака, а кога тој доаѓа, неговите алишта се селски и традиционални, контрастни на оние скапи алишта „како од журнал“ во кои се облекуваат Анка и нејзината мајка, а аци-Коста и другите остро ги критикуваат.

На другиот табор ликови му припаѓаат приврзаниците на „алафрангата“ кои безрезервно ја прифаќаат новата европска мода и без трошка размислување го отфрлаат националното. За нивното помодарство и деморализација зборува самиот автор во предговорот кон драмата, а понатаму е многу воочливо и многу комично, особено во оние моменти кога ликовите зборуваат на расипан француски јазик.

На чело на овој табор стои грчкиот лекар Маргариди, расипан и злонамерен човек, антипод на сите ликови што се присутни во драмата. Неговата улога во драмата е да внесе раздор во семејството на аци-Коста, притоа привлекувајќи што е можно повеќе приврзаници на страната на западната „цивилизација“. Тој е, исто така, голем лицемер кој само се преправа дека ја љуби Анка, додворувајќи ѝ се со ласкави зборови. Кон националното бугарско достоинство тој има деградирачки став, велејќи дека сите нации тежнеат кон прогресот и цивилизацијата, од ден во ден станувајќи сè повеќе цивилизирани, само Бугарите стоеле во место, не сакајќи да ја прифатат цивилизацијата. Во неговиот говор се присутни голем број француски зборови.

Жената на аци-Коста, Злата, е вистински помодарка и комичен лик поради противречностите во своето однесување. И покрај фактот што таа се противи на националното, таа е покорна сопруга која е послушна на својот маж. Меѓу другото, таа го презира националното, ги запоставува куќните работи и е возгордеана до тој степен што мисли дека нема достоинство момче за да биде маж на нејзината ќерка, а доколку би ја дала за некогo – тоа би бил некој учен и богат човек, а не прост Бугарин во селски алишта. Со вакви идеи е задоена нејзината ќерка Анка, која уште од мала се учи да не работи, туку само да се дотерува и шминка според облеката понудена во најновите „журнали“. Таа нималку не е различна од својата мајка, зашто и Анка е возгордеана девојка која го презира националното, тврдејќи дека европското е поубаво и поцивилизирано. Деградицијата кон националното оди до тој степен што во еден разговор со нејзината другарка Марика која ѝ вели ако се омажи за странец, тогаш ќе го загуби бугарското во себе и со самото мрзаење на Бугаринот, таа се мрази самата себе, Анка одговара: *Не себеси, туку бугарското име; затоа и сакам да се омажам за еден туѓинец Европеец, за да се измие тоа просто име. Јас нема да бидам Бугарка, затоа што нема ништо подолно од тоа да се биде Бугарка.* (Войников, 1876). Ваквиот однос го исмева баба Стојна, која вели дека крушата нема да падне

подалеку од своето дрво, однесувајќи се на мајката и ќерката во драмата. Меѓу другото, интересен е оној момент каде што *Злата и Анка погрешно го изговараат зборот цивилизација, со што, индиректно се критикува нивното формално однесување, односно ставање акцент само на формата, а не и на суштината на нештата.* (Караниколова-Чочоровска, 2018, стр. 140).

Кон овие ликови се придружува и синот на Злата и брат на Анка, Димитраки, кој студирал во Париз и е другар на Маргариди. Израснат во една таква средина, далеку од родното место, тој е „вистински“ Европеец, а таков е и неговиот однос. Се облекува европски, често се користи и со такви зборови, ја критикува Марика поради нејзиното однесување и слично.

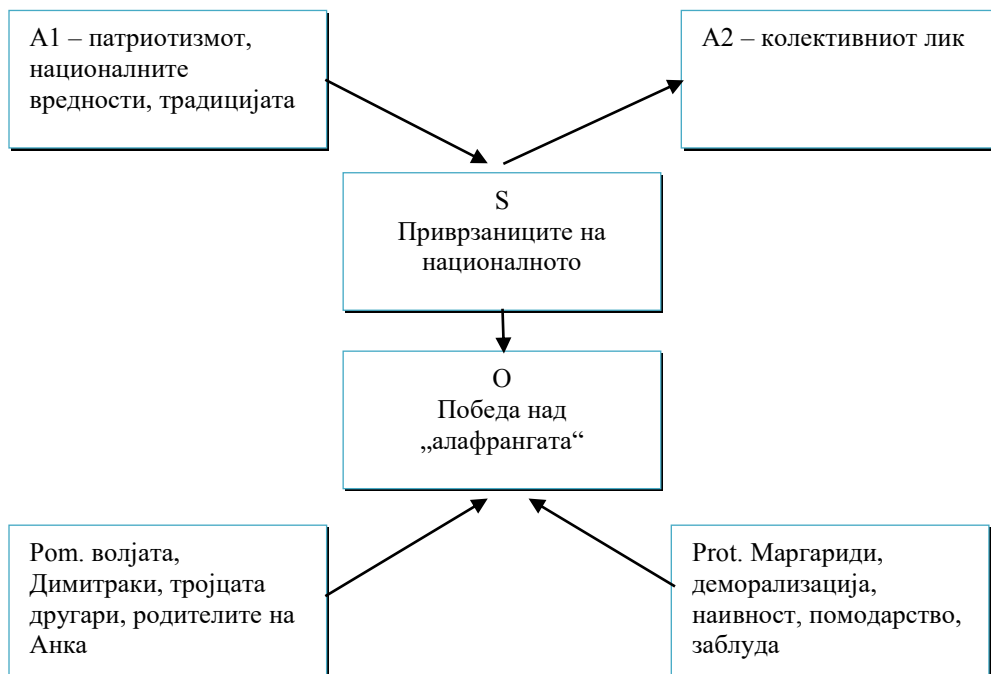
Анализата на елементите на традицијата и нивното омаловажување од страна на приврзаниците на антинационалниот табор покажува дека секој од ликовите избилува со различни атрибути, но интересното е што сите ликови припадници на едниот или другиот табор делат голем број заеднички атрибути и со самото тоа ги определуваме како припадници на едниот или другиот табор. Според тоа, подолу во трудот нудиме една компаративна анализа на површинско ниво на текстот каде што ќе ги истакнеме заедничките атрибути на ликовите приврзаници на националното и моралното и ликовите кои се против тоа.

ПРИВРЗАНИЦИТЕ НА НАЦИОНАЛНОТО И МОРАЛНОТО	ПРИВРЗАНИЦИТЕ НА ПОМОДАРСВОТО НАРЕЧЕНО „АЛАФРАНГА“
1. Аци-Коста 2. Марика 3. Баба Стојна 4. Митко и другарите Пенчо и Ѓорѓи	1. Маргариди 2. Злата 3. Анка 4. Димитраки
АТРИБУТИ НА ЛИКОВИТЕ	
- достоинствени - морални - чесни - патријархални - традиционални - добронамерни - непоколебливи - решителни - потценети - патриоти - разумни	- возгордеани - кокетни - лицемерни - фалшливи - деморализирани - помодари - бесуштински - егоистични - тврдоглави - наивни

Табела бр. 1 – Претставување на атрибутите на ликовите во драмата.

Откако на површинско ниво на текстот ги увидовме атрибутите на ликовите, како и разликите помеѓу припадниците на двата табора, понатаму во трудот ќе биде приложена уште една компаративна анализа меѓу ликовите, при што сега анализата ќе биде направена на длабинско ниво на текстот со помош на актантиот модел на Грејмас. Меѓу другото, поделбата на ликовите на два табора ни дава можност да зборуваме и за колективен лик, односно актер, кој се дефинира како *збир од лица (ликови) што поседуваат истовремено исти карактеристики и вршат исто дејство.* (Младеноски, 2012, стр. 26). Според тоа, тука ќе стане збор за два колективни лика

(актери), односно оние приврзаници на националното и моралното и приврзаници на помодарството или „алафрангата“. Целта на актантните модели е преку истакнувањето на функциите на актантите да се продлабочи анализата на книжевните ликови и нивните односи во рамки на драмата, притоа докажувајќи ја разликата во дејствата на двата табора.

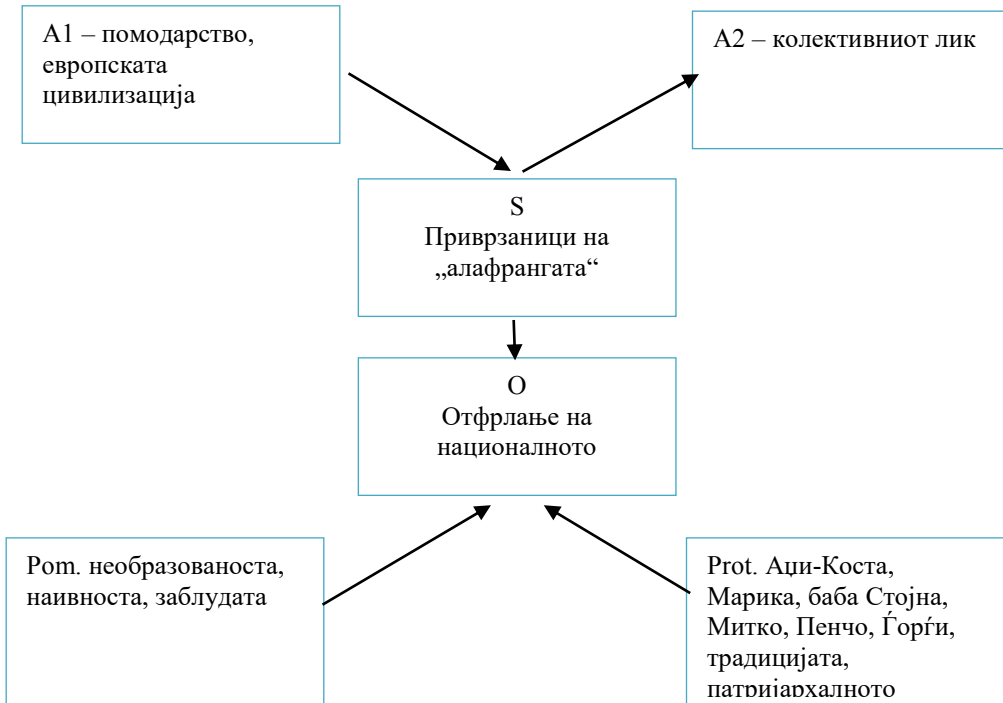

Актантен модел бр. 1

Според горенаведениот актантен модел, видливо е дека во улога на субјект имаме колективен лик кој го сочинуваат ликовите што се приврзаници и бранители на национално достоинство (Аци-Коста, Марика, баба Стојна, Митко, Пенчо и Ѓорѓи). Тие, мотивирани од патриотизмот, традицијата и националните вредности целат кон тоа да ги разубедат заблудените, односно оние ликови што го прифатиле новото помодарство познато под името „алафранга“. Ползата (A2) од дејството на субјектот би имал колективниот лик. Како противници кон остварувањето на објектот, најпрвин се јавува лекарот со грчка национална припадност Маргариди, кој прави поголем дел од сплетките во дејството на драмата. Тој е жесток приврзаник на помодарството чие вистинско лице се открива на крајот од драмата каде што тој ја грабнува Анка. Меѓу другото, тој е главниот виновник кој ги наведува ликовите да се откажат од традицијата и патријархалното однесување приклучувајќи ги кон европската, модерна цивилизација, но исто така тој експлицитно го навредува и сиот бугарски народ. Откако тој ја грабнува Анка, таа прашува дали ова е неговата цивилизација, а тој дрско одговара: *Да, ова е цивилизацијата ако сакаш да знаеш. Само еден цивилизиран човек може да игра таква улога. Простите, неуките, за нас цивилизираните се како добиток за луѓето. Нели гледаш дека Европејците доаѓаат кај вас, разговараат со вас, ве залажуваат со секакви ласкави и лажливи работи и со тоа ви ги земаат парите? Да, Европа се богати од ваквите како вас прости нации.* (Войников, 1876). Понатаму, како противници се јавуваат и заблудата, помодарството, деморализацијата

и наивноста што се јавува кај дел од ликовите припадници на таборот што ја поддржува „алафрангата“. Како помошник во овој актантен модел се јавува најпрвин цврстата волја со којашто пристапуваат ликовите за да извојуваат победа над „алафрангата“. Потоа, тоа се ликовите на Митко, Пенчо и Ѓорѓи, но и заблудените Димитраки и Злата кои на крајот се решаваат да помогнат да се изгони злото од нивната околина, лекарот Маргариди.

Спротивно на тоа го имаме другиот табор на чело со Маргариди и заблудените ликови од семејството на аци-Грајко. Значи, и тука ќе стане збор за колективен лик – приврзаници на „алафрангата“. Покрај Маргариди, тоа се уште ликовите на Злата, Анка и Димитраки.

Актантен модел бр. 2

Во вториот актантен модел, исто така имаме колективен лик, односно тоа се приврзаниците на „алафрангата“ (Маргариди, Димитраки, Злата, Анка) кои поттикнати од помодарството сакаат да ја отфрлат бугарштината и да се приклучат на модерната европска цивилизација. Тоа е дадено во самата експозиција и трае до расплетот на драмата. Како помошници за остварувањето на целта се јавуваат необразованоста и заостанатоста на дел од бугарскиот народ, како и нивната наивност и заблуда дека туѓото е подобро од своето. Од друга страна пак, противниците што се обидуваат и на крајот успеваат да го запрат ширењето на „алафрангата“, се токму противниците од спротивниот табор, како и долгогодишното опстојување на традицијата и патријархалното на бугарско тло.

3. Заклучок

Преку компаративната анализа на ликовите, најпрвин на површинско, а потем и на длабинско ниво на текстот, може да заклучиме дека во драмата имаме присуство на добро окарактеризирани ликови. Меѓу другото, со анализата покажавме и докажавме постоење на два табора ликови во драмата, преку издвојување на општите заеднички атрибути и на едниот и на другиот табор. Притоа, актантниот модел на Грејмас се покажа од голема полза за едно продлабочено разгледување на драмата каде што се диференцираа два колективни лика од кои, првиот колективен лик – домашните бранители на националното „извојуваа“ победа над заблудените припадници на „алафрангата“ што се совпаѓа со самата идеја на ова драмско дело – да се разубеди заблудената бугарска младина и да се насочи кон вистинскиот пат – националното и традиционалното, како здрава почва на која ќе се гради иднината.

Војников во својата драма на мошне умешен начин успева да се осврне на актуелниот проблем во бугарската културна јавност во тоа време. Тој го акцентира патријархалното воспитание како елементарна потреба за опстанокот на семејството и националниот колектив, притоа сатирично однесувајќи се кон „криворазбраната цивилизација“.

Користена литература

Војников, Добри: Криворазбраната цивилизација.
<https://chitanka.info/text/3750>, видено на 02.07.2020.

Караниколова-Чочоровска, Луси. 2018. Бугарска книжевност XIX век. Штип. Универзитет „Гоце Делчев“.

Младеноски, Ранко. 2012. *Наратологија*. Штип. Универзитет „Гоце Делчев“.

Solar, Milvoj. 2005. *Teorija književnosti*. Zagreb. Školska knjiga.

Стефановски, Горан. 2003. *Мала книга на стапици*. Скопје. Табернакул.

МОЌТА НА ОЧИТЕ ВО *ДРАКУЛА* НА БРАМ СТОКЕРНаталија Поп Зариева¹, Драган Донеv², Крсте Илиев³,
Кристина Костова⁴, Марија Крстева⁵¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
natalija.popzarieva@ugd.edu.mk²Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
dragan.donev@ugd.edu.mk³Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
krste.iliev@ugd.edu.mk⁴Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
kristina.kostova@ugd.edu.mk⁵Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.krsteva@ugd.edu.mk

Апстракт: Вампирите од народните легенди и нивните претставници во литературата немаат многу заеднички карактеристики, но еден аспект од митологијата којшто бил засилен во англиската литература на дваесеттиот век е улогата на очите на вампирот. Вампирскиот поглед кој ја наамува жртвата во легендите, прераснува во чест мотив во литературата каде очите на вампирот го обземаат ликот, преземаат целосна контрола над него, и го наамуваат кон негово сопствено уништување. *Дракула* на Брам Стокер се базира на оваа карактеристика во претставувањето на очите на ликовите и воедно го вклучува и народното верување во „зло око“ со цел да ја претстави борбата на доброто против злото. Уникатниот начин да се наслика сатанската сила во очите на вампирот кај Стокер е надополнета со сексуална конотација на зажарените очи на вампирите, кои сјаат од жед за згаснување на сексуална желба која воедно значи и згаснување на жед за крв, односно храна. Овој труд има за цел да ги претстави и анализира различните претставувања на очите во *Дракула*, и да даде објаснување за нивната импликација во вампирскиот мотив и темата на делото.

Клучни зборови: вампиризам, добро наспроти зло, сексуални конотации, замаглен вид

THE POWER OF THE EYES IN BRAM STOKER'S *DRACULA*Natalija Pop Zarieva¹, Dragan Donev², Krste Iliev³,
Kristina Kostova⁴, Marija Krsteva⁵¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
natalija.popzarieva@ugd.edu.mk²Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
dragan.donev@ugd.edu.mk³Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
krste.iliev@ugd.edu.mk⁴Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
kristina.kostova@ugd.edu.mk⁵Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
marija.krsteva@ugd.edu.mk

Abstract: Vampires from folk legends and their literary representations do not share much common ground. Yet there is one mythological aspect which has been amplified in English literature in the twentieth century, and that is the role of the ocular images of the vampire. The vampire's look which allures the victim in legends, has grown into a recurrent motif of vampire literature, where the vampiric ocular images embrace the characters, undertake complete control over their victims, and entice them in their self-destruction. Bram Stoker's *Dracula* is based on the idea of ocular images and the folkloric belief of the evil eye, which it utilizes to depict the battle between good and evil. Stoker's unique way to describe the demonic power of the vampires' eyes is complemented with the sexual connotations of the vampires' red eyes, burning with desire to satisfy their lust which simultaneously means satisfying the need for blood, that is hunger. This paper aims to present and analyze the various depictions of the eyes in *Dracula*, as well as offer explanations for their implications to the vampire myth and the theme of the novel.

Key words: vampirism, good versus evil, sexual connotation, blurred vision

1. Вовед

Дракула, збор кој станал синоним за бесмртност, е една од најпознатите приказни во „вамписката литература.“ Во минатото ова дело било занемарено, не претставувало посебен интерес ниту на проучувањата на романот од деветнаесеттиот век ниту пак како готско дело (Марфи, 1979). Но, кон крајот на минатиот век голем дел од академското внимание е насочено кон овој роман. Уште во 1918 Монтаг Самерс (*The Vampire-His Kith and Kin*, 1925) забележал дека *Дракула* станува т.н. домашен збор, односно, термин често употребуван во секојдневниот живот. Оттогаш *Дракула* поттикнал безброј разновидни и интересни интерпретации. Маргарет Картер (*Shadow of a Shade*, 1976) тврди дека уникатното дело на Стокер се темели на фактот што *Дракула* е „во голема мера човечки, а во исто време е претставен како фантастична инкарнација на злото“ (1976, стр. 63). Давендра Варма инсистира дека *Дракула* претставува „самотија на злото“, и дека во секој од нас има по малку од *Дракула* (1970, xxviii). Карол Сенф (*Dracula: The Unseen Face in the Mirror*, 1977) ја развива идејата дека, иако вампирот е „Mr. Hyde“ на човечката природа, главниот концепт не е злото наспроти доброто, туку нивните сличности. Делото се темели на суптилни сексуални конотации, како што и легендите за вампирите се обременети со еротски ноти и сексуални импликации. За разлика од неговите претходници како *Кристалел* и *Кармила* кои ни претставуваат лезбејски врски, *Дракула* е класичен пример на хетеросексуален пристап кон темата. Хатлем (*The Return of the Repressed/Oppressed in Bram Stoker's Dracula*, 1980) тврди дека самиот *Дракула* е метафора за сексуалност, особено неговата темна садо-мазохистичка страна. А пак, Сенф (1977) истакнува дека *Дракула* се здобива со контрола врз останатите ликови и доминира преку сексуалноста.

2. Моќта на очите

Мина е главниот женски лик во делото, околу кој се судираат двете спротивставени сили, доброто, прикажано преку Групата ловци на вампири, и злото, прикажано во ликот на *Дракула* и жените-вампири во Трансилванија. Иако нагласениот мотив на очи ги опфаќа речиси сите ликови во делото, влијанието на очите на Мина е она кое што служи да фрли светло на триумфот на доброто над злото. Најчестото претставување на мотивот очи кај *Дракула* е во вид на распламтени алови очи кои изразуваат зла копнеж за доминирање. Харкер, на неговото патување кон Карпатите, забележува дека патниците во кочијата прават крст со раката за да ги чува од злото око. Од една страна, Стокер го користи мотивот „зло око“ да ја претскаже и нагласи моќта на *Дракула*, неговата темна сила, од друга страна пак, распламтените

очи се конотација за распламена жед за човечка крв. Според фолклорното верување, разгорените црвени очи се знак на демонските пламени на вечното проклетство, состојбата на вампирот бескрајно да скита меѓу мртвите и живите. Стокер им ја доделува оваа карактеристика на антагонистите во романот, но воедно ја создава паралелата со зажарените очи кои ја изразуваат неговата потреба за задоволување жед и копнеж за телесно поседување.

При првиот напад на Мина, дури нејзиниот сопруг лежи несвесен на подот, очите на Дракула сјаат со демонска страст; после првиот напад на Луси, Мина го гледа неговото бело лице со зажарени очи, и импресијата која ќе ѝ се вреже засекогаш, се неговите црвени очи кои ги гледа и во отсјајот на сонцето на прозорците од црквата во Витби. По убиството на волкот во зоолошката градина, чуварот се сеќава на човек со суров, ладен поглед и црвени очи. Овој црвен отсјај во неговите очи ја отсликува и предвестува неговата перверзна жед. Дури и во нејзиниот сон, Дракула се појавува прво во вид на утринска магла низ која се гледа светлината во форма на црвено око. Сексуалната импликација на црвената боја во нејзиниот сон преминува во гротескно извртување на Библијата „столб од облак дење и столб од оган ноќе“ (стр. 229) е директна алузија на „И Господ одеше пред нив во вид на столб од облак за да ги води дење и во огнен столб за да им даде светлина ноќе, за да можат да патуваат дење или ноќе (Мојсеева 1, 13: 2). Овде, сексуалниот интензитет е второстепен после желбата за узурпирање на господовата сеприсутност.

Постојат многу сцени кои посочуваат кон демонската моќ на Дракула претставени со румената боја кои имаат сексуална конотација – зажарените очи на Грофот воедно зрачат и топлина, зажештена моќ полна со омраза. Ова е отсликано во неговите зборови: „Мојата одмазда штотуку започна! Ја ширам низ вековите, и времето е на моја страна. Вашите девојки кои сите вие ги сакате, се веќе мои, а преку нив и ти и другите ќе бидете мои“ (стр. 271). Приказите на неговите очи се импликација за опасната закана која Дракула ја претставува. Кога Харкер се пресекува при бричење, очите на вампирот сјаат со демонска похота; исто така, кога ги наоѓа жените-вампири како желно се ситат на голиот врат на Харкер, неговите очи го имаат истиот сјај.

Ликот на Џонатан Харкер е исто така доловен со слики на визуелна активност, иако малку посуптилно. На пат кон замокот на Дракула, младиот чиновник не може да верува на веродостојноста на својот вид, забележувајќи го легендарниот син пламен, тој не може да си поверува и мисли дека неговите очи го измамиле. Стоејќи пред замокот кој изгледа како некое привидение, тој почнува да ги трие очите во недоверба на сопствената перцепција. Како што реалноста станува вистинита за него, тој одлучува за единствениот план: „да го чува знаењето и стравовите за себе, а очите отворени“ (стр. 29). Одлуката да ги држи очите отворени и свесни за злото кое го опкружува, ќе биде само краткорочна затоа што наскоро тој ќе стане плен на супериорната визуелна моќ на вампирот. Слично, при средбата со жените-вампири во замокот, Харкер е целосно потчинет на нивната сексуална енергија. Тој чувствува „разгорена желба да биде бакнат од тие црвени усни“ (стр. 39), и целосно предаден тој признава „Тивко лежев, гледајќи под трепките во агонија на пријатно исчекување“ (стр. 39). Исплашен, тој не може да ги подигне трепките и да погледне и едноставно ги затвора очите. Тој е целосно обземен и кога Грофот се појавува, Харкер „неволно ги отвора очите“ (стр. 41). Присуството на Дракула е надмоќно и Харкер поразено заклучува дека има нешто во очите на Дракула кое го прави негов заробеник. Средбата на Харкер со Дракула е драматична, и по патувањето до Трансилванија, тој чувствува како секоја негова одлучност е испедена од неговите очи. При средбата со Грофот во Лондон, тој чувствува дека очите ќе му „испрснат од очните празнини“

(стр. 155), а Мина целосно вознемирена на пат кон дома забележува „после неколку минути поглед во празно, очите на Џонатан се затвораат“ (стр. 157). Харкер се двоуми дали да им верува на сопствените очи.

Ван Хелсинг е водачот во потрагата за триумф на доброто против злото. Тој најчесто не е претставен како жртва на визуелната моќ на Дракула. За разлика од другите ликови кои често се прикажани со очи полни солзи по средбата со Дракула, Ван Хелсинг е лик кој успешно одолева на моќниот поглед на вампирот. По смртта на Луси, доктор Сивард објаснува дека Ван Хелсинг веројатно не ја сакал толку колку тој, па затоа нема потреба од солзи „и затоа немаше солзи во неговите очи“ (стр. 151). Бентли (1972) и Вулф (1972) посочуваат на фактот дека Ван Хелсинг впрочем, како и останатите кои дарувале крв за Луси, претставува еден од незините „сопрузи“ преку импликациите на размена на телесни течности при сексуалниот чин и размената на течности при крводарувањето. Но, Ван Хелсинг не е прикажан обземен со емоции како останатите ликови. Иако го гледаме како липа по нападот на Луси од Дракула, „неговите очи се суви“ (стр. 126). Очи замаглени со солзи кај Стокер е мотив за заматен поглед и неспособност за објективна перцепција. Ван Хелсинг потсеќа на Генерал Шпилсдорф од *Кармила* во неговата одлучност да го истреби злото на вампирот, и неговата цврстина и насоченост кон таа цел се гледа во неговите очи. При трансфузиите на Луси, тој стои со очи вперени кон пациентот. За време на сесијата на хипноза на Мина, тој не ги одделува очите од нејзиното лице; но, иако е целосно фокусиран на случувањата, дури и тој не е имун на визуелната моќ на вампирот. Кон крајот на романот, при потрагата на Дракула назад во Трансилванија, Харкер речиси подлегнува на влијанието на жените-вампири: „Тој паѓаше во сон, сон со отворени очи на некој кој се препушта на сладострасна обземеност“ (стр. 324). Ова е сон со отворени очи затоа што жртвите на Дракула се препуштаат на неговата волја свесно и доброволно.

Стокер вешто ја употребува илустрацијата на очите за суптилно да ги реализира своите идеи и теми, но вистинската сила на неговиот симболизам –идејата за добро наспроти злото – е претставена преку претставување на очите на женските ликови во романот. Кај Мина и Луси употребата на изгледот на очите е очигледна. Преку слики на визуелна перцепција живо е доловена борбата меѓу темнината и светлината, а освен тоа и јасни сексуални призвучи се нагласени во паралелата и контрастот меѓу моралните и смртни Мина и Луси пред да станат жртви на Дракула, и нивната сладострасна појава откако стануваат жртви на Дракула.

Влијанието на Дракула врз Луси е забележливо од самиот почеток. Месечарењето како знак на опседнатост од демонски сили е една од манифестациите кај Луси, а кога Мина ја наоѓа во дворот на старата црква, едвај успева да ја разбуди. Таа опишува: „Таа ја протресе посилно, сè дури таа конечно не ги отвори очите и се разбуди“ (стр. 93). Откако запаѓа под контрола на Дракула, Луси го има оној „повлечен, истоштен поглед во нејзините очи“ (стр. 96). Тој не е само показател на нејзините емоции, туку и знак за нејзината трансформација од смртник во вечно проколнатата состојба на вампирите. При првиот преглед од доктор Сивард, таа ги сокрива своите очи, како да прикрива некој срам. Суштината на ликот на Луси изгледа како да е содржана во нејзиниот поглед. Стокер употребил јак контраст во споредбата на описот на очите на жените-вампири и смртните женски ликови. Гаил Грифин (‘Your Girls That You All Mine:’ *Dracula and the Victorian Male Sexual Imagination*, 1980) го забележала значењето на визуелниот имиџ на ликовите, нагласувајќи дека викторијанските „добри“ жени не се никогаш опишани со крут поглед во Стокер. За разлика од жените-вампири, кои Харкер ги среќава на почетокот од романот, кои го замајуваат со нивниот крут поглед, со нивните „големи темни

продорни очи, кои изгледаат речиси црвени наспроти бледата жолтеникава месечина“ (стр. 30). Ван Хелсинг користи сличен еротски опис кога наидува на нив на крај од наративот. Во делото постои јасна дистинкција меѓу нежните, чувствителни очи на смртните женски ликови и крутиот, блуден и немирен поглед на жените-вампири. Оваа метафоричка употреба на изгледот на очите му дава јасен поглед на читателот за дијаметрално спротивставената поделеност на ликовите како добри или зли.

Во промената на Луси од смртна состојба во бесмртна вампирска состојба, прогресот на злото на вампиризмот се гледа во нејзините очи. Нејзината доблест се отсликуваше во „благит поглед во нејзините очи“ (стр. 142). Кога почнува да месечари, нејзините очи „веднаш добиваат тап и крут поглед“ (стр. 147), а при нејзината трансформација очите на Луси се „нечисти и полни со пеколни огнови“ (стр. 189).

Илустрација на очите на Луси, иако впечатлива, е ограничена во однос на асоцијациите со погледот на Мина. Веројатно поради фактот што Мина претставува најзначајниот женски лик во делото, сликите со визуелна перцепција на Мина се многу поразновидни. Кога двете девојки седнати на Источниот гребен ја забележуваат темната фигура, Луси ги забележува неговите црвени очи и извикува: „Неговите црвени очи повторно! Исти се!“ (стр. 95), а Мина пак, не вели ништо, „само го следи погледот на Луси“ (стр. 95). Оваа сцена е иронија на случките кои ќе следат во нивните животи затоа што Мина всушност ќе го следи истиот несреќен тек на настани од животот на Луси. Но, онаму каде Луси подлегнува на злите сили, Мина наоѓа сила да се избори. Лаонард Вулф (1972) ја објаснува различната судбина на ликовите со фактот дека Мина се наоѓа заштитена од злото на вампиризмот со религиозниот чин на брачните завети, за разлика од Луси која во моментот на вампирскиот напад е сè уште немажена.

Можеби најдобриот показател за карактерот на Мина и идејата на Стокер се гледа кога таа и покрај опасната состојба на својата душа, веќе е нападната од Дракула и делумно заразена со „вампиризам“, сепак несобично наоѓа зборови на жалење за Дракула – „Кутрата душа која го создаде сето ова страдање е најжален случај од сите“ (стр. 272). Кога Мина ја кажува оваа вистинита изјава – воедно суштина на темата на Стокер, таа го погледнува Харкер „со очи попривлечни од кога и да е“ (стр. 273). Мина е лик кој побудува привлечност кај сите машки ликови, и на некој начин станува „сурогат мајка-невеста“ на целата група (стр. 118). Пред да потпадне под влијание на Дракула, таа е прикажана во разни светла: како весела пријателка, среќна и внимателна девојка, загрижена свршеница, вљубена жена, но никогаш не е прикажана со насолзени очи. Таа прв пат почнува да рони солзи кога дознава за смртта на Луси. Иако е природно да се жали за смртта на пријателка, солзите на Мина се предвесници на солзите кои ќе следат. Тие исто така потсетуваат на солзите пролеани од Лора во *Кармила* на ЛаФану.

Во делото на Стокер, солзите се употребени да означат замаглен поглед и да се затскрие ширењето на злото. Мина ја покажува оваа промена по првата посета на Дракула. Несвесна за злото што ја обзема, таа почнува да липа и не може да се воздржи „Еве сега, повторно плачам! Не знам што ми стана денес“ (стр. 228). Дури кон крајот на нивното патување во Трансилванија, Харкер ќе заклучи дека „веќе не смее да има повеќе солзи, освен ако Господ дозволи да капат од среќа“ (стр. 312).

Стокер употребил уште една невообичаена карактеристика на очите на Мина. Таа има способност навистина „да гледа“ кога нејзините очи се затворени—посебна телепатска способност и поврзаност со Дракула. Кога Дракула се приближува на првата посета, таа тврди дека ги затвора очите, но сеуште гледа преку очните капаци: „Ги затворив очите, но сеуште можев да гледам преку очните капаци“ (стр. 229).

Најмоќен пример на внатрешното око на Мина е способноста да навлезе во свеста на Дракула дури е под хипноза. За време на состојба под хипноза, нејзините очи „полека се затвараат,“ (стр. 275) а кога ги отвора очите „погледот ѝ е далечен“ (стр. 275), и ја восприема само свеста на Дракула. Мина има „внатрешно око“ за светот што ја опкружува, што се покажува во извесни моменти во делото како пречка. Во бегството кон Трансилванија, Дракула го користи ова за да „гледа“ преку очите на Мина. Тој знае дека „таа може повеќе да види ... отколку тој ... затворен во ковчег“ (стр. 293). Финалната и најзначајна сцена која ги вклучува очите на Мина, ја претставува Мина како сила која е дијаметрално спротивна на Дракула – нејзината добрина наспроти неговото зло. За разлика од неговите очи кои се опишани како зажарени и разгорени со пеколни пламени, очите на Мина се опишани со поими како светлина и сјај на чистота. Дури и кога го губи јасниот вид поради солзи, дури и кога нејзиниот вид станува покрут поради вампирското влијание, низ целото страдање низ кое минува, нејзините очи остануваат светли – светли од надежта и увереноста дека доброто на крај ќе навладее. Во разговорот со Ван Хелсинг, „очите на Мина засветуваат со страста на маченик“ (стр. 253), а по првата сесија на хипноза, „нејзините очи светат со духовна сила како поларни ѕвезди“ (стр. 287). Нејзините очи сјаат со светлината на рајот. Уште еден доказ за поларизираната разлика меѓу очите на Мина и Дракула следува во финалната средба со Дракула. И покрај деградирачките ефекти од вампирското влијание, Мина кон крајот изгледа „слаба и бледа,“ (стр. 325) сепак нејзините очи зрачат чистота, добронамерност и доблест коишто ќе издржат во нејзината ослабена состојба.

3. Заклучок

Примарната употреба на изгледот на очите на ликовите во романот *Дракула* на Брам Стокер е илустрација на конфликтот меѓу доброто и злото, доблеста наспроти корумпираноста. Стокер креативно ја пренесува библиската вистина содржана во Житието на Матеј:

Светилото на телото е окото. И така, ако твоето око е бистро, целото твое тело ќе биде осветлено; ако, пак, твоето око биде лошо, целото тело ќе ти биде темно. И така, ако светлината, што е во тебе, е темнина, тогаш каква ли ќе е темнината. (6: 22–23)

Но, кај *Дракула* конотацијата на очите не останува едноставна и еднострана. Очите на вампирите воедно изразуваат и еротска привлечност и желба за задоволување на два нагона, за храна и репродукција, затоа што со задоволување на потребата за храна, со консумирање на човечка крв, се создаваат нови вампири. Очите како орган за перцепција ја имаат и моќта за осознавање на вистината, па во романот јасниот вид е метафора за веродостоен поглед на светот, а замаглените вид, најчесто со солзи, симболизира оневозможност за реално перципирање на состојбите што ги опкружуваат ликовите. И најчесто во борбата за навладување на злите сили, успеваат ликовите кои се карактеризирани како силни, со цврсти и неразнишани ставови кои се гледаат во нивните очи, но и со чисто срце. Во тој однос, Мина е поставена на пиедестал, како идеален лик кој успева да се спротивстави на надмоќниот поглед на Дракула.

Користена литература

Bentley, C. F. (1972). "The Monster in the Bedroom: Sexual Symbolism in Bram Stoker's *Dracula*." *Literature and Psychology*. Vol. 22. pp. 27–31.

Carter, M. L. (1976). *Shadow of a Shade: A Survey of Vampirism in Literature*. New York: Gordon Press.

Devendra V. (Ed.). (1970). *Varney the Vampire or the Feast of Blood*. New York: Arno Press. p. xxviii.

Griffin, G. (1980). " 'Your Girls That You All Mine': *Dracula* and the Victorian Male Sexual Imagination." *International Journal of Women's Studies*. Vol. 3. p. 463.

Hatlem, B. (1980). "The Return of the Repressed/Oppressed in Bram Stoker's *Dracula*." *Minnesota Review*. Vol. 15. pp. 80–97.

LeFanu, J. S. (1977). "Carmilla." In his *In A Glass Darkly*. Vol. III. New York: Arno Press.

Murphy, B. (1976). "The Nightmare of the Dark: The Gothic Legacy of Count *Dracula*." *Odyssey: A Journal of the Humanities*. Vol. 1, No. 2. pp. 9–15.

Senf, C. (1977). "Dracula: The Unseen Face in the Mirror." *Journal of Narrative Technique*. Vol. 9. pp. 160–170.

Summers, M. (1925). *The Vampire-His Kith and Kin*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Wolf, L. (1972). *A Dream of Dracula*. Boston: Little, Brown a Company.

Wolf, L. (1975). *The Annotated Dracula by Bram Stoker*. New York: Clarkson.

САМОРЕФЛЕКСИВНОСТА НА СКРИЕНАТА КАМЕРА

Весна Кожинкова¹

¹ Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
vesna.kozinkova@ugd.edu.mk

Апстракт: Саморефлексивноста е од особен интерес на романсиерите од последните триесет години кои со право се нарекуваат мета-прозни бидејќи сите тие се обидуваат, и главно успеваат во тоа, да ја истражуваат теоријата на прозата низ практиката на пишување проза. Метатекстуалноста во македонскиот постмодернистички роман е својство коешто е присутно, но исто така својство коешто може да биде третирано и разгледувано од различни аспекти. Со оглед на тоа што Патриша Во констатира дека метатекстуалноста се гради на матрицата на реалистичкото писмо, топосите, кои ќе ги земеме предвид при анализата на романот „Скриена камера“ од Лидија Димковска (2004), се конвенциите на реализмот: лик, раскажувач, фабула. Притоа нема да ги запоставиме ниту дискусиите во романот околу жанровската припадност на делото. Заглучокот е дека во него доминираат автореферентни единици во кои нараторот настапува од позиција на критичар. Позицијата на критичар дозволува влез во фикционалната илузија и овозможува увид во техниката на раскажување.

Клучни зборови: метафичкација, постмодернизам, вистинитост, фикционалност, роман, критика

SELF-REFLECTION OF THE HIDDEN CAMERA

Vesna Kozinkova¹

¹ Faculty of Philology, University "Goce Delchev" Stip
vesna.kozinkova@ugd.edu.mk

Abstract: Self-reflection is of particular interest to novelists of the last thirty years who are rightly called meta-prose because they all try, and generally succeed, in exploring the theory of prose through the practice of writing prose. Metatextuality in the Macedonian postmodernist novel is a property that is present, but also a property that can be treated and considered from different aspects. Given that Patricia Va concludes that metatextuality is built on the matrix of realistic writing, the topos, which we will take into account in the analysis of the novel "Hidden Camera" by Lidija Dimkovska (2004), are the conventions of realism: character, narrator, fabula. At the same time, we will not neglect the discussions in the novel about the genre affiliation of the work. The conclusion is that it is dominated by self-referential units in which the narrator acts from the position of a critic. The position of a critic allows entry into the fictional illusion and provides insight into the technique of storytelling.

Keywords: metafiction, postmodernism, truthfulness, fiction, novel, critique

Саморефлексивноста е од особен интерес на романиерите од последните триесет години кои со право се нарекуваат мета-прозни бидејќи сите тие се обидуваат, и главно успеваат во тоа, да ја истражуваат теоријата на прозата низ практиката на пишување проза. И покрај тоа што интересот на авторите за мета-проза е особено нагласен во последните триесет години, практиката е стара колку што е стар и романот. Тоа е и тезата на која инсистира Во, а тоа е дека мета-прозата е „природена на сите романи“ (2007, 177), а нејзиното проучување е проучување на нешто што му дава идентитет на романот. И не само таа, туку и останатите засведочени од науката толкувачи на мета-прозата Линда Хачион и Марк Курие трагаат по метафичноналноста и неа ја наоѓаат наназад кај Сервантес во неговиот „Дон Кихот“, кај Шекспир во „Хамлет“, потоа во романите на Вулф, Џојс, Стерн, па дури и во епистоларната практика на 18 и 19 век. Марк Курие при дефинирањето на метафичноналноста нагласката ја става врз поимот самосвест врз кој се темелат, главно, дефинициите на метафичноналноста и оние од '60 според кои тоа е фикција за самата себе; оние од '70 како фикција која содржи самосвест, самознаење, ирониска самодистанца и оние од '80 кои метафичноналноста ја третираат како поширока, а автореферентноста како потесна определба.

Кои би биле особеностите на мета-прозното писмо и дали може воопшто да се зборува за таков вид писмо со оглед на императивот дека за да постои тоа, потребно е обединување на неговите автори околу заеднички цели. Правејќи анализа на реалистичниот роман во стилот на деветнаесеттиот век и современиот, радикален, алегоричен роман, Во ќе констатира дека мета-прозниот роман би требало да биде некаде на средината меѓу нив. Тоа свое тврдење го поткрепува со тезата дека прифаќањето и разбирањето на еден роман би било можно единствено врз старата, препознатлива матрица. Редундантноста би бил условот за паметење и складирање на информациите во меморијата. Како примери за такви романи ги наведува „Жената на францускиот поручник“ на Џон Фаулс и „Трливице песни“ на Роберт Крувер. И во двата ја препознава идеолошката матрица на деветнаесеттиот век, историскиот роман и сказните. Нивните структури се очудени преку пародирање на нивните јазици и користење на контратехники кои ги поткопуваат познатите литературни конвенции. Ја препознаваме веќе споменатата опозитност преку присуството и на иновацијата и на обичноста. Значи, новиот роман во исто време е и конструкција и деконструкција на илузијата.

Веќе се кажа дека романот е природна средина за мета-прозата, меѓутоа остана отворено прашањето: кој е тој роман и кои основни претпоставки треба да ги има за да создаде мета-проза? И покрај тоа што реализмот создал класичен фикционален модел, Во смета дека она што му недостасува е дијалогичноста во Бахтиновска смисла на зборот. Тој конфликт меѓу јазиците и гласовите реалистичниот роман го разрешува со нивната субординација на оминисцентниот наратор кој потсетува на Бог. Ползувајќи ја дијалогичноста на Бахтин, Во ќе констатира дека целата современа проза почива врз принципот на опозитност: „конструкција на фикциската илузија (како во традиционалниот реализам) и разоткривање на таа илузија (2007) креација и критика, интерпретација и деконструкција. За истата опозитност зборува и Гас кога вели: „Во секоја уметност два контрадикторни импулса се наоѓаат во состојба на манихејска војна: импулсот за комуникација, со што медиумот се третира како средство за комуникација и импулсот да се направи артефакт од материјалите, односно да се третира медиумот како цел.“ (2007, 181) На тој начин се доаѓа до спојувањето на авторот

и критичарот во иста личност. Писателот сега за првпат ја има можноста да биде и сопствен критичар. Писателот и критичарот така се обединети во процесот на продукција и рецепција на фикцијата во улога на автор и на читател на начин кој е парадигматски за метафикцијата. Исцрпеноста на романот, која беше констатирана уште од Барт, не треба да биде повод за очај. Во низ својата анализа на мета-прозата ги повторува сите „ужасни нешта“ кои ги говорат за неа и воедно ќе ја покаже сета нејзина виталност која е и надеж за новиот роман. Далеку од тоа дека тој е мртов, романот се роди со уште поголема свежина. Од продукт (раскажана приказна) тој стана процес (раскажување на приказна).

Раскажаната приказна и раскажувањето на приказна како ефект треба да ја имаат вистинитоста, но во исто време да го задржат фикционалното. Таа го покренува прашањето на вистинитоста на фикцијата или за фикционалноста на вистината. Според Цветан Тодоров, „да се постави прашањето за ‘вистината’ на еден литературен текст е неумесно и упатува на тоа да се чита како нелитературен текст“. (1994, 144) Тоа е прашање лишено од секаква смисла бидејќи речениците од кои е составен литературниот говор со оглед на нивната фикциска поставеност немаат референт. И доколку го поставиме прашањето за него, веќе сме ставени во ситуација на уметничкиот текст да гледаме како на научен и да го третираме соодветно. Според него, вистинитоста на текстот може единствено да се обезбеди доколку се земат предвид елементите кои се покоруваат на внатрешната логика на текстот. Тоа се правилата на родот. Од друга страна, пак, со оглед на претставителниот карактер на литературната фикција, таа неретко се конфронтира со идеологијата на дадено општество, т.е. кодот на јавното мислење кој функционира како некој дифузен и дисконтинуиран говор за кој ретко сме свесни. Во рамките на односот меѓу литературниот текст и идеологијата Цветан Тодоров, цитирајќи го Томашевски, препознава два типа односи: мотивација и оголеност. Првиот однос е тревестирање на усогласеност со родот во усогласеност со идеологијата, а вториот задоволување на првата усогласеност без таа да се асимилира во втората. Со други зборови, првиот е создавање на илузијата, а вториот разурнување на истата со цел да се потсети дека читаме фикција која никако и под никакви околности не треба да се прима како стварност. Со други зборови, оголеноста на постапката е читање на делото надвор од неговата вообичаена мотивација и е показател за литературниот карактер на истото.

Метатекстуалноста во македонскиот постмодернистички роман е својство коешто е присутно, но, исто така, својство коешто може да биде третирано и разгледувано од различни аспекти. Аспектот кој нам ни се наметна, е принципот на вистинитоста во нив и начинот на кој таа вистинитост е обезбедена. Таа може да биде обезбедена или преку усогласување на текстот со кодот на јавното мислење, или, пак, со правилата на родот. Припадноста на споменатиот роман кон одреден модел ќе ја констатираме откако ќе ги покажеме начините на кои се гради метатекстуалноста и се обезбедува вистинитоста.

Со оглед на тоа што Патриша Во констатира дека метатекстуалноста се гради на матрицата на реалистичкото писмо, топосите, кои ќе ги земеме предвид при анализата на романот „Скриена камера“ од Лидија Димковска (2004), се конвенциите на реализмот: лик, раскажувач, фабула. Притоа нема да ги запоставиме ниту дискусиите во романот околу жанровската припадност на делото.

Рамката и темата на романот „Скриена камера“ од македонската писателка Лидија Димковска ја поставува Клаус од Фондацијата кога од Ли́ла

Серафимска ќе побара таа да напише книга за „странството“ во нејзиниот живот или, пак, за нејзиниот живот во странство. Романот започнува со поставена задача да се напише книга и хоризонтот на очекување на читателот е програмиран уште на почетокот: се чита книга која кажува како се пишува книга. Така се наметнува не само темата, туку се насетува и жанрот на идното дело. Тоа треба да биде, според замислата на Клаус, еден вид дневник кој не треба да биде ни премногу сериозен, ниту, пак, несериозен, еден вид на автофикциски дневник каква што била и првобитната намера на Лила Серафимска со работен наслов „Скриена камера на сеќавањата“. Самата жанровска определба *автофикциски дневник* не е чиста од аспект на теоријата на жанровите. Идниот текст треба да се колеба меѓу биографија, автобиографија и дневник. Во романот ќе читаме биографски забелешки, автобиографски фрагменти, дневнички записи со уредно нагласени датуми и години. Резултат од сетоа тоа е една успешно вклопена фрагментирана биографија во која се вткаени сите стравови, фрустрации, желби и дилеми на Лила Серафимска, главниот лик, така вешто вплетени во времето и времето во нив затоа што ниту една лична автобиографија не е возможна без човечката биографија и дека таа сирка во секое лично човеково искуство.

Романот за „странството“ во себе не може да биде напишан без да се сирне внатре во сопствената душа. Уште повеќе и поради фактот што поимот „странство“ во романот е повеќе ментална категорија. Тоа е состојба на душата, а помалку на телото и затоа е поставена дистинкцијата меѓу „странство“ и „туѓина или јабана“. Тоа е примарна задача на Лила која со сериозност се зафаќа за дадената задача. Сиркањето „внатре“ не е нималку пријатно бидејќи никогаш не се знае што таму ќе се најде. Субјективноста е закана во вистинитоста. Човек не може или многу ретко може да се справи сам со таа закана. Секогаш е потребно нешто, „нешто“ што ќе биде „наше“, нешто што треба да стане замена за „ние“, нешто внатре во нас. Тоа нешто треба да ја долови идеалната вистинитост, да го достигне идеалот на објективноста. Во романот „Скриена камера“ улогата на тоа „нешто“ ја има скриената камера во десниот ножен палец на Лила Серафимска. Таа камера ја има улогата на противтежа на Лила, таа треба да биде коректор на нејзиното претставување на вистината.

Скриената камера има и своја историја. Потекнува од венчалниот прстен на мајка ѝ на Лила, поточно еден негов дел кој при една невнимателност во текот на бањањето, се откачил и влегол во палецот на Лила. И покрај хируршката интервенција за негово вадење во болницата (првото нивно „странство“), тој останува вклетен таму. Оттогаш е свидетел на сите настани од животот на Лила кои ги бележи со педантност на камера. И таа, камерата, си има свој пат на себепронаоѓање како и нејзината сопственичка: камера, семокна камера, мета-камера, камера над камерите, ротари - камера.

Интересно би било тука да направиме едно поврзување на овој роман со друг од постар датум. Станува збор за романот на Димитар Солев „Зора зад аголот“, роман кој, иако напишан во манирот на модернистичката проза, сепак покажува значителни поместувања кон постмодернистичкиот дискурс, дотолку повеќе што тој претставува фикционално изнесување на ставовите на Солев за литературата. „Зора зад аголот“ има карактеристики на мета-проза затоа што кажува каква треба да биде прозата и како треба да биде пренесена стварноста. Ако во „Скриена камера“ стварноста е пренесена низ објективот на камерата која, патем речено, е направена од полурубин, во „Зора зад аголот“ тоа е направено преку перископот со скршено стакло кој со педантност на микроскоп ги

забележува сите случувања. И во едниот и во другиот случај се работи за една инхумана инстанца која треба да ја исклучи субјективноста.

Да се вратиме на нашиот роман. Во него има два наратора. Првиот е скриената камера, која го има приматот на главниот, надредениот, а вториот е Лила, главниот лик, кој раскажува во извадоците на нејзината книга поместени во романот и одделени по различниот курзив со кој се напишани. И во едниот и во другиот случај раскажувањето е во јас-форма. Сепак, главниот наратор во романот е камерата. Таа раскажува од позиција на оминисцентен наратор од една надредена позиција која потсетува на Бог. На едно место таа и самата се демистифицира нагласувајќи дека нејзиното потекло е од самиот Бог: „И ете, мојот најголем читач на мисли – Бог, од кого директно потекнувам, скриена камера над камерите...“ (СК, 184). Нејзината надредена улога се гледа и во податокот дека читателот нема увид во интегралниот текст на дневничките записи на Лила и нив ги добива по претходна нејзина цензура. Читателот го чита само она што камерата ќе го пропушти.

Фабулата е богато развиена. Романот е приказна за Лила Серафимска и нејзината потрага по идентитетот, нејзиниот пат на себепронаоѓање. Низ едно хронолошки изградено сиже се реди приказната за животот на Лила. Целиот текст е една вешта плетка од приказни кои се вклопуваат една во друга, на места и се алтернираат. Па така има приказни кои произлегуваат една од друга, приказни кои се надополнуваат (преку позицијата на двата наратора) и такви кои се проекција на две гледни точки (на камерата и на Лила).

Камерата низ целиот роман настапува од позиција на НИЕ, имајќи ја предвид својата сопственичка, покажувајќи на тој начин дека тие, не само што се во едно тело, туку делат и иста судбина. И покрај тоа дистанцата меѓу нив е јасно видлива, камерата е нараторот, а Лила е ликот. Освен неа, во романот има и други ликови: Едлира, Цозеф, Клаус, сопругот на Лила А. од Љубљана. Сепак, целото внимание е насочено кон Лила и нејзиниот стаус на главен лик. Се следи нејзината потрага по сопствениот идентитет. Ликот се гради до моментот додека не стане личност. А тогаш скриената камера може слободно да се пресели преку ТВ-приемниците во дневните соби на луѓето. А Лила? Таа, откако ќе заврши во дневник, ќе започне да го живее животот од своја лична перспектива (а не од камерата), од јатка ќе стане човек и конечно ќе биде дома.

Романот „Скриена камера“ на Лидија Димковска е самосвесен роман. Ако се тргне од класификацијата на Во на мета-романите, лесно ќе се констатира дека романот, кој е предмет на оваа анализа, е роман во кој се зема фикционалноста како тема која треба да се испитува. Тоа е роман во кој се третира фикционалноста и таа може да се утврди преку присуството на повеќе сигнали, т.е. знаци на фикционалноста како што ги именува Рифатер во својот есеј „Изјаснета фикционалност“. Некои од нив реферираат кон кодот (социјалниот, културниот, политичкиот), а некои пак, кон нарацијата и правилата на нејзино градење. Во првиот случај имаме *метанаративни единици*, а во вториот *автореферентни*. Во романот, кој е предмет на нашата анализа, доминираат автореферентни единици во кои нараторот настапува од позиција на критичар. Позицијата на критичар дозволува влез во фикционалната илузија и овозможува увид во техниката на раскажување. Тоа се единици кои даваат вредносен суд за текстот и во кои книжевната критика се наметнува како објект на фикцијата занемарувајќи ја артифициелноста на раскажувањето. Во преден план и единствено важни се критичките коментари на раскажувачот и затоа, се чини, дека овие автореферентни единици се наоѓаат постојатно на границата меѓу

фикцијата и критиката при што нивната припадност кон фикцијата понекогаш дури е и непрепознатлива. На таков начин се судруваме 'навиката' на постмодернистичкото писмо да го крши редот, да ја деконструира целината и од таа деконструкција да создава една нова, и само за него својствена, конструкција.

Користена литература

Barth, J. (1995). *The literature of Exhaustion*, in: *Metafiction* edited by Mark Currie. London and New York: Longman.

Barth, R. (1986). *Teorija o tekstu*, Zagreb, *Republika*.

Барт, Ролан: *Смртта на авторот* во: www.litclub.com Во, П. (2007). *Што е мета-фикција и зошто за неа велат ужасни нешта*, во: *Судбината на значењето*, приредил: Венко Андоновски, Скопје, *Култура*.

Дикро, О.; Годоров, Ц. (1994) *Енциклопедиски речник на науките за јазикот, Детска Радост*, Скопје.

Котеска, Ј. (2002). *Постмодернистички литературни студии*, Скопје, *Македонска книга*.

Мекхејл, Б. (2007) *Од модерната кон постмодерната проза: промена на доминантата*, во: *Судбината на значењето*, приредил: Венко Андоновски, Скопје, *Култура*.

Рифатер, М. (2007). *Изјаснета фикционалност*, во: *Судбината на значењето*, приредил: Венко Андоновски, Скопје, *Култура*.

Годоров, Ц. (1998). *Поетика*, Скопје, *Детска радост*.

Димковска, Л. (2004) *Скриена камера*, Скопје, *Магор*.

Преведување

ПОСТУЛАТИТЕ НА ПОЛИСИСТЕМСКАТА ТЕОРИЈА И НЕЈЗИНОТО ВЛИЈАНИЕ ВО ТРАДУКТОЛОГИЈАТА

Светлана Јакимовска¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
svetlana.jakimovska@ugd.edu.mk

Апстракт: Полисистемската теорија се вбројува во редот на највлијателни теории во традуктологијата. Таа е главно насочена кон целниот текст и неговото место во севкупниот литературно-општествен контекст. Целта на овој труд е да ги опише основните поставки на оваа теорија, онака како што ги дефинира Зохар, но и нејзиното влијание врз други теории, особено врз теоријата за преведувачки норми и закони на Тори. Конечно, трудот накусо се осврнува и на преводи од и кон македонски јазик низ призмата на полисистемската теорија.

Клучни зборови: полисистем, примарна позиција, секундарна позиција, преведувачки норми, македонски преводи

THE POSTULATES OF POLYSYSTEM THEORY AND ITS INFLUENCE IN TRADUCTOLOGY

Svetlana Jakimovska¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip
svetlana.jakimovska@ugd.edu.mk

Abstract: Polysystem theory is one of the most influential theories in traductology. It is mainly aimed at the target text and its place in the overall literary-social context. The goal of this paper is to describe the basic settings of this theory, as defined by Zohar, but also its impact on other theories, especially on Toury's theory of translation norms and translation laws. Finally, the paper briefly addresses translation from and into Macedonian through the prism of polysystem theory.

Key words: polysystem, primary position, secondary position, translation norms, Macedonian translations

1. Основи на полисистемската теорија

Израелскиот научник Итамар Евен-Зохар ги востановува и развива концептуалните рамки на полисистемската теорија главно во периодот од 1970 до 1980 година. Својата теорија Зохар ја заснова на учењето на руските формалисти, особено на учењето на Јакобсон и Тињанов. Тињанов (1929) сметал дека

литературното дело треба да се разгледува како дел од контекстот во кој е создадено. За да ја објасни врската на делото со контекстот и традицијата, тој го дава терминот „систем“ и вели дека литературната традиција, жанровите, па дури и литературното дело претставуваат системи кои се во меѓусебна дијалектичка врска. Или, според него, системот претставува структура на меѓусебно поврзани елементи кои се во заемно содејство.

Врз основа на оваа теорија, Зохар го создава неонимот *полисистем*¹, за кој вели дека е мрежа од системи чие постојано меѓусебно дејство доведува до еволуција на полисистемот во целина. Така, на пример, преведената литература е само едно од нивоата во рамките на полисистемот *литература*, која и самата е дел од поширокиот културен полисистем. Овој, пак, полисистем можеме да го разгледуваме како дел од други полисистеми, као што е политичкиот, на пример. Всушност, полисистемот *литература*² има општествени и културни корени.

Во рамките на полисистемот постои конкуренција помеѓу различните нивоа или постојана тензија помеѓу центарот и периферијата на системот. Таквата тензија може да се воочи помеѓу литературните жанрови кои се доминантни во одреден момент и оние кои претендираат да станат доминантни. За да го опише ваквиот натпревар помеѓу литературните жанрови, Зохар ги користи термините „примарен“ и „секундарен“ и смета дека примарните литературни форми се конзервативни, додека секундарните се иновативни. Така, кога одредена литературна форма ќе дојде во централна позиција во системот, таа има тенденција да се фиксира и да станува сè поконзервативна, сè додека некоја поинновативна и подинамична секундарна форма не ја потисне кон периферијата. Таа, пак, повторно ќе биде потисната од нови иновативни форми итн.

2. Полисистемската теорија и традуктологијата

Зохар ја развива полисистемската теорија со цел да го опише функционирањето и еволуцијата на литературните системи, но, сепак, таа ќе најде широка примена и во традуктологијата бидејќи ги зема предвид и преведените текстови, како дел од полисистемот *литература*. Имено, сè до развојот на оваа теорија се сметало дека преведените текстови заземаат периферна, секундарна позиција во литературата на еден народ. Проучувајќи ја хебрејската литература Зохар забележува дека поради недостаток на оригинални дела на хебрејски јазик, оваа литература била под силно влијание на преводите на руската литература и литературата напишана на јидиш. Со други зборови, преводот имал централно место во хебрејската литература. Тоа го поттикнало Евен Зохар да размислува за позицијата на преводите во литературата на даден јазик и да заклучи дека позицијата на преводите во полисистемот на литературата зависи од природата на самиот полисистем.

Овие ставови Зохар ги изложува во есејот *Позицијата на преведената литература во литературниот полисистем (The Position of Translated Literature*

¹ Зохар зборува за терминот *полисистем* во серија написи објавени во периодот од 1970 до 1977 година, собрани и објавени под заеднички наслов *Наниси од историска поетика (Papers in Historical Poetics)*.

² Терминот *полисистем* ги опфаќа и канонските литературни форми (т.н. „висока литература“ како што е поезијата, на пример) и неканонските форми (како што е детската литература или полициските романи, на пример). Со тоа, тој се спротивставува на дотогашните статички прескриптивни модели кои се фокусираа на канонската литература, а ги занемаруваа другите жанрови, па дури и преведените дела во целост.

within the Literary Polysystem) во кој истакнува дека постојат три ситуации во кои преведената литература може да зазема централно место:

- кога литературата е млада и се формира;
- кога литературата е слаба или периферна;
- кога литературата е во криза (Venuti, 2000, стр. 194).

Пример за првиот случај е токму оној на хебрејската литература на кој работел Зохар. Примерите од вториот тип се особено карактеристични за англофонскиот, франкофонскиот и хиспанофонскиот контекст. Во првите два случаи преводите играат важна улога затоа што јазикот, односно литературата е неадекватна за да изрази широк спектар на искуства. Преводот може да придонесе за воведување нови жанрови кои не постојат во литературата на тој јазик. Во вакви случаи преводите не се само извор на нови идеи, туку и примери на кои се угледуваат писателите на одредениот јазик.

Случајот е поинаков со јазици како англискиот, чија литература во одредени периоди може да се чини дека стагнира без нови идеи за да ја оживеат. Во тој случај преводите може да дадат нова, поинаква перспектива. Таков е случајот со 60-тите години во САД кога преводите од кинески јазик на Езра Паунд го отвориле патот на правецот наречен *имагизам*.

Сепак, често се случува преводот да добива периферна позиција, каков што е случајот со француската литература каде постои долга традиција и писателите најчесто следат одредена шема.

Динамиката во однос на местото на литературните дела во полисистемот се однесува, се разбира, и на местото на преводите во литературниот полисистем. Така, во случајот на хебрејската литература, примарно место заземале преводите од руски јазик, додека преводите од англиски, германски и француски јазик, заземале секундарна позиција. Подоцна, преводите од англиски јазик ја заземаат примарната позиција.

Динамиката може да се однесува и на местото на домашната литература и на преводите. Така, во латиноамериканската литература на 19 век, преводите од Франција и од САД заземале централна позиција. Од друга страна, во текот на 20 век латиноамериканската литература не само што ќе заземе централна позиција во сопствениот полисистем, туку ќе изврши силно влијание врз други литератури, како што е индиската, преку примерот на Салман Ружди.

Според Зохар, преведувачите се склони да се прилагодуваат на „нормите“ на целниот полисистем на литературата, и тоа, како во однос на изборот на делата кои ќе бидат преведени, така, и во однос на самата реформулација, односно процесот на преведување. Ако преводот зазема централна позиција, тогаш на преведениот текст ќе се гледа како на оригинален текст. Задачата на преводот ќе биде да се внесат нови идеи во целната култура, па преводот ќе ги задржи квалитетите на изворниот текст. Ова би можело да ги оддалечи читателите кои не се отворени за нови идеи, но сепак, останува фактот дека преводот ќе ја смени перцепцијата за литературното дело во таа култура.

Ако преводот зазема секундарна позиција, тогаш сликата се менува и преводот ќе има тенденција да се вклопи во постоечката литература, поскоро отколку да воспостави нови правци.

Преводите кои заземаат централна позиција, ќе имаат за цел да ги задржат што е можно повеќе особеностите на појдовниот текст. Ако преводот зафаќа секундарна позиција, тогаш ќе постои тенденција да се прилагоди на целната култура. Или, заклучува Зохар (1990, стр. 51) „Преводот не претставува повеќе феномен чија природа и граници се определени еднаш засекогаш, туку активност која зависи од

внатрешните односи во дадениот културен систем.“ Преводот, значи, не е автономен систем кој функционира според своја логика, туку е подреден на меѓусебното дејство на другите соодветни системи.

3. Ставовите на Гидеон Тори

Еден од најзначајните следбеници на Зохар е Гидеон Тори (Gideon Toury). Неговиот придонес кон развојот на традуктологијата се однесува најмногу на два клучни концепта: методологијата во прилог на дескриптивна традуктологија и теоријата за преведувачки норми и закони.

• Методи на дескриптивната традуктологија

Размислувајќи за развојот на традуктологијата, Тори укажува дека во дотогашната теорија постојат поединечни обиди и размисли, но она што недостасува е систематска теорија која тргнува од дадени, јасни претпоставки и која располага со методологија и техники на проучување (Тори, 1995, стр. 10). Методологијата, која тој ја нуди за дескриптивната традуктологија, содржи три фази и ги инкорпорира претходните сознанија на полисистемската теорија за влијанието на општествено-културниот полисистем.

Првата фаза се состои во тоа да се ситуира текстот во рамките на системот на целната култура и да се определи неговото значење и прифатливост. Станува збор за релација помеѓу двата ентитети и системот во кој се интегрираат.

Во втората фаза се споредуваат појдовниот и целниот текст, се бараат промени и се идентификуваат односите помеѓу востановените парови. Тоа значи дека се разгледува релацијата помеѓу двата ентитети.

Во третата фаза се обидуваме да генерализираме, да го реконструираме процесот на преведување за соодветниот пар појдовен текст – текст – цел, односно да ги проучиме релациите помеѓу соодветните системи. На тој начин би можеле да изведеме заклучоци кои би помогнале во процесот на донесување одлуки при некои идни преведувања.

Тори истакнува дека постои можност да се повторуваат овие фази на други парови слични текстови со цел да се прошири корпусот и да се создаде дескриптивен профил на преводите според жанр, период, автор итн. Така, ќе се утврдат норми карактеристични за секој тип превод, а крајната цел е да се утврдат закони на однесување при преведувањето воопшто (Munday, 2018, стр. 111).

• Теоријата на преведувачки норми и закони

Тори започнува да го истражува преведувањето во рамките на поширок проект кој се однесува на литературните преводи на хебрејски јазик и се обидува да ги разбере причините кои го мотивираат изборот на дела што ќе се преведуваат, како и да открие дали постојат правила според кои се преведува во рамките на даден полисистем. Тој забележува дека причините поради кои одредено дело се одбира за преведување, најчесто не се од литературна, туку се поскоро идеолошка природа. Исто така, врз изборот на делото влијае и она што преведувачот го претпочита како личност, како и целите на преводот. Оттука, јасно е дека теориите на Тори се насочени кон целниот текст. Според него, погрешно е преводот да се евалуира низ призмата на неговата адекватност со изворниот текст затоа што преводот се наоѓа на средина меѓу две спротивставени точки: целосната еквивалентност со изворниот текст и целосната прифатливост во целната култура. Разгледувајќи го односот помеѓу изворникот и преводот, Тори инсистира да се земат предвид културните и историски фактори кои влијаат врз преведувањето, а кои тој ги нарекува *преведувачки норми*.

Во написот *Природата и улогата на нормите во преведувањето литературни дела (The Nature and Role of Norms in Literary Translation)* (Venuti, 2000)

тој истакнува дека во одредено општество, во одреден временски период постои збир на норми кои влијаат врз преведувањето. Различните преводи на еден ист текст на ист јазик во различни временски периоди упатува на тоа кои норми биле доминантни во дадениот момент.

Тори разликува три вида норми: прелиминарни, иницијални и оперативни.

Прелиминарните норми се однесуваат на преведувачката политика и на директноста на преводот. Преведувачката политика се однесува на факторите кои ја определуваат селекцијата на текстови кои ќе се преведуваат на одреден јазик, во одредена култура и во одреден временски период. На пример, романот *Животинска фарма* на Џорџ Орвел е сè уште забранет во Северна Кореја. Или, за време на Талибанскиот режим во Авганистан бил забранет превод на сите книги кои доаѓаат од Западната цивилизација. Од друга страна, пак, директноста на преводот се однесува на прашањето дали преводот е директен или се преведува преку посреден јазик. На пример, преводот на делото *Тао те кинг* (2009) од Лао Це е извршен на македонски преку рускиот превод на соодветното дело. Можеме да претпоставиме дека во овој случај е посегнато по руски превод поради недостаток на преведувачи од кинески кон македонски јазик. Од друга страна, преводот на романот на Албер Ками *Паѓањето* (2009) е направен според англиската верзија, а не според францускиот оригинал. Во овој случај, ваквата постапка може да се оцени како недоволно професионална, бидејќи во Македонија постојат доволен број преведувачи кои добро ги познаваат двата јазика.

Иницијалните норми се однесуваат на изборот на преведувачка стратегија од страна на преведувачот, односно, дали тој ќе се определи да остане близок до изворниот текст или ќе му биде лојален на целниот полисистем. Во случаите кога преведувачот се прилагодува на нормите кои влијаат врз појдовниот текст, станува збор за адекватен превод. Ако надвлдаеат нормите на целната култура, тогаш преведениот текст ќе биде прифатлив. Се разбира дека термините *адекватен* и *прифатлив* ги претставуваат крајните точки на еден континуум бидејќи ниту еден превод не е апсолутно адекватен, ниту апсолутно прифатлив. Поради влијанието на овие норми, задолжителните и незадолжителните промени се неизбежни.

Оперативните норми се оние норми кои влијаат врз одлуките на преведувачот во текот на самото преведување, а кои се во директна врска со позицијата на преведениот текст во полисистемот на целната култура (Toury, 1995, стр. 202). Тори ги дели овие норми на два вида: норми на матрица и текстуално-јазични норми. Првите се однесуваат на комплетноста на целниот текст и ги забележуваме преку појави како испуштање или поместување на пасуси, сегментација на текстот или додавање на пасуси и на фусноти. Пример за вакви посериозни испуштања можеме да забележиме во превод од англиски на француски јазик на контроверзниот роман *Обоената птица* (Kosinski, 1976) од Јерџи Косински. Станува збор за роман кој содржи експлицитни слики на сексуално насилство, како и пасуси со силна политичка конотација. Првиот превод на француски јазик (Kosinski, 1992) не само што е непрецизен, туку и ги скратува или сосема ги испушта пасусите во кои е опишано сексуалното насилство или во кои се величи комунистичката идеологија³. Текстуално-јазичните норми се однесуваат на изборот на јазичниот материјал на целниот текст, а тоа се лексички единици, реченици и стилски особености. Оперативните и иницијалните норми ќе ги илустрираме низ примери во наредното поглавје.

³ Jakimovska, *French colors of the “The Painted Bird – Sociocultural aspects of the first French translation”*, In Press.

Ваквите ставови на Тори одат во прилог на востановување на дескриптивен пристап, според кој правилата не треба да се определат пред да се започне со преведувањето, како што се залагаат претставниците на прескриптивниот пристап, туку треба да се проучуваат постоечките преводи и да се опишат правилата кои тие ги следат. Тие правила се всушност преведувачките норми карактеристични за одреден контекст и за одредено време. Нормите се менуваат со времето и културата, па традуктологијата ќе има за задача постојано да ги преиспитува.

Тори, значи, смета дека е можно да се идентификуваат шеми на однесување при преведувањето и да се реконструираат како норми кои влијаат врз процесот на преведување. Ако кумулативно се анализираат преведувачките норми, ќе може да се утврдат можни „закопи на преведувањето“. Тој предлага два закона: закон на растечка стандардизација и закон на интерференција.

Законот на растечка стандардизација (Тогу, 1995, стр. 268) упатува на тоа дека односите во изворниот текст се често модифицирани, или сосема испуштени за да се усогласи текстот со вообичаените целни модели. Овој закон би можел да се илустрира со стандардизација или загуба на стилски варијации, особено ако преводот зазема периферна позиција во целниот систем.

Законот на интерференција (Тогу, 1995, стр. 274–279), пак, се однесува на јазичните особености (најчесто лексички или синтаксички) кои се пренесени во целниот текст. Интерференцијата може да биде негативна: создавање на несоодветни (невообичаени) јазични шеми во целниот текст, но и позитивна: постоење на особености во појдовниот текст кои ќе бидат соодветни (вообичаени) во целниот текст, со што голема е веројатноста дека преведувачите ќе ги користат токму нив. Тори смета дека толеранцијата на интерференцијата е значителна кога станува збор за преведување од престижни јазици и култури, особено кон „помали“ култури.

4. Полисистемската теорија во контекст на преводите од и кон македонски јазик

Теорија на Зохар може да се примени и врз примерот на македонската литература, односно преку оваа теорија може да се анализира улогата на преводите во полисистемот на македонската литература, како и улогата на преводите на македонската литература во рамките на други полисистеми.

Се разбира дека станува збор за широко поле на проучување, па во оваа прилика ќе се осврнеме на неколку примери на дела кои веќе биле предмет на наша поширока анализа.

Полисистемот *македонска литература* е особено податен за истражување затоа што литературата на стандардизиран македонски јазик е релативно млада. Во таа смисла, според Зохар, преводите на дела од литератури со долга традиција би се позиционирале блиску до центарот на полисистемот, а преведувачите би имале тенденција да задржат што е можно повеќе особености на изворниот текст или, ако го користиме јазикот на Тори, тие би требало да се стремат кон адекватност, а не кон прифатливост. Во насока на ова тврдење, можеме да го изнесеме неодамнешниот превод на делото *Во Лотарингија* (Рембер, 2019) на македонски јазик. Бидејќи оригиналното дело е напишано на француски јазик, а со тоа е дел од литература со исклучително долга и богата традиција, за очекување е авторот да се определи за што поголема верност кон оригиналниот текст, односно за адекватност. И навистина, стремежот кон адекватност се забележува од повеќе избори направени на оперативно рамниште, односно од изборот на јазичниот материјал. Од една страна, во преводот се задржани бројни реалии, односно концепти карактеристични за франкофонската

литература, кои се мошне ретко појаснети. Тоа значи дека од македонскиот читател се очекува да ги познава концептите карактеристични за странската култура. Такви се примерите од француската гастрономија како *кир од Дижон* (Рембер, 2019, стр. 82), *бретонско мускаде* (Рембер, 2019, стр.94) за кои не се понудени дополнителни објаснувања.

Адекватноста оди дотаму што понекогаш цели изрази се оставени без превод, како што се, на пример, насловите на книги на протагонистот во рамките на библиографијата на Пирот (Рембер, 2019, стр. 121–124). Особено е интересен за анализа називот на издавачот *Le temps qui fait* (*времето надвор*) кој ниту еднаш не е преведен туку или е пренесен во оригиналната форма (Рембер, 2019, стр. 121–124) или е транскрибиран *Ле Тан к'ил фе* (Рембер, 2019, стр. 118).

Од друга страна, преводите од македонската литература, во рамките на англофонскиот или франкофонскиот литературен полисистем ќе заземаат поскоро периферна позиција, а тоа значи дека преведувачите ќе се стремат кон прифатливост, кон адаптација на соодветните литературни полисистеми.

За пример можеме да ги земеме веќе анализираниите преводи на збирката *Бели музри* на Кочо Рацин на англиски јазик и романот *Вештица* на Венко Андоновски на француски јазик.

Последниот превод на збирката на Рацин е извршен неодамна (*Founders*, 2011) од страна на професорот Греам Рид. Неговата биографија на Англичанец кој долги години работел како професор во Скопје, укажува на фактот дека тој добро ги познавал не само двата јазика, туку и двете култури. Сепак, во однос на стратегиите кои ги користел при преведувањето, а земајќи предвид дека станува збор за дело вкореното во македонската традиција, можеме да забележиме силна тенденција кон прифатливост. Прифатливоста доаѓа до израз преку изборот на јазичен материјал, односно преводот на лексеми карактеристични за македонската култура. Всушност, од вкупно шест вакви лексеми во збирката, дури кај три е извршена генерализација, односно воопштување. Станува збор за лексемите *оро* преведено како *dance* (*манци*), потоа *самовили* преведени како *spririts* (*духови*), додека лексемата *чума* преку преводот *plague* не е претставена со нејзиното митолошко, туку поскоро воопштено значење. Лексемата *печалбар*, пак, е предмет на описен превод *economic emigrants* (*економски емигранти*). Кај секој од овие поединечни примери забележуваме тенденција кон прилагодување кон целниот полисистем⁴.

Во преводот на *Вештица* на француски јазик (Andonovski, 2014), преведувачката балансира помеѓу адекватност и прифатливост, односно од седумнаесет концепти карактеристични за македонската култура, седум се прилагодени на целниот полисистем. Станува збор за доста обемен корпус, па во овој труд ќе изнесеме само неколку примери кои ги илустрираат изнесените теориски поставки⁵. Прилагодувањето кон целната култура во овој превод можеме да го забележиме преку испуштање на културно обоени лексеми, а особено преку замена со концепти карактеристични за целната култура. Така, на пример, *питулиците* и *кравајчето* се заменети со јадења од француската кујна *beignets* и *galette*. Она што изненадува е дури и замената на карактеристики на македонската култура, со елементи кои не се карактеристични за франкофонската култура, туку поскоро за западната култура. Таков е случајот со замената на македонските автори *Петре М. Андреевски* и *Анте Поповски*, со авторите *Барико* и *Курејши* кои и не се франкофони. Појдовната култура се доближува кон целната и преку описен превод, односно

⁴ Повеќе за преводот на *Бели музри* види Jakimovska, 2019.

⁵ Повеќе за преводот на *Вештица* види Jakimovska, 2019.

срмата и зобаните се преведени како *fils d'argent* (свилен конец) и *habits traditionnels* (традиционална облека).

Должни сме да нагласиме дека примерите кои ги наведуваме во овој труд не значат дека станува збор за правило во однос на преведувачката практика од и кон македонски јазик. Всушност, во овој случај наведовме примери на преводи реализирани од страна на талентирани и искусни преведувачи кои немале традуктолошка наобразба. Преведувачката практика од и кон македонски јазик располага и со извонредни преводи на преведувачи со соодветна теориска подготовка кои одлуките во процесот на преведување ги носат врз основа на теориските сознанија.

5. Значење на полисистемската теорија

Полисистемската теорија е една од највлијателните теории во седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век. Евен-Зохар за прв пат ги изнесува своите идеи на историската конференција за преведување во Лувен, Белгија. Зборникот трудови од оваа конференција е објавен во 1976 година под наслов: *Literatura и преведување: нови перспективи во литературните проучувања (Literature and Translation: New Perspectives in Literature Studies)*. Потоа следуваат уште две значајни конференции: едната во Тел Авив, а другата во Антверпен, од кои ќе произлезат трудови објавени во престижни списанија. Со тоа ќе се означи процутот на полисистемската теорија, па во текот на осумдесеттите години на минатиот век речиси и да не можеме да го разделиме развојот на традуктологијата од полисистемската теорија.

Придонесот на оваа теорија е повеќекратен.

Со оваа теорија се напушта идејата за преведувањето како меѓујазичен трансфер и преведувањето се разгледува како трансфер меѓу системи. Или, таа упатува при преведувањето да се обрне внимание на поширокиот општествено-културен контекст, затоа што преводот не е еквивалент, туку автономен ентитет во рамките на поширок систем-цел.

Благодарение, пак, на Тори, преведувањето не се разгледува во контекст на поединечни јазични системи, туку во функција на норми карактеристични за општествено-културниот контекст во најширока смисла.

Накучо, според оваа теорија, преводот е дел од поширока целина, од севкупниот литературен, но и општествено-културен систем, па за да се нафатиме да преведуваме одредено дело, треба добро да ги познаваме нормите кои владеат и го управуваат целиот полисистем.

Еден од главните недостатоци на овие теории се смета дека е токму втората фаза понудена во методологијата на дескриптивната традуктологија на Тори, односно изборот на пар појдовен и целен текст, предмет на споредба. И Тори признава дека ваквиот избор на парови е неизбежно едностран и индиректен, па и резултатот ќе биде флексибилен, недоволно систематски и недоволно прескриптивен. Флексибилноста вообичаено се однесува на феноменот што се проучува. Така, во едни проучувања, можеме да ги разгледуваме фонетските манипулации на појдовниот текст, испуштање или додавање на рима и слично, додека во други испуштање на одредени пасуси со политичка содржина, на пример.

Теоријата на полисистем овозможи традуктологијата да се развива како аналитичка дисциплина со систематски карактер. Таа спаѓа во оние теории кои не се насочени кон изворникот, туку напротив, кон преводот, односно, во овој случај, кон целиот културен полисистем.

Се разбира дека во трудот се изложени само основните поставки на полисистемската теорија и нејзиното влијание, пред сè, на теориите на Тори. Не треба да се заборава дека станува збор за теориски истражувања со многу поширок карактер, кои ќе влијаат на голем број истражувачи како Честерман, на пример. Исто така, од особено значење е и влјанието врз т.н. Манипулативна школа со звучни имиња како Херманс, Ван Горп или Ламберт.

Користена литература

Кирилична

- Ками, Албер. (2009). *Паѓањето*. Скопје: Ѓурѓа.
Рембер, Емануел. (2019). *Во Лотарингија*, Скопје: Пагома Прес.
Тынянов, Юрий. (1929). Архаисти и новаторы. Ленинград: Прибой.
Це, Лао. (2009). *Тао те кинг*. Скопје: Културно-информативен центар.

Латинична

- Andonovski, Venko. (2014). *Sorciere*. Bruxelles: Kantoken.
Even-Zohar, Itamar. (2000) "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem". *The Translation Studies Reader*. Ed. Lawrence Venuti. London: Routledge. pp. 192 – 197.
Even-Zohar, Itamar. (1978). *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv University.
(2011). *Founders of Modern Macedonian Poetry*. Скопје: St. Clement of Ohrid, National and University Library.
Holmes, James (ed). (1978) *Literature and translation: new perspectives in literary studies; with a basic bibliography of books on translation studies*, Louvain: Université catholique de Louvain.
Jakimovska, Svetlana. (2019) "Macedonian Nation in Translation: Translating Macedonian Realia into *Big Cultures*". *National Identity in Translation*. Vol.22. Berlin: Peter Lang.
Kosinski, Jerzy. (1976). *The Painted Bird*. 2nd ed. Boston: Houghton Mifflin Company.
Kosinski, Jerzy. (1992). *L'oiseau bariolé*. Paris: J'ai lu.
Munday, Jeremy. (2008). *Introducing translation studies, Theories and Application*. London and New York: Routledge.
Toury, Gideon. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. London and New York: John Benjamins Publishing.
Toury, Gideon. (2000). "The Nature and Role of Norms in Translation". *The Translation Studies Reader*. Ed. Lawrence Venuti. London: Routledge. Pp. 198–211.

Прагматика

ЈАЗИЧНИТЕ ЕДИНИЦИ КАКО МОДИФИКАТОРИ НА ГОВОРНИОТ ЧИН *ОДБИВАЊЕ* КАЈ МАКЕДОНСКИТЕ ИЗУЧУВАЧИ НА ГЕРМАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК

Билјана Ивановска¹, Марија Кусевска²

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
biljana.ivanovska @ugd.edu.mk

²Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.kusevska@ugd.edu.mk

Апстракт: Целта на овој труд е да се претстават јазичните средства кои имаат функција на модификатори, а кои македонските изучувачи на германскиот како странски јазик ги користат при усвојувањето на германскиот јазик. Се анализира говорниот чин *одбивање* и јазичните елементи кои се користат како модификатори на истиот. Како инструмент се користи „игра по улоги“ – метод кој дава податоци за говорниот јазик преку неконтролирани и спонтани говорни ситуации од испитаниците. Се користат различни лингвистички средства кои можат да се интерпретираат како модификатори (внатрешни или надворешни) и кои влијаат на изразувањето на говорниот чин *одбивање*. Промената (прилагодувањето) на говорните чинови, т.е. нивното ублажување и засилување, може да се изврши со одредени јазични единици, т.е. со одредени синтаксички и/или со лексички средства, како на пример: употреба на прашања, условни реченици, императивни конструкции, дискурсни маркери, употреба на минато или сегашно време, партикулата *би*, модални глаголи, изразување несигурност со глаголи (*мисли, смета, наоѓа, ми се чини*), прилошки модификатори, потоа пејоративни или деминутивни изрази, извици и сл. Нашата цел е да покажеме до кој степен овие јазични елементи се употребуваат и влијаат врз процесот на усвојување на германскиот како странски јазик при користење на говорниот чин *одбивање*.

Клучни зборови: говорни чинови, одбивање, модификатори, меѓујазик

THE MODIFIERS IN THE SPEECH ACT OF REFUSAL IN THE MACEDONIAN FOREIGN LANGUAGE LEARNERS

Biljana Ivanovska¹, Marija Kusevska²

¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
biljana.ivanovska @ugd.edu.mk

²Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
marija.kusevska@ugd.edu.mk

Abstract: The aim of this paper is to present the linguistic means that have the function of modifiers, and which Macedonian learners of German as a foreign language use when acquiring German language. The analysis looks at the speech act of refusal and the

linguistic elements used as modifiers. "Role play" is used as an instrument - a method that provides data on spoken language through uncontrolled and spontaneous speech situations by respondents. Various linguistic means can be used and can be interpreted as modifiers (internal or external) and they affect the expression of the act of refusal. The change (adjustment) of speech acts, ie. their mitigation and reinforcement can be done with certain language units, ie. with certain syntactic and / or lexical means, such as: use of questions, conditional sentences, imperative constructions, discourse markers, use of past or present tense, the *бу* (*would*) particle, modal verbs, expression of insecurity with verbs (think, consider, find, seem), adverbial modifiers, then pejorative or diminutive expressions, exclamations, etc. Our aim is to show the extent to which these linguistic elements are used and influence the process of adopting German as a foreign language when using the speech act of refusal.

Key words: speech acts, refusal, modifiers, interlanguage

1. Вовед – досегашни истражувања за говорниот чин *одбивање*

Сè поголем интерес во последните години се јавува во областа на истражувањата во прагматиката на меѓујазикот (ПМЈ), анализата на студиите за неизворните говорители (НИГ) и усвојувањето на странскиот јазик во одреден контекст (Kasper, 1992), и овие се покажаа како значајни фактори во изминатите триесетина години, поради тоа што акцентот се ставаше на прагматичката компетенција. Реализацијата на говорните чинови како важен елемент на ПМЈ е една од најиспитуваните области и форми и со тоа се објаснува како изучувачите на странскиот јазик користат јазични форми и функции во специфични ситуации, кога е вклучен комуникацискиот чин. „Одбивањата“ се едни од говорните чинови кои го загрозуваат лицето (Brown & Lewinson, 1987) и се испитуваат во повеќе меѓукултурни, јазични и меѓујазични студии. Главниот фокус на овие емпириски студии обично е ставен на честотата и содржината на стратегиите на одбивањето кај изворните и неизворните говорители на различни јазици, прагматичкиот трансфер и јазичната вештина (Al-Issa, 2003; Beebe et.al. 1990; Fèlix-Brasdefer 2003; Gass & Houck, 1999; Morrow 1996; Wannaruk, 2008).

Истражувањата за говорниот чин *одбивање* можат да се поделат на две поголеми групи: едната група ги истражува одбивањата во различни јазици и култури, а другата група ги испитува одредените особености на одбивањето кај неизворните говорители и нивниот јазик-цел. Следниот дел дава преглед на овие две големи истражувачки категории со фокус на одбивањето на неизворните говорители на германскиот како странски јазик.

Кога луѓето со различна културна позадина стапуваат во контакт, постои меѓукултурна ситуација на комуникација. За да може соодветно оваа ситуација да биде реализирана, потребни се одредени знаења, компетенции и вештини, т.е. одредена компетенција за комуникација со соодветен говорен чин. Од гледна точка на различни јазични дисциплини, се предлагаат различни елементи кои треба да ги содржи говорниот чин. Врз основа на истражувачките резултати од областа на психологијата, педагогијата и лингвистиката, Шajtца (Scheitza, 1996) ги сумираше следниве елементи, кои се важни за културна и соодветна комуникација. Таа набројува пет области, на кои се подредени различни тематски целини. Првата област

ги опфаќа ставовите и личните особености кои вклучуваат вештини личноста да се справи со психички стрес и содржи компоненти како: учтивост, пријателство и дипломатија. Во втората група таа ги вбројува знаењето и познавањата за културните разлики и правилата на интеракција. Третата област ги опфаќа способностите за комуникација и прилагодувањето кон комуникациското општење. Следната област ги опфаќа компонентите на интеракциски менаџмент и само претставување, а петтата област ги опфаќа социјалните особености и социјалните интеракции во комуникацијата.

Освен кон познатите пет стратегии за одбивањето, постои можност истите да бидат модификувани: внатрешно и надворешно. Засилувањето на одбивањето за слушателот би значело дека барањето на говорителот не се поддржува и посилен негативен одговор од слушателот. Ублажување би значело благо или делумно поддржување на барањето на говорителот со цел да не се загрози лицето на соговорникот. Со тоа се намалува чувството на вина, како и социјалното неукажување на внимание.

2. Метод и обработка на јазичниот материјал

Предмет на истражување во оваа студија е анализа и опишување на говорниот чин *одбивање* во меѓујазикот на македонските изучувачи по германски како странски јазик. Во анализата беа вклучени студенти-германисти од прва до четврта година од Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Истражувањата беа изведувани во рамките на проектот „Современи методи за јазични анализи“. Анализите предвидени со овој проект имаат за цел да се определат, анализираат, објаснат и класификуваат карактеристиките на меѓујазикот кај македонските изучувачи на англискиот и на германскиот како странски јазици. Истражувањата предвидени со овој проект се од областа на меѓукултурната прагматика и прагматиката на меѓујазикот на изучувачите на странски јазици (во конкретниот случај на германскиот јазик). Учесниците во оваа студија се 30 студенти од додипломски студии на Катедрата по германски јазик и книжевност (јазично ниво Б1 и Б2 според Европската референтна јазична рамка), на возраст помеѓу 18 и 25 години. Како инструмент за собирање податоци се применуваше методот *игра по улоги*. Игрите по улоги се состојат од 6 различни ситуации. Секоја ситуација одредува различен степен на авторитет, социјална дистанца и степен на наметнување. Ситуациите изразени преку „игра по улоги“ содржат детални и контекстуализирани информации за околината и за соговорникот. *Игрите по улоги* кои ние ги користевме во нашата студија, содржат различни ситуации и се модифицирани на различни нивоа на статус (формални и неформални). Тие се состојат од шест сценарија и три вида одбивање (одбивање на покана, на понуда и на барање). Како илустрација, го претставуваме следното сценарио: – Одбивање на покана:

(Сценарио 1) Du triffst eine Bekannte/einen Bekannten, mit der/dem Sie an einem Seminar zusammen teilgenommen haben. Er/sie fragt dich, ob sie gemeinsam eine Tasse Kaffee trinken wollen. Du antwortest: ...

3. Модификации на говорниот чин *одбивање*

Изучувачите на еден странски јазик за да ги постигнат своите комуникациски цели, вообичаено прават одредена промена (модификација) на јазичниот израз. Нивните јазични изрази, во принцип, се разликуваат од оние кои се користат од изворните говорители. Промената кои тие ја користат, има за цел преку одредени јазични средства да направат модификација на изразот кој го користат и со тоа да ги засилат или да ги ублажат неговите прагматички карактеристики. За ублажување, говорителите користат ублажувачи: субјективизатори, хармонизатори, повикувачи, како и слаби лексеми. Засилувањето се врши со интензификатори: епистемички јазични средства и со употреба на силни лексеми.

3.1. Внатрешна модификација

За да ги постигнат своите цели, говорителите вршат внатрешна модификација на одбивањата ублажувајќи ги или засилувајќи ги. За ублажување, говорителите користат ублажувачи (ein bisschen, eine Sekunde, nicht sehr viel), субјективизатори (Ich denke, ich meine, ich fürchte, meiner Meinung nach...) хармонизатори (Sie wissen schon, Sie sehen schon, ich meine...), повикувачи (okay, jawohl, nichtwahr, meinst du das nicht?), како и слаби лексеми. Се користат и синтаксички ублажувачи како минато време, негација, условни реченици, вградени реченици и сл. Засилувањето се врши со интензификатори (so, sehr, ganz, wirklich, schrecklich, absolut), епистемички јазични средства (Ich bin sicher, ich bin positiv, es ist offensichtlich...) и со употреба на силни лексеми.

3.2. Надворешна модификација

Одбивањата сериозно го загрозуваат лицето на соговорникот и може да доведат до нарушување на односите во комуникацијата. Затоа говорителите често се обидуваат да ги оправдаат одбивањата што ги даваат. Со цел да го заштити лицето на соговорникот, но и своето лице, говорителите често формулираат дополнителни искази со кои покажуваат дека нивното одбивање е оправдано. Тросборг (Trosborg, 1995, pp. 329) наведува дека тоа обично се подготовка за приговарањето, покажување емпатија со соговорникот, давање причина заради која се приговара или одбива, како и повикување на моралната свест на соговорникот.

3.3. Модификатори – резултати од анализата

Говорниот чин *одбивање* може сериозно да го загрози лицето на соговорникот и може да доведе до нарушување на односите во комуникацијата. Затоа говорителите често се обидуваат да ги оправдаат одбивањата што ги изразуваат. Со цел да се заштити лицето на соговорникот, но и своето лице, говорителите често формулираат дополнителни искази со кои покажуваат дека нивното одбивање е оправдано. Вообичаено, се работи за изрази кои служат за подготовка на одбивањето, со цел покажување емпатија со соговорникот, давање причина заради која се прави одбивањето, како и повикување на моралната свест на соговорникот. Посебено ќе се истражуваат и комуникациските способности на македонските изучувачи на германскиот јазик. Изразите со кои беше искажано одбивањето, најчесто беа комбинација од маркерот за учтивост (bitte), извинување и наведување на причината за одбивањето. Пр.:

¹*Bitte entschuldige, aber ich kann heute nicht...*

Heute, also (.), es tut mir leid, aber ich habe keine Zeit.

Jetzt habe ich leider keine Zeit mehr.

Некои изрази се засилуваат во комбинација со засилувачи или други прилози или пак со повторувачки синонимни лексеми, како непосредни реакции или како чин на социјално непочитување.

Пр.: *Es tut mir **so unglaublich** Leid.*

*Es tut mir **so** Leid.*

*Es tut mir **sehr** Leid.*

Како засилувачи на илокуциската сила на одбивањето во анализираните одговори, се сретнаа извици, како: *oh, oh je, ups, oh Gott, oops*, и сл. На пр.:

Oh, entschuldige (...).

Hm, ich entschuldige mich.

Oh Gott, was kann ich dir sagen...

Маркерот за учтивост *bitte* беше често користен за засилување на одбивањето, односно ублажување на одбивањето: Пр.:

Entschuldigen Sie bitte (...), aber...

Entschuldige bitte...

Verzeihung bitte...

Повторување на лексеми кои како изрази го потенцираат одбивањето:

Sorry, ich entschuldige mich,...

Verzeihung bitte, ich entschuldige mich sehr, aber

Внатрешните модификатори како ублажувачи често се користат како нагласувачки честици и изрази употребени од скромност или од понизност. Со нив се намалува вината на говорителот и придонесуваат да се зачува лицето на соговорникот. Пр.:

Sage mir nur, wann die Abgabefrist ist...

Ублажени изрази или изрази со кои се подготвува соговорникот за чинот на одбивањето со цел говорниот чин стратегиски да се воведе. Може да делува како обид

¹ Употребените изрази се директно преземени од одговорите на испитаниците без да се врши корекција на граматичката точност на изразот.

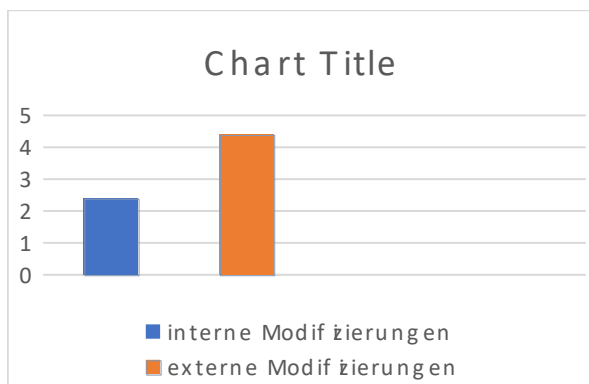
слушателот да го смири и да го успокои, да го прифати одбивањето и извинувањето кое е придружено со тоа.

Guten Tag Herr ..., mir ist gerade etwas ganz Blödes passiert, ... es tut mir total Leid (...).

Mir ist etwas Schlimmes passiert. Entschuldige bitte, aber mir ist gestern ...

Внатрешните засилувачи како модификатори се реализирани преку изрази каде што експлицитно се изразуваат овие засилувачи (прилошки засилувачи и емоционални извици), како и маркерот за учтивост *bitte*. Следниве прилози, иако многу ретко, сепак беа сретнати во одговорите на македонските изучувачи на германскиот јазик: *echt, so, wirklich, total, schrecklich, furchtbar, ganz*. Кај македонските изучувачи на германскиот како странски јазик многу почесто беа забележани употреба на надворешни модификатори во споредба со внатрешните модификатори (графички претставено на слика 1).

Графикон 1. Употреба на надворешни наспрема внатрешни модификатори на одбивањето

4. Заклучни белешки

Анализите на говорот на македонските изучувачи на германски како странски јазик откриваат дека тие, исто така, го модифицираат нивниот говор во неконтролирани и спонтани говорни ситуации. Овие модификации вклучуваат промени во изговорот, лексиката и граматиката. При зборувањето тие, исто така, користат стратегии за интеракција како што се повторување, прашување, појаснувања и поттикнување (Ellis, 1985, pp. 145).

Целта на нивните искази е да се изразат говорните чинови на директен и најјасен можен начин, недвосмислено и концизно. Под јазични елементи кои служат за ублажување, се подразбираат избор на јазични единици кои имаат за цел да се задржи лицето на соговорникот. Тие претставуваат обид за пресретнување на потенцијалната повреда на лицето, така што говорниот чин ќе се изведе на начин, или со модификации или додатоци, кои јасно покажуваат дека не постои намера или желба лицето да не се повреди, дека говорителот е свесен за потребите на лицето на соговорникот и дека и тој самиот сака тие да бидат задоволени. Овие дејства за

ублажување се применуваат во две форми, во зависност од тоа дали се во прилог на негативното или на позитивното лице.

Во нашиот анализиран материјал многу почесто беше забележана употреба на надворешни модификатори во споредба со внатрешните модификатори во одговорите добиени од македонските изучувачи на германскиот како странски јазик. Модификацијата на говорните чинови, т.е. нивното ублажување и засилување може да се изврши со синтаксички и со лексички средства, како на пример, употреба на прашања, условни реченици, императивни конструкции, дискурсни маркери, минато или сегашно време, партикулата *би*, модални глаголи, изразување несигурност со глаголи (*denken, meinen, finden, glauben, scheinen*), прилошки модификатори (*ein wenig, ein bißchen, schrecklich, unglaublich, sicherlich,*), пејоративни или деминутивни изрази, извици и др.

За ублажување, говорителите користеа ублажувачи (*ein wenig, ein Moment, nicht sehr viel* и.а.), субјективизатори (*Ich denke, ich meine, Meiner Meinung nach*), хармонизатори (*du weisst es schon..., ich glaube/ich denke/ich meine/ich finde*), повикувачи (*alles klar, denkst du nicht?...*) како и слаби лексеми (*so, na, nja, tja...*). Засилувањето се врши со интензификатори (*sehr, definitiv, vollkommen, vollständig*), епистемички јазични средства (*Ich bin mir sicher, selbstverständlich*) и со употреба на силни лексеми (*ja, klar, natürlich*).

Приложениот труд може да се користи како модел за анализа и на други елементи (дискурсни маркери, феноменот на учтивост и сл.) за овој говорен чин, но и за останатите говорни чинови со цел изведување еднојазични или контрастивно-јазични проучувања.

Користена литература

- Al-Issa, A. (2003). Sociocultural transfer in L2 speech behaviors: Evidence and motivating factors. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 581–601.
- Beebe, L. M., Takahashi, T., & Uliss-Weltz, R. (1990). Pragmatic transfer in ESL refusals. In C. Scarcela, E. Anderson & D. Krashen (Eds.), *Developing Communicative competence in a second language*, 55-73. New York NY: Newbury House.
- Brown, P., & Levinson, S.C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, R. (1985). *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Félix-Brasdefer, J.C. (2003). Declining an invitation: A cross-cultural study of pragmatic strategies in Latin American Spanish and American English. *Multilingua*, 22, 225–255.
- Gass, S. M., & Houck, N. (1999). *Interlanguage refusals: A cross-cultural study of Japanese English*. Berlin: Mouton.
- Kasper, G. (1992). Pragmatic transfer. *Second Language Research*, 8(3), 203–231.
- Morrow, C. K. (1996). *The pragmatic effects of instruction on ESL learners' production of complaint and refusal speech acts*. Unpublished doctoral dissertation, State University of New York, Buffalo. *Refusal strategies in Turkish and English: a cross-*

cultural study . International Association of Research in Foreign Language Education and Applied Linguistics.

Wannaruk, A. (2008). Pragmatic transfer in Thai EFL Refusals. *RELC*, 39(3), 318-337. Retrieved on October 28, 2010, from www.rel.sagepub.com.

Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Scheitza, Alexander. 1996. *Interkulturelle Kompetenz: Förderung und Möglichkeiten der Evaluation. Am Beispiel der Evaluation eines interkulturellen Trainings im Bereich der Entwicklungszusammenarbeit*. Unveröffentlichte Diplomarbeit. Universität des Saarlandes. Saarbrücken.

КОРИСТЕЊЕ ЈАЗИЧНИ КОРПУСИ ЗА НАУЧНО- ИСТРАЖУВАЧКИ И ПЕДАГОШКИ ЦЕЛИ: МАКЕДОНСКИ КОРПУС НА МЕЃУЈАЗИК (МАКОР)

Марија Кусевска¹, Билјана Ивановска², Цвета Мартиновска-Банде³, Роберт Јакимов⁴

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.kusevska@ugd.edu.mk

²Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
biljana.ivanovska @ugd.edu.mk

³Факултет за информатика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
cveta.martinovska@ugd.edu.mk

⁴Факултет за информатика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
robert.101816@student.ugd.edu.mk

Апстракт: Целта на овој труд е да го претстави Македонскиот корпус на меѓујазик (МАКОР). Овој корпус е формиран од страна на Филолошкиот факултет и Факултетот за информатика при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип со цел развивање на методите за истражување на странските јазици кои се изучуваат во Република Северна Македонија. Корпусот се состои од три поткорпуси: меѓујазик на македонските изучувачи на англиски јазик, меѓујазик на македонските изучувачи на германски јазик и говорен јазик на македонски родени говорители. Трите корпуса се компатибилни и може да се користат за споредување на говорот на изучувачите на странскиот јазик со македонскиот јазик. Во трудот се претставени и неколку начини на кои МАКОР може да се користи за научно-истражувачки и за педагошки цели.

Клучни зборови: јазичен корпус, меѓујазик, контрастивна анализа, јазичен трансфер, ЗЕРП, говорни чинови

THE USE OF LANGUAGE CORPORA FOR RESEARCH AND PEDAGOGICAL PURPOSES: THE MACEDONIAN CORPUS OF INTERLANGUAGE (MACOR)

Marija Kusevska¹, Biljana Ivanovska², Cveta Martinovska Bande³, Robert Jakimov⁴

¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
marija.kusevska@ugd.edu.mk

²Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
biljana.ivanovska @ugd.edu.mk

³Faculty of Computer Science, “Goce Delcev” University, Stip
cveta.martinovska@ugd.edu.mk

⁴Faculty of Computer Science, “Goce Delcev” University, Stip
robert.101816@student.ugd.edu.mk

Abstract: The aim of this paper is to present the Macedonian Corpus of Interlanguage (MACOR). This corpus was created by the Faculty of Philology and the Faculty of Informatics at the University "Goce Delchev" in Stip in order to develop methods for research of the foreign languages taught in the Republic of North Macedonia. The corpus consists of three sub-corpora: the interlanguage of the Macedonian learners of English, the interlanguage of the Macedonian learners of German and spoken language of the Macedonian native speakers. The three corpora are comparable and can be used to compare the speech of foreign language learners with the Macedonian language. This paper also presents several ways in which MACOR can be used for scientific research as well as for pedagogical purposes.

Keywords: language corpus, interlanguage, contrastive analysis, language transfer, CEFR, speech acts

1. Вовед

Македонскиот корпус на меѓујазик (МАКОР) настана како резултат на потребата за создавање широка база на меѓујазик на изучувачите на англискиот и на германскиот јазик како странски јазици во Република Северна Македонија (PCM). Јазичните истражувања кои не се направени врз основа на големи јазични бази, во модерната лингвистика се сметаат за произволни, непрецизни и интуистички. За да бидат релевантни добиените резултати, треба да се засноваат врз веродостојни податоци. Токму во овој дел е и слабоста на високото образование во PCM, кое често се критикува заради своите традиционални наставни методи, спората имплементација на нови методи и реформски промени и немотивирани студенти. Со тоа се создава расчекор помеѓу моменталната состојба во образованието и технолошките и идејните промени во општеството.

За да се премостат овие недостатоци и да се отворат нови патишта за истражување во областа на усвојувањето и изучувањето на странските јазици во PCM, Филолошкиот факултет и Факултетот за информатика при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип го креираа Македонскиот корпус на меѓујазик (МАКОР). Електронските корпуси на меѓујазик претставуваат електронски бази на јазик на изучувачите на странски јазици. Интересот за нив постојано расте бидејќи тие обезбедуваат иновативна и релевантна методологија за научни истражувања со теориски и практични импликации за истражувачите, наставниците, студентите по јазик, како и за сите други вклучени во образовните процеси.

Корпусните истражувања во светот започнуваат во втората половина на дваесеттиот век со креирањето еднојазични корпуси: Британскиот национален корпус (BNC), Американскиот национален корпус (ANC), Корпусот на современиот американски англиски јазик (COCA), Полскиот национален корпус, Чешкиот национален корпус, Американскиот национален корпус, Рускиот национален корпус, и сл. Голем е бројот и на билингвални и мултилингвални корпуси. За поддршка на преведувачките активности се формираат паралелни корпуси (Tengku Mahadi, Vaezian, & Akbari, 2010; Zeroual & Lakhouaja, 2018), а за потребите на истражувањата од област на усвојувањето на втор/странски јазик корпуси на меѓујазик (Granger, Hung, & Petch-Tyson, 2002; Granger & Paquot, 2012; Johansson, 2007; Granger, Gilquin, & Meunier, 2015). Меѓу најпознатите корпусни центри на меѓујазик се Центарот за англиска корпусна лингвистика (The Center for English Corpus Linguistics – CECL) во Лувен, Белгија, и Центарот за корпусно истражување на меѓујазик во Кембриџ (The Cambridge Learner Corpus – CLC). Прв обид за креирање корпус на меѓујазик во нашата земја беше направен во 2013 година со формирање на Македонскиот корпус на англиски меѓујазик (Митковска, Кусевска, & Бужаровска, 2013).

2. Опис на Македонскиот корпус на меѓујазик (МАКОР)

МАКОР се состои од три поткорпуси: 1. поткорпус на македонски изучувачи на англискиот јазик; 2. поткорпус на македонски изучувачи на германскиот јазик; и 3. поткорпус на изворни говорители на македонскиот јазик. Испитаниците во сите поткорпуси во најголем дел се студенти на УГД. Англискиот и германскиот поткорпус беа собрани од студентите на Катедрата за англиски јазик и книжевност и Катедрата за германски јазик и книжевност. Македонскиот корпус беше собран од студенти од другите факултети. Трите поткорпуси се компатибилни бидејќи материјалот во сите нив беше собран врз основа на слични задачи и во слични услови. Додека зборувачите во првите два поткорпуса се изучувачи на англискиот и на германскиот јазик како странски јазици, зборувачите во македонскиот поткорпус се изворни говорители на македонскиот јазик. Целта на овој поткорпус е да овозможи увид во влијанието на мајчиниот јазик врз грешките и усвојувањето на странскиот јазик.

Истражувањето на англискиот и на германскиот јазик може да се врши според нивоата на Заедничката европска референтна рамка (ЗЕРП): А1, А2, Б1, Б2, Ц1 и Ц2. Нивото на познавање на англискиот и на германскиот јазик на испитаниците беше претходно определено со соодветни тестови. Сите испитаници го пополнија и го потпишаа формуларот за согласност за внесување на нивниот говорен и/или пишуван текст и негово внесување во МАКОР. Тимот на МАКОР им гарантираше тајност на личните податоци.

Истражувањата можат да се дефинираат според следните параметри:

1. Податоци за корпусот – тие се основни при определување на истражувачкиот поткорпус бидејќи преку нив се бираат јазикот и нивото кое сакаме да го истражуваме. При дефинирањето на истражувачкиот корпус, задолжително е само дефинирањето на јазикот. Во зависност од целите на истражувањето, сите други параметри може, но не мора да се избираат. Доколку не се направи избор, автоматски се активира копчето „Нема рестрикција“.

2. Податоци за испитаниците – кои опфаќаат возраст, пол, националност, мајчин јазик, други странски јазици, билингвалност, ниво на образование, години на изучување на јазикот, и години поминати во странство со соодветно јазично подрачје. Најважни податоци за истражувањата од областа на усвојувањето втор/странски јазик се возраста и мајчиниот јазик. Во корпусот ќе бидат вклучени испитаници на различни возрасти, а покрај Македонци се очекува да има и изучувачи од другите националности кои живеат во РСМ: Власи, Срби, Турци, Албанци, и сл.

3. Податоци за текстот – вклучуваат тип на текст, година на пишување, држава на пишување, и должина на текстот. Најважна карактеристика во оваа група е типот на текстот. Бидејќи овој корпус произлезе од проектот за развивање на прагматичките истражувања, каде говорниот јазик е предмет на истражување, првите материјали внесени во него се конверзации и игри по улоги. Но, во понатамошната работа планираме проширување на говорните материјали и внесување на писмени материјали во вид на писма, куси состави есеи, и сл.

Во рамките на секоја од овие карактеристики постојат можности за избор на одредени параметри и креирање истражувачки поткорпус кој потоа може да се симне во TXT, HTML или PDF формат. Тие може да се користат за различни видови на пребарувања, за споредување различни нивоа или за споредување со македонскиот јазик. Деталните инструкции за користење на МАКОР дадени се во делот „Упатство за користење на МАКОР“.

МАКОР има за цел да собере најмалку 500.000 зборови на функционален јазик од македонските изучувачи на англискиот и германскиот јазик и ќе биде отворен

и на располагање за сите истражувачи, професори, наставници кои предаваат странски јазик, студенти (од прв, втор и трет циклус), дизајнери на наставните планови и на студиските програми, како и за сите други вклучени во образованието. Истражувачите ќе можат да го користат корпусот за нивните теоретски студии, наставниците по странски јазик за одредување на потребите на нивните ученици, студентите од универзитетите за изведување различни проектни задачи поврзани со нивното студирање и интереси (семинарски, проектни задачи, дипломски, магистерски, докторски и сл.). Корпусот ќе биде многу важен и за едукација на наставниот кадар што ќе се образува во овој профил, но и доедукација на веќе завршените наставници и професори по англиски и по германски јазик. МАКОР можете да го посетите на <https://ff-korpus.zabava.mk/>.

3 Користење на МАКОР за научно-истражувачки цели

Во продолжение наведуваме некои видови истражувања кои може да се прават врз основа на овој корпус:

Истражување на прагматичката компетенција на македонските изучувачи на англискиот и на германскиот јазик. Бидејќи идејата за МАКОР произлезе од истражувања на прагматичката компетенција на македонските изучувачи на англискиот и на германскиот јазик, во него се вклучени игри по улоги за говорните чинови замолување, извинување, приговарање, одбивање и несогласување, како и дискусии. Тоа овозможува следење на формулирањето на овие говорни чинови на различни нивоа (Kusevska, 2019b; Кусевска, Ивановска, & Даскаловска, 2017; Daskalovska, Ivanovska, Kusevska, and Ulanska, 2016; Ivanovska, Kusevska, and Daskalovska, 2016; Ивановска, Кусевска, & Даскаловска, 2016). Овие дијалози нудат можности за истражување и на многу други јазични елементи поврзани со прагматичките компетенции на изучувачите, како обраќање, започнување и завршување на разговорот, изразување мислење, користење на колоквијални изрази, користење на изрази – формули, користење на средства за ублажување и засилување на исказите, и сл. Дискусиите исто така нудат многу можности за истражување на усното изразување и можат да дадат увид и во граматичката и во прагматичката компетенција на изучувачите (Kusevska, 2020; Kusevska, 2019a).

Пребарување по збор. Според неговата досегашна структура, МАКОР може да се користи за составување на листи на фреквенција на употребата на одредени зборови. Во тој поглед, може да се испитуваат глаголите за изразување саќање, глаголите за изразување перцепција, модалните глаголи, епистемичките прилози, употреба на одредени придавки, и сл. На пример, во нашето истражување за употребата на прагматичките маркери од страна на македонските изучувачи на англискиот јазик (Kusevska, 2019a) ја следевме употребата на *and, but, I think, like, yes, yeah, so, just, okay, well, say, kind of, sort of, actually, I mean, only, you know, anyway, you see, и listen*. Истражувањето покажа дека според фреквенцијата на употреба, овие маркери може да се класифицираат како 1. прагматички маркери со висока фреквенција (*and, but, I think, like, yes, yeah*); 2. прагматички маркери со средна фреквенција (*so, just, okay, well*); 3. прагматички маркери со ниска фреквенција (*say, kind of, actually, sort of, I mean, only, you know*); и 4. прагматички маркери со многу ниска фреквенција (*anyway, you see, listen*). Според материјалот кој тогаш го имавме собрано, ја составивме следната табела на фреквенција на употреба на прагматичките маркери од страна на македонските изучувачи на англискиот јазик на Б2, Ц1 и Ц2 ниво:

ПМ	Број на појавувања	ПМ	Број на појавувања	ПМ	Број на појавувања
and	832	just	160	I mean	42
but	540	okay	117	only	42
I think	357	well	115	you know	34
like	294	say	58	anyway	2
yes	286	kind of	48	you see	2
yeah	216	actually	46	listen	1
so	170	sort of	42		

Споредбата со истражувања на родените говорители покажа дека некои маркери истражувачите ги користат со иста фреквенција како и родените говорители (*and, but*), некои ги користат поретко од родените говорители (*I mean, actually, sort of, you know, anyway, so and well*), но има и такви кои ги користат почесто од родените говорители (*I think, like*). Особено нè изненади многу честата употреба на маркерот *like*, што нè поттикна дополнително да го истражиме (Kusevska, 2019a; Kusevska, 2020). Добиените резултати даваат увид во прагматичката компетенција на македонските изучувачи на англискиот јазик и во неопходноста за холистички приод кон учењето странски јазици.

Конкордни истражувања (concordances). Овие истражувања се спроведуваат според клучен збор и се следат неговите појавувања со други зборови пред него или по него. Анализата на различните комбинации во кои се појавува клучниот збор им овозможуваат на истражувачите да ги анализираат употребите на еден збор според неговата фреквенција во говорниот и во пишаниот јазик на изучувачите, во какви колокации и фрази и идиоми ги користат, и сл.

Истражувања по нивоа. Бидејќи собраните јазични материјали се поделени по нивоа (A1, A2, B1, B2, Ц1, Ц2), секоја јазична карактеристика што ќе се истражува, може да се истражува на различни нивоа. Ваквите истражувања укажуваат на фазите во усвојувањето на одредени јазични елементи што овозможува подобро разбирање на целиот процес на учењето странски/втор јазик. Досега се направени неколку вакви истражувања врз основа на материјалите вклучени во корпусот (Даскаловска, Ивановска, & Кусевска, 2017)

Контрастивни истражувања на меѓујазикот. Бидејќи меѓујазикот на изучувачите е во врска и со мајчиниот јазик (J1) и со јазикот што се изучува (J2), корпусните истражувања на меѓујазикот може да се комбинираат со три вида контрастивни истражувања: 1. споредба со J1; 2. споредба со J2; и 3. споредба со меѓујазикот на изучувачи со различен мајчин јазик. При споредба на меѓујазикот на изучувачите и на изворните говорители на J2, може да се користат резултатите од досегашните истражувања на англискиот и на германскиот јазик и корпусите направени за овие јазици, а вакви корпуси има многу: за англискиот јазик Британскиот национален корпус (BNC), Американскиот национален корпус (ANC), Корпусот на современиот американски јазик (COCA) и многу други. Во современиот германски јазик (од германско говорно подрачје), исто така, може да се користи корпусот за контрастивни јазични анализи. Како пишан корпус во германскиот јазик се среќаваат: „Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart“, потоа „DWDS-Kernkorpus, Korpus der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften“, „Projekt Deutscher Wortschatz Hamburg Dependency Treebank“, корпусот на Институтот за германски јазик во Манхајм, „IDS-Korpora“, COSMAS II, KorAP, LIMAS-Korpus“, das Deutsche Referenzkorpus (DeReKo), австрискиот корпус „Korpus Südtirol“ и др.

За контрастивни проучувања со македонскиот јазик може да се користат материјалите собрани во македонскиот поткорпус на МАКОР. Имајќи го предвид влијанието на мајчиниот јазик при учењето странски јазик, овој поткорпус беше направен токму со цел да се поддржат овој тип на контрастивни проучувања. Споредбата со мајчиниот јазик и споредбата со јазикот на изворните говорители на Ј2 овозможуваат квалитетно спроведување на анализата на грешки и определување на јазичниот трансфер. Освен овие два вида контрастивни проучувања, може да се прави и споредба со меѓујазикот на изучувачи на англискиот и на германскиот јазик од други јазични подрачја. Ваквите проучувања укажуваат на карактеристиките кои се заеднички за сите изучувачи без разлика на нивниот мајчин јазик, а кои може да бидат поврзани со други карактеристики како возраста, нивото на познавање на Ј2, и сл.

4. Користење на МАКОР за педагошки цели

Во поглед на користењето на МАКОР за педагошки цели, можеме да зборуваме за два вида придобивки: 1. користење на резултатите на корпусните истражувања направени врз основа на јазичната база на МАКОР за составување наставни програми и наставни материјали; и 2. користење на јазичните корпуси во наставата за студентите по англиски и германски јазик.

За составување наставни програми и материјали

За да се постигне усовршување на наставата, научните истражувања мора да се поврзат со практиката. Во тој поглед, корпусните истражувања даваат најдобар увид за компетенциите на изучувачите на странскиот јазик. Истражувањата од другите земји можат да ни послужат како инспирација и како водилки. Но, истражувањата направени врз корпус составен од материјали на нашите изучувачи на англискиот и на германскиот јазик ќе ни покажат какви се нивните компетенции и кои се нивните потреби. На пример, резултатите на нашето истражување на говорниот чин приговарање (Kusevska, 2019b; Кусевска, Ивановска, & Даскаловска, 2018) покажаа дека македонските изучувачи на англискиот јазик и изворните говорители на англискиот јазик користат исти стратегии и рамки за формулирање на приговорите. Сепак, македонските изучувачи не знаат како да ги ублажат своите приговори и да ги направат подипломатски, па често звучат несоодветно заради следните причини:

- различна културна перцепција на некои ситуации;
- исказите на македонските изучувачи се подолги, распливнати, исполнети со повторувања, со повеќе расправање, со што се загрозува лицето на соговорникот;
- несоодветна модификација на приговорите заради ретко вградување на прашањата (*I just wanted to ask if; I was wondering if; I would like to ask*); ретко користење на минатото време, на хипотетички конструкции и на слабите модални глаголи (*I thought; I wanted to talk to you; I think there may have been a mistake on my grade; I think there might be a mistake*); некористење на негативни конструкции од типот *I'm not sure why I got this grade*; користење повеќе облигации со модалните глаголи *should, have to, must* и *can't*; некористење на модални прилози *perhaps, maybe, possibly*; избегнување на средствата за намалување на силата на исказот (*a little bit, a bit, a little, a second, not very much, just, simply, only*), на средства за оградување (*kind of, sort of, somehow, in a way*), на глаголите за изразување знаење и несигурност: *I don't think, Do you think, I (don't) feel, I guess, I suppose, It seems, I don't know, I mean, try*, на маркерите за намалување на растојанието и изразување солидарност: *I know/ understand; do you know/ understand; okay?; guys*; несоодветно користење на средствата за обраќање; и сл.

Во наставата за студентите по англиски и германски јазик

МАКОР може да се користи и за составување активности за студентите по англиски и германски јазик, особено за часовите по современ јазик, контрастивна анализа и усвојување странски/втор јазик. Целта на ваквите активности е оспособување на студентите самостојно да работат со конкретен јазичен материјал, да им се обезбедат можности практично да го испитаат она за што добиле теориски информации и да се развие интересот кај нив за јазичните истражувања. Активностите коишто ние ги користевме за овие цели беа од неколку вида:

1. Анализа на конкретни јазични конструкции и начинот на кој изучувачите ги користат;
2. Определување на фреквенцијата на одредени јазични средства;
3. Споредба на резултатите добиени од МАКОР со македонскиот јазик (J1);
4. Споредба на резултатите добиени од МАКОР со јазичното однесување на родените говорители (J2);
5. Собирање податоци за поткрепа на одредени ставови изнесени во дискусии или при пишување есеи.

На крај, би сакале да истакнеме дека МАКОР е извонреден извор за пишување семинарски и дипломски трудови. Корпусот дава конкретен материјал од каде што можат да се црпат примери за поткрепа на определени прашања и хипотези и нуди можност за спроведување на истражувања со тежина соодветна за студентите.

5 Заклучок

Создавањето електронски корпуси е сложена и макотрпна работа и бара повеќе време и ангажман на експерти од различни области. Она што е направено досега за МАКОР е само почеток, но треба уште многу да се работи за да се овозможи поефикасно и пошироко користење. Пред сè треба да се направат следните работи: уредување на корпусот за да може да се користи за различни задачи, дополнување со повеќе писмен и говорен јазик, внесување алатки за автоматско селектирање на податоци и статистика, составување автоматска статистичка анализа, аотирање на корпусот за POS (parts of speech) и за грешки. Се надеваме дека сè повеќе истражувачи и наставници по англиски и по германски јазик ќе се вклучуваат во доградувањето и користењето на МАКОР за различни цели.

Користена литература

- Daskalovska, N., Ivanovska, B., Kusevska, M., & Ulanska, T. (2016). The use of request strategies by EFL learners. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 232, 55–61.
- Granger, S., & Paquot, M. (2012). *Electronic lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Granger, S., Gilquin, G., & Meunier, F. (2015). *The Cambridge Handbook of Learner Corpus Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granger, S., Hung, J., & Petch-Tyson, S. (2002). *Computer learner corpora, second language acquisition and foreign language teaching*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Ivanovska, B., Kusevska, M., & Daskalovska, N. (2016). The speech act of request and its expression in German interlanguage of Macedonian learners. *International General Knowledge* 12 (1), 371–377.

- Johansson, S. (2007). *Seeing through multilingual corpora: On the case of corpora in contrastive studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kusevska, M. (2019). A corpus-based analysis of the pragmatic marker like in non-native conversation. *Journal of Languages for Specific Purposes* 7 (1), 15–24.
- Kusevska, M. (2019). Pragmatic markers in the spoken interlanguage of Macedonian learners of English. *International Journal Knowledge* 31 (6), 1671–1676.
- Kusevska, M. (2019). What makes and breaks foreign language learner communication: An interlanguage study of complaints. *European Journal of English Language Teaching* 4 (4), 70–92.
- Tengku Mahadi, T., Vaezian, H., & Akbari, M. (2010). *Corpora in translation: A practical guide (Linguistic insights)*. Berlin: Peter Lang AG.
- Zeroual, I., & Lakhouaja, A. (2018). MulTed: A multilingual aligned and tagged parallel corpus. *Applied Computing and Informatics*.
- Даскаловска, Н., Ивановска, Б., & Кусевска, М. (2017). Реализација на говорниот чин замолување кај изучувачите на англискиот јазик на различно ниво на јазична компетенција. *Knowledge in Practice* 20 (6), 2747–2753.
- Ивановска, Б., Кусевска, М., & Даскаловска, Н. (2016). Говорниот чин барања и модификација на барањата. *Интернационал Јоурнал Кноџледџе* 14 (1), 397–400.
- Кусевска, М., Ивановска, Б., & Даскаловска, Н. (2017). Прагматичка компетенција кај македонските изучувачи на англискиот и на германскиот јазик. *Зборник на Филолошкиот факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип*.
- Кусевска, М., Ивановска, Б., & Даскаловска, Н. (2018). Улогата на емпириските истражувања за развивање прагматичка компетенција кај изучувачите на странски јазици. *ФИЛКО – Зборник на трудови од Трета меѓународна научна конференција за филологија, култура и образование*, 321–328.
- Митковска, Л., Кусевска, М., & Бужаровска, Е. (2013). *Корпусни истражувања на англискиот меѓујазик на македонските изучувачи*. Скопје: Прв приватен универзитет – ФОН.

ОСВРТ КОН СТУДИИТЕ ЗА ГОВОРНИОТ ЧИН *ОДБИВАЊЕ*

Бисера Ушинова¹, Билјана Ивановска²

¹ Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
bisera.usinova@hotmail.com

² Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
biljana.ivanovska@ugd.edu.mk

Апстракт: Во овој труд е даден преглед на поважните студии кои досега се правени во областа на говорниот чин *одбивање*.

Се обработуваат дефинициите кои се однесуваат на поимот *говорен чин* и се задржуваме на поимот *говорен чин одбивање*, како една од формите на негова реализација.

Трудот во основа е теоретски и во него ќе бидат наведени и анализирани сите поважни истражувања и студии од оваа област. Овој труд треба да биде почеток и вовед кон едно поголемо истражување на кое во моментот се изработува магистерскиот труд под наслов: „Говорен чин *одбивање* кај македонските изучувачи на германски јазик“.

Клучни зборови: *говорни чинови, одбивање, преглед, начин на изразување, теоретски пристап.*

LITERATURE REVIEW OF THE SPEECH ACT "REFUSAL"

Bisera Ushinova¹, Biljana Ivanovska²

¹ Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
bisera.usinova@hotmail.com

² Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
biljana.ivanovska@ugd.edu.mk

Abstract: This paper overviews the most important studies that have been done on the topic "speech act of refusal" so far. It is elaborated how the term 'speech act' is defined and the paper analysis the term 'speech act of refusal', as one of the forms of its realization. The paper is mainly theoretical, and all major researches and studies of this field in it will be listed and analysed. In a way it is the beginning of a larger study which I am currently working on, entitled: "The speech act of refusal in the Macedonian learners of the German language".

Keywords: speech acts, refusal, review, manner of expression, studies, theoretical approach

1. Вовед – говорни чинови

Говорните чинови претставуваат важен дел и основа за комуникација во општеството. Ги користиме во секој наш разговор и притоа вршиме разни комуникациски функции: прашуваме, наредуваме, се извинуваме, се согласуваме, се заблагодаруваме, одбиваме, молиме и друго. Употребата на говорни чинови бара не само познавање на јазикот, туку и соодветна употреба на тој јазик во дадена култура.

Говорните чинови и нивното формирање зависат од повеќе фактори, како што се: кој е говорителот, каков однос/пристап има говорителот кон ситуацијата, според кои комуникациски принципи говорителите ги избираат стратегиите за реализација на говорните чинови (принцип на учтивост) и сл.

Говорните чинови е тешко да се извршат при усвојувањето на вториот јазик, затоа што на изучувачите можеби не ги знаат идиоматските изрази или културните норми на вториот јазик, или пак се обидуваат да ги пренесат своите правила и конвенции од првиот јазик кон вториот јазик, по претпоставка дека таквите правила се универзални.

Серл (Searl 1975, pp. 24) ги разгледува говорните чинови како „основни или минимални единици на јазичната комуникација.“¹ Според класификацијата на Серл (Searl, 1975) постојат следните типови говорни чинови: декларативни, репрезентативни, директивни, комисивни и експресивни. Во овој труд посебно ќе се осврнеме кон анализата на говорниот чин *одбивање*, кој според класификацијата на Серл спаѓа во групата на експресивни говорни чинови.

2. Преглед на досегашните истражувања и студии за говорниот чин *одбивање*

Овој преглед има за цел на едно место да ги претстави сите поважни студии за говорниот чин одбивање. Ги сумираме сите досегашни истражувања за говорен чин *одбивање* со цел да добиеме јасна слика за резултатите добиени досега од оваа област. Најважен дел е на кој начин се прават истражувањата, кои методи се користени при категоризирањето на податоците според семантичките формули/стратегии, како и анализата која се темели врз истите. Тоа на еден начин ќе биде основа за едно поголемо истражување кое ќе биде претставено во магистерскиот труд: „Говорниот чин *одбивање* кај македонските изучувачи на германски јазик“.

Едно од првите истражувања е студијата на Лабов/Фаншел (Labov/Fanschel, 1977), кои работат на студија која се фокусира на секвенцијално првите можни одбивања. Во својата студија тие разликуваат три области на секвенцата на одбивање („refusal sequence“): директно одбивање („without accounting“), одложување („put off“) и индиректно одбивање („with accounting“), а рекурзивноста ја нарекуваат „рециклирање“ („recycling“).

¹ Searle (1975), A classification of illocutionary acts, Language in Society.

Уште во 1983 година Рубин (Rubin, 1983) започнува со анализа на социјалните вредности кои ги поседува една култура. Притоа заклучува дека секој изучувач на странски јазик многу полесно и поправилно ќе може да го изведе говорниот чин одбивање со осознавање на сите можности за вршење на овој говорен чин.

Конен (Kohnen, 1987, стр. 10) пишува дека поимот „одбивање/одвркање“ имплицира неприфаќање на условот за интеракција даден од говорникот. Реакциите на одбивање на иницијативните искази општо се познати како одвркање или одбивање (refusals).

Кинџо (Kinjo, 1987) во својата студија „Усни одбивања на покани и барања во англискиот и јапонскиот јазик“ прави споредба на одбивање на барањата и поканите во јапонскиот и во англискиот јазик. Тој како метод за прв пат го користи методот на пополнување на дискурс со устен говор, па се смета дека тој всушност и го воведува овој метод. При својата анализа наоѓа сличности во дистрибуцијата на семантичките формули, но наоѓа и разлики. Разликите ги воочува во распределбата на семантичките формули.

Како една од најраните студии за одбивање е студијата која е направена од Бебе (Beebe) и др. во 1990 година. Во оваа студија се врши споредба на одбивањата меѓу лица на кои мајчин јазик им е јапонскиот и лица на кои мајчин јазик им е англискиот.

Студијата е направена како Discourse Completion Test (DCT), односно Тест за пополнување на дискурс – прашалник во форма на дијалози, составен од 12 ситуации. По празното место, во кое требало да се вметне чинот на одбивањето, следела реплика, така што на испитаниците не им останувало ништо друго освен да напишат *одбивање*.

Кога одбиваме, обично постои одреден степен на индиректност поради ризикот од навреда на соговорникот. Содржината и формата на одбивање се разликуваат во зависност од најмалку четири типа ситуации: 1) предлози, 2) понуди, 3) покани и 4) барања.

Прагматичниот трансфер се јавил кај јапонските учесници кои зборуваат англиски. Јапонците, за разлика од Американците, користеле директни стратегии кога се обраќале на лица од понизок социјален статус, а индиректни стратегии – кога се обраќале на лица од повисок социјален статус. Се покажало дека врз директноста и стратегиите на одбивање влијание има социјалниот статус на соговорникот.

Робинсон (Robinson, 1991, р. 31–84) во овој контекст пишува дека „во поглед на нивното социјално значење, она што е изненадувачко, е тоа што одбивањето не привлекува големо внимание во истражувањата. Како одговор на поканите, понудите и барањата, одбивањата биле анализирани индиректно во литературата во усвојувањето на вториот јазик“.

Бардови-Харлиг/Хартфорд (Bardovi-Harlig/Hartford, 1991), преку примери во кои се врши одбивање на предлог во автентична академска ситуација, покажуваат како одбивањата на немајчиниот јазик се разликуваат од одбивањата на мајчиниот јазик во поглед на семантичките формули. Тие откриваат дека лица на кои јазикот не им е мајчин, употребуваат широк спектар на стратегии. „Причината“ била и во двете групи најчесто користената стратегија придружена со стратегијата „алтернатива“ кај лица на кои јазикот им е мајчин, а стратегијата „избегнување“ кај лицата, на кои странскиот јазик не им е мајчин јазик.

Хајлман (Heilmann, 1993) своите истражувања ги прави фокусирајќи се на одбивања од снимени телевизиски дискусии.

Се анализираат одбивањата направени за време на снимени телевизиски дискусии кај мажи и кај жени, а притоа е важно да се напомене дека таа не прави родова разлика меѓу нив. Овие испитувања се ориентирани кон слушателот, а не кон говорникот. Мора да се напомене дека и самата авторка смета дека еден мал број испитаници и социо-демографските аспекти кои не биле земени предвид, сепак можело да имаат влијание врз добиените резултати.

Саеки (Saeeki) и О'Кефе (O'Keefe) (1994) дополнително ги проучуваат јапонските и американските одбивања. Тие прибираат податоци по пат на метод сличен на Тестот/Прашалникот за пополнување на дискурс. Стратегиите користени од учесниците биле подиректни и структурно идентични како и оние кои биле очекувани.

По примерот на мандаринско-кинескиот јазик, Лиао (Liao, 1994), преку повеќе истражувачки методи покажува дека содржината, особено степенот на учтивост на универзалните стратегии на одбивање, е културно-специфична карактеристика.

Од примерот на одбивања меѓу лица од ист статус во четири ситуации, Мороу (Morrow, 1995) покажува дека е возможно преку насочени наредби да се поттикнат говорниците да покажат типично јазично однесување во американскиот англиски јазик.

Лиао & Бреснан (Liao & Bresnahan, 1996) и Квон (Kwon) (2004), исто така користеле пишан Прашалник за пополнување на дискурс, за да ги споредат стратегиите на одбивање. Лиао и Бреснан ги испитале стратегиите за одбивање кај говорителите на американски англиски јазик и кај говорители на мандарински кинески јазик. Тие откриле дека Американците и Кинезите при одбивање користеле различни стереотипни (конвенционални) изрази и применувале различни стратегии. Американците побрзо одбивале член на семејството, додека пак, Кинезите полесно одбивале пријател. И двете групи ги приспособувале стратегиите за одбивање според социјалниот статус.

Чен К., Је Л., Цанг Ј., (Chen X., Ye L., Zhang Y., 1995) ги анализираат одбивањата во мандаринско-кинескиот јазик. Притоа анализите ги прават со помош на Прашалник за пополнување на дискурс, којшто веќе го спомнавме во анализираниот материјал досега (според Бебе и др., 1990). Тие зборуваат за две најважни стратегии при одбивање, односно за стратегијата „причина“ и за стратегијата „алтернатива“. Со стратегијата „причина“ говорителот може да даде одбивање без агресија кон соговорникот. За разлика од оваа стратегија, користењето на стратегијата „алтернатива“ овозможува избегнување на конфронтација меѓу говорителот и соговорникот.

Гас и Хук (1999, стр. 56ff.) ја изработуваат една од најактуелните и најобемните студии за одбивањето како говорен чин. Притоа, анализите ги изработуваат со помош на различни интеракции снимени на видео. Гас и Хук се фокусирани на проблемите/стратегиите за компензација кај говорителите на јазик кој не им е мајчин, а кои се среќаваат во овој контекст.

Главна, нивните анализи се спороведени преку споредба на искажување на говорен чин одбивање кај англиски зборувачи на мајчин јазик и јапонски ученици на англиски јазик (на различни јазични нивоа). Споредбите се формирани како одбивања на предлог, на понуда, на покана и на молба.

Според нив, неприфаќањето на пропозицијата изразена во говорниот чин, најдобро може да се анализира и проучи преку поделба на три големи области: одбивање, временско одложување и предложување алтернативи.

Тие најчесто користат неколку стратегии во нивните анализи: „конвенционално неперформативно одбивање“, „изјава на жалење“, и „изговор/причина/објаснување, предлог за алтернатива“. Врз основа на самиот тек на водењето разговор се појавуваат и идентификуваат неколку понатамошни можности за одбивање: „потврдувања“, „барања за појаснување“/„информација, договор“, како и одредени невербални фактори. Тие зборуваат за можни насоки на одбивање кои ги нарекуваат рекурзивни. Всушност, тоа значи дека при индиректно одбивање разговорот може да продолжи и притоа доколку разговорот продолжи, доаѓа до преговарање. Со тоа може да се заклучи дека недиректното одбивање дава простор за дополнителни понуди/молби и сл.

При истражувањето на концептите „преговарање“ и „очекување“ се покажа дека говорители на јазик, кој не им е мајчин, странскиот јазик можат да го научат од разговорот со говорители на мајчин јазик, при што ги коригираат своите очекувања во тек на разговорот.

Квон (2004) ги споредил одбивањата на говорители од Кореја во Кореја со говорители на американски англиски јазик од САД. Студијата покажала дека корејските говорители повеќе се двоумеле и поретко користеле формули за директно одбивање отколку англиските говорители.

Нелсон и др. (Nelson, 2002) ги истражувале сличностите и разликите на одбивање во египетски арапски и американски англиски јазик со употреба на устен Прашалник за пополнување на дискурс. Тие откриле дека и двете групи користеле слични стратегии со слични фреквенции на одбивање. Се покажало дека стратегиите на одбивање зависат од статусот на лицето што го поставува барањето. Сепак, Нелсон и неговите колеги забележале недостатоци во тестот, односно увиделе дека учесниците биле принудени да имаат негативен (одбивен) одговор кој, социопрагматично, не би сакале да го користат. Не е јасно дали ова влијаело врз нивните добиеени резултати.

За начинот на одбивање како говорен чин во германскиот јазик се јавуваат, главно, две контрастивни студии: студијата на Бекерс (Beckers, 1999) и на Хаиаши (Hayashi, 2000).

Бекерс (1999) ги споредува одбивањата на германски и на американски англиски јазик. Ова е единствената студија досега, која директно ги споредува германските и американските одбивања. Бекерс (1999) избирала податоци со помош на Прашалникот за пополнување на дискурс, вклучувајќи 18 ситуации што можат да предизвикаат одбивање: барања, покани, понуди и предлози. Секоја ситуација се состоела од три варијабли: социјален статус, социјална дистанца и пол. Таа открила дека Американците ги менувале стратегиите на одбивање во зависност од социјалниот статус, додека пак, Германците ги менувале своите стратегии за одбивање во зависност од социјалната дистанца. Американците зборот „не“ го користеле повеќе од Германците, додека Германците почесто користеле стратегија за избегнување. Германските изговори биле понејасни и не толку директни. Германците користеле повеќе благодарност и повеќе стратегии за учтивост и, при одбивање, повеќе биле склони кон објаснувања отколку кон лична наклонетост. Во својата дисертација Бекерс (1999) доаѓа до следниве резултати: Во германскиот јазик социјалната дистанца зависи од статусот на соговорниците. Германскиот јазик има помал сет на парадигматски изрази за изразување на

одбивањето во споредба со американскиот англиски јазик, и во германскиот јазик се јавуваат повеќе стратегии за изразување учтивост, за независност, отколку во американскиот англиски јазик. Германскиот јазик е помалку директен во изразување на одбивањата и парадигмата без додатни елементи е почеста во германскиот јазик. Во двете култури се јавуваат културолошки разлики поврзани со полот, укажувајќи дека жените употребуваат повеќе стратегии на учтивост, а Американците почесто ја употребуваат негацијата „nein“, отколку Германците.

Од 1991 година објавени се бројни студии за говорниот чин одбивање. Притоа, сите овие студии се напишани на не повеќе од десетина страници. Тие претставуваат основа за анализата на иницијалните говорни чинови претставени од Блум-Кулка и сор. (Blum-Kulka, 1989) во проектот „Cross Cultural Speech Act Realisation“ (CCSARP).

Секоја анализа има свои предности и недостатоци. Па така, во овие анализи предност е тоа што резултатите можат лесно да се користат за јазични истражувања, а недостаток е што во овие спроведени анализи недостасува класификација во лингвистички концепт. Блум-Кулка и сор. (Blum-Kulka et al., 1989) како секвенци на говорниот чин ги издвојуваат следниве одбивања: одбивање на барање, на покана, на понуда и на предлог. Во прилог се претставени максимите на одбивање, кои тие ги користат за определување на одбивањето. Притоа, секој говорен чин може да стои сам за себе, или да се комбинира со некој друг говорен чин, па така можат да се разликуваат следниве парадигми кои се дел од класификацијата предложена од Блум-Кулка и сор. (1989)²:

Говорен чин кој не содржи одбивање. (говорен чин на приговарање, на несогласување и сл.).

Невербално одбивање. / (Mimik / Gestik)

Само извинување. / Es tut mir Leid. / Entschuldigung. / Verzeihung.

Само одбивање. / Leider nicht. Leider nein.

Само образложение. / Ich habe morgen eine Prüfung. Ich kümmere mich um meinen kleinen Bruder.

Алтернативен предлог. / Wie wäre es am Dienstag?

Извинување + одбивање. / Entschuldigung, leider nicht!

Извинување + образложение. / Entschuldigung, ich habe morgen eine Prüfung.

Извинување + алтернатива. / Entschuldigung, wie wäre es am Dienstag?

Одбивање + образложение. / Nein, ich habe morgen eine Prüfung.

Одбивање + алтернатива. / Nein, aber wie wäre es am Dienstag?

Извинување + одбивање + образложение. / Es tut mir Leid, nein, ich habe morgen eine Prüfung.

Извинување + образложение + алтернатива. / Entschuldigung, leider nicht. Ich habe keine Zeit. Wie wäre es am Dienstag?

Извинување + одбивање + алтернатива. / Entschuldigung, nein, ich habe morgen eine Prüfung. Wie wäre es am Dienstag?

Одбивање + образложение + алтернатива. / Nein, ich habe keine Zeit, wie wäre es nächste Woche?

Извинување + одбивање + образложение + алтернатива. / Entschuldigung, leider nicht. Ich habe morgen eine Prüfung. Wie wäre es am Dienstag?

2

Примерите се на авторките.

Хаиаши (Hayashi, 2000) во својата студија ги претставува анализите на говорен чин одбивање во германскиот и во јапонскиот јазик. Притоа, ги воочува следните резултати и разлики во двата јазици:

1. Во јапонскиот јазик користењето на алтернативни можности сигнализира одбивање. Одбивањето се врши преку идентификација на говорникот (преку сочувство со соговорникот и сл.).
2. Во германскиот јазик одбивање се врши преку алтернативни можности, се сигнализира разбирање за молбата и, исто така, се смета дека соговорникот нема да ја одбие молбата.

3. Заклучни белешки

Овој преглед на теоретските поставки за говорниот чин одбивање покажува дека студиите за овој говорен чин се концентрираат на идентификувањето на одбивањата во јазикот, категоризирањето на податоци според семантички формули/стратегии, како и на анализата која се темели врз истите. Во анализата се посветува внимание на дистрибуцијата, распоредот и содржината на семантичките формули, како и истражувањата во меѓукултурната и меѓулингвистичката споредба.

Говорниот чин *одбивање* како директивен илокуциски чин има за цел да го доведе соговорникот до ситуација да треба да направи промена на состојбата или да одбие некое дејство.

Ова прашање станува излишно во контекст на изучувачите на еден јазик, кои со години употребуваат странски јазик во земјата на овој јазик. Олсхтаин/Блум-Кулка (Olshtain/Blum-Kulka, 1984) во една своја студија известуваат за имигранти од Израел, при што после речиси осум години испитаниците покажуваат совршена перцепција на говорните чинови во новиот јазик. Меѓутоа, никогаш не била постигната совршена продукција. По претпоставка дека тие биле многу свесни за тоа што треба да се изрази во целиот јазик, треба да се тргне од тоа дека тие или не можат или не сакаат да ги напуштат своите културни норми и вредности. Најверојатно тука улога игра и поривот кон културниот идентитет на лицата кои живеат во дијаспората, при што идентитетот, меѓу другото, се дефинира преку самиот јазик. Покрај дидактиката, истражувањето на социјалните норми е особено важно за секојдневната практична употреба на странскиот јазик.

Токму затоа комуникацијата меѓу лицето кое зборува на својот мајчин јазик и изучувачот, за проучувањето на странските јазици претставува интересен предмет на истражување, бидејќи во моментот на комуницирање се одвива процесот на учење.

По претпоставка дека овој вид комуникација (меѓу лица на кои јазикот им е мајчин и лица на кои не им е мајчин јазик) е насочена кон решавање на проблем (преговарање на форма и/или значење) и изучувачот го осознал проблемот, разговорот трае подолго. На тој начин, изучувачот добива можност да го прошири своето знаење преку сопственото или туѓото коригирање, или преку други воочливи помошни средства (пр. невербални). Во таков случај, од „вообичаена/нормална“ гледна точка, комуникацијата се смета за неуспешна (погрешно комуницирање), затоа што не се одвива без проблеми, а од гледна точка на проучувањето на странските јазици, истата се смета за комплетно

успешна комуникација за изучувачот, бидејќи резултира од некомплетно разбирање и, згора на тоа, придонесува и во процесот на учење.

Со овој труд во кој се претставуваат теоретските поставки на магистерската теза за говорните чинови, се планираат и понатамошни испитувања кои се однесуваат на овој говорен чин, но секако, можна е и дополнителна анализа на другите говорни чинови (замолување, негодување, извинување и сл.), како и нивна споредбена анализа, сè со цел подобрување на прагматичките компетенции кај изучувачите на германскиот како странски јазик.

Користена и консултирана литература

- Bardovi-Harlig, K., Rose, M. & Nickels, E. L. (2008). The Use of Conventional Expressions of Thanking, Apologizing, and Refusing. *Second Language Research Forum*, ed. Bowles, M. et al., (113-130). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Bardovi-Harlig, K. and Beverly S. H. (1991). „Saying ‘no’ in English: Native and non-native rejections“, in Bouton, Lawrence and Yamuna Kachru (eds.), 41–58.
- Beckers, A. M. (1999). How to say “no” without saying “no”: A study of the refusal strategies of Americans and Germans. PhD diss., University of Mississippi. New York: Plenum Press.
- Beebe, L. M. und Cummings M. (1985). *Speech act performance: A function of data collection procedure*.
- Beebe, L. M. und Cummings M. (1996). „Natural speech act data versus written questionnaire data: How data collection method affects speech act performance“.
- Beebe, L. M., Takahashi T., Uliss-Weltz R. (1990). „Pragmatic transfer in ESL refusals“, in Scarcella Robin C., Elaine S.Andersen und Stephen D.Krashen (eds.), 55–73.
- Blum-Kulka, S. & Olshtain, E. (1984). Requests and apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP). *Applied Linguistics*, 5/3, 196–213.
- Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). Cross-cultural pragmatics: request and apologies. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Chen, X., Lei Y. and Yanyin Z. (1995). „Refusing in Chinese“, in Kasper, Gabriele, 122-163.
- Cohen, A. (2010). Coming to terms with pragmatics. Bo N. Ishihara, & A. D. Cohen, *Teaching and learning pragmatics: Where language and culture meet* (стр. 3–21). London: Longman.
- Faerch, C. & G. Kasper (1983). *Strategies in interlanguage communication*, London: Longman.
- Gass, S. M & Houck N., (1999). *Interlanguage Refusals*, Berlin/New York: Mouton de

Gruyter.

- Hayashi A. (2000). „Konversationsstrukturen und Strategien zur Verbesserung. Die Interaktion zwischen Bitten und Ablehnungen in einer kontrastiven Analyse zwischen Japanisch und Deutsch“. In: Bulletin of Tokyo Gakugei University, Section II Humanities 51, 81–94.
- Heilmann, Ch. M. (1993). „Geschlechtsspezifische Aspekte des Zurückweisens“, in Pawlowski, Klaus (ed.), 72–80.
- Johnson A. (2014), „*The Pragmatics of Expressing Refusals in German and American English*“, Kwansai Gakuin University humanities review, Nishinomiya, Japan
- Kasper, G. (1981). *Pragmatische Aspekte in der Interimsprache*, Tübingen: Narr
- Kohnen, Th. (1987). „Zurückweisung in Diskussionen“ *Europäische Hochschulschriften*, Band 60. Bern/New York/Paris/Frankfurt/M.
- Kinjo, H. (1987). „Oral refusals of invitations and requests in English and Japanese“, *Journal of Asian Culture* 1, 83-106.
- Kwon, J. (2004). Expressing refusals in Korean and in American English. *Multilingua*, 23, 339–364.
- Labov, W. & D. Fanshel (1977). *Therapeutic discourse: Psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press.
- Liao, C. C. (1994). *A study on the Strategies, Maxims and Development of refusal in Mandarin, Chinese, Taiwan: The Crane Publishing Company.*
- Liao, C.C., & Bresnahan, M.I. (1996). *A contrastive pragmatic study on American English and Mandarin refusal strategies* in K. Jaszczolt & K. Turner (Eds.), *Contrastive semantics and pragmatics*. Oxford, UK: Elsevier Science Ltd.
- Morrow, Ch. (1995). *The pragmatic effects of instruction on ESL learners' production of complaint and refusal speech acts*, Ph.D. dissertation, State University of New York at Buffalo.
- Nixdorf, N. (2002). *Tectum Verlag, Höflichkeit im Englischen, Deutschen, Russischen*. Tectum Verlag. Marburg. 2002.
- Nelson, G. L., & Waguida El B. & Al Batal M. (1996). „Egyptian and American compliments : Focus on second language learners“.
- Ogirman, E. (2009). *On Apologizing in Negative and Positive Politeness Cultures*. John Benjamins Publishing Company.
- Olshain, E. & Cohen, A. (1990). *The Learning of Complex Speech Act Behaviour*. *TESL Canada Journal / Revue TES du Canada*. 7/2, 45–65.
- Robinson M.A. (1991). „*Introspective Methodology in Interlanguage Pragmatics Research*.“ In: Gabriele Kasper (Hrsg.) *Pragmatics of Japanese as Native or Target language*. Honolulu. HI: Second language Teaching and Curriculum center. University of Hawaii. (Technical Report Vol. 3), 31–84.

- Rubin, J. (1983). „How to tell when someone is saying “no” revisited” in Wolfson, Nessa and Eliot Judd“, 10–17.
- Saeki, M. and O’Keefe, B. (1994). Refusals and rejections: Designing messages to serve multiple goals. *Human Communication Research*, 21, 67–102.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle (1975). A classification of illocutionary acts, *Language in Society* 5: 1–24.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics. Requests, complaints, and apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Válková, S. (2014). A Cross-Cultural Approach to Speech-Act-Sets: The Case of Apologies. *Topics in Linguistics*. Issue 13.
- Wierzbicka, A. (1999). *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Walter de Gruyter and Co.

На кирилица

- Панзова, В. (2003). *Науката како занает*. Скопје: Филозофски факултет.
- Смичковска, Ф. (2014). Извинување. Во М. Кусевска, З. Трајкова, Ц. Нешковска, & Ф. Смичковска, *Говорни чинови: барање, благодарумавање, извинување, приговарање во англискиот и во македонскиот јазик* (стр. 195–269). Скопје: Академски печат.

Осврти / Прегледи

ПИРОТ ИЛИ ПИРАТ, КОЛАЖ ИЛИ ПЕЈЗАЖ?
(Во Лотарингија, Емануел Рембер, Пагома Прес, Скопје, 2019)

Светлана Јакимовска¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
svetlana.jakimovska@ugd.edu.mk

Апстракт: Трудот претставува осврт кон неодамнешниот превод на романот *Во Лотарингија* од Емануел Рембер. Станува збор за специфичен роман, во кој преку низа слики се илустрира животот на белгискиот проколнат поет Жан-Клод Пирот. Трудот ја презентира структурата на романот и темите кои се застапени во него, а потоа ги анализира особеностите на македонскиот превод.

Клучни зборови: Пирот, роман, превод

PIROTTE OR PIRATE, COLLAGE OR LANDSCAPE?
(In Lotharingia, Emmanuel Rimbart, Pagoma Press, Skopje, 2019)

Svetlana Jakimovska¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip
svetlana.jakimovska@ugd.edu.mk

Abstract: This paper represents a review of the recently translated of novel *In Lotharingia* by Emmanuel Rimbart. It is a specific novel, illustrating, through a series of pictures, the life of the cursed Belgian poet Jean-Claude Pirotte. The paper presents the structure of the novel and the themes that are represented in it, and then analyzes the peculiarities of the Macedonian translation.

Keywords: Pirotte, novel, translation

*Благодарејќи на сенките успева да стигне до светлина.
Ако не постои контраст, не постои ништо. (стр.79)*

Пријателската биографија за белгискиот проколнат поет Жан-Клод Пирот, Рембер ја започнува онака како што и ќе ја образложи и ќе ја заврши: со цитати, со описи, со исечоци: *Дождот е топло зеленило, заробено во детството.* (стр. 9) Воведот,

сам по себе, ја постелува патеката, по која, за рака нè води авторот, патека на слики, на пејзажи на сеќавања кои никогаш не се целосни, никогаш не се завршени, тоа се сиркања, разлеани бои, белешки...

Но, да почнеме од почеток. Освртот, по дефиниција, е деконструкција, анализа, а тоа е особено тешко во овој случај кога самиот текст е деконструиран. Така, тука ќе се обидеме да конструираме, да синтетизираме и да создадеме колку-толку читлива слика, слика која ќе заинтригира нов читател да тргне во потрага по Пирот затоа што Пирот и осудуван и обожуван е само човек, наш собрат и пријател, трагач по убавината, а *вистината е во убавото* (стр. 101).

За да ја следиме оваа потрага, мораме да го следиме Пирот, односно да му подадеме рака на авторот на романот кој исто така испресечено се јавува низ неговите редови. Понекогаш, тој зборува низ устата на Пирот, понекогаш директно му се обраќа на својот јунак, понекогаш е „ние“: *Долги години не знаевме што Пирот навистина сака* (стр. 13), понекогаш е „тој“: *Детето (можеби оној што ја раскажува оваа приказна) ...* (стр. 52), а понекогаш е „јас“: *Еден ден некој истражувач (не јас)...*

Тој, јас, ние, раскажувачот како ретко кој досега, раскажува мистично, магично, како низ пејзажен акварел кој ги навестува настаните: *Потоа хоризонтот се искачува на небото, како посмртните остатоци на една баба.* (стр. 32) Во тоа прелевање на настани и бои, читателот назира една проколната душа, прогонувана од битисувањето, од една Сартровска тегобност која спасот го бара во заборовот, во виното, во уметноста, во убавината.

Затоа убавината е централната тема на романот соткан со рафиниран, елегантен, преубав стил. За да се постигне таквата префинетост на стилот, за да се постигне прекршено раскажување низ издвоени слики, низ пејзажи, потребно е огромно трпение и специфични јазични средства.

И самата структура на романот, преку поднасловите е и поетична и прекршена. Имено, поднасловите го следат, иако не во сосема права линија, животниот пат на Пирот, а притоа носат алитерација, како и самите да се дел од некаква поема: *Во бегство/ Во баровите/ Во лозјата/ Враќање во Валонија/ Кај жените/ Кај другите/ Во сликарството*. За да ја реконструира сликата, за да стане поразбирлив колажот, авторот ги нуди последните две поглавја во кои дава хронолошки пресек на Пиротовиот живот и творештво.

Прекршената структура, преку вметнати парчиња колаж се сретнуваат не само во севкупната структура на романот, туку и внатре, во рамките на секое поединечно поглавје. Колажот го сочинуваат испрекинатите слики од животот на Пирот, но и цитатите и имињата на познати автори, со што современиот концепт на интертекстуалност добива, нова, колажна верзија. Сепак, интертекстуалноста во романот, како и животот на многунадарениот Пирот не се ограничуваат на интертекстуалност, туку прераснуваат во итердисциплинарност, во која, освен различните литературни автори (Дотел, Шардон, Нимие, Бодлер, Рембо, Верлен) и нивни дела, сретнуваме и сликари и нивни слики кои се дел од колажот на Пирот. Или, автори, кои исто како него се и поети и сликари – Анри Мишо. Го сретнуваме дури и музичарот *Чарли Паркер, на труба* (стр. 73). Во таа смисла, Лотарингија, ќе ни се наметне, не само како колаж, како откривање на една слика, туку и како појдовна точка, поттик да откриваме нови слики, нови пејзажи или

нови бисери на франкофонската култура или културата воопшто.

Но, Рембер, фаген во костец со јазикот, а предизвикан преку него да доловува слики и да да ги лепи е должен да си поигрува со сите јазични рамништа, со сите негови изразни средства. И тој тоа, навистина го прави.

Графолошки, романот си поигрува со буквите или големите букви се јавуваат онаму каде што вообичаено не ги сретнуваме, а со кои се нагласува елемент, но се крши реченица:

Другпат, им пркоси на полицајците, познавјќи ги своите права, Правото. (стр.13).

Зборот Солзи. (стр.33)

Врховните сили го гледаат Поетот во овој безволен свет. (стр. 57)

Графолошкото поигрување на авторот се надоврзува на графолошкото поигрување на Пирот кој ќе рече: „*Јас не сум пишувач на памфлету, јас сум (белгиец)*“, а авторот дополнува: *Се сомнева во потребата од голема буква, а потоа додава дека „не постои Случајност“.* (стр. 57).

Потоа големата буква се користи да се конкретизира апстрактното, да се официјализираат институциите на духот:

Но на Берзата на соборената легитимност, несреќните на овој свет се среќници за потомството.

Конечно, каков колаж на совршена убавина би бил романот кога низ него не би прозвонила поезија, онаква вистинска, со строфи, со стихови, со своја форма, а не само скриената во разлеана проза? Првото парче колаж од поезија е оној на Рембо, второто и третото се парчиња од душата на Пирот.

Остатоките поезија се притиснати во проза, во алитерација: *Le fluide de la fiction.*

Лексиката, како што впрочем и доликува на ова дело, е и поетска и прекршена.

Поетиката, на лексичко рамниште ја насираме низ пребирливоста со која се одбирани, како низ свила прецедувани, зборовите.

Испрекршеноста, меѓу другото, се должи на употреба на странски зборови кои повторно имаат своја посебна функција во течението на романот. Така, го имаме грчкиот збор за слезина *splên* кој од раѓање го поврзува Пирот со Бодлер. Потоа, поезијата ја проучуваме преку латинското *borealis*, гласот низ италијанското *mezza voce*, а англискиот несопирливо навлегува, дури и низ кориците на еден француски роман, преку имиња на групи и музички нумери или преку името на делото *Birthday Letters* (*Роденденски писма*) на Тед Хјуз.

Испрекршеноста се чувствува и кога низ тој рафиниран, стил, внимателно нижена лексика, ќе провее приземен, секојдневен израз, кој не го растура колажот (тој по дефиниција е збир на растурено, на делчиња), туку само го дополнува во сликата на човечката природа: *Црви во газот* (стр. 36).

Зборовите се и алатки во рацете на авторот, па тој ги користи за да создаде игри (гимнастика) на зборови, каде имињата се симболи, па Розата мириса, Бисер(ка) сјае, а Пирот станува *Малиот Принс(принц)*. Освен двозначноста, алузиите, Рембер зборовите ги користи и за паронимски игри: *portrait craché au lieu de portrait caché*

(исплукан портрет наместо сокриен портрет).

Сепак, она што навистина е прилепувано, она што го создава колажот, во вистинска смисла на зборот, тоа се речениците, синтаксата која е прекршена, преку куси реченици, често и збор-реченици. Тоа остава простор за недореченост, но истовремено и простор за магличава магичност за да се види разлеан пејзаж во чиј преграб се крие нова слика:

На Пирот сигурно му беа познати „Песните на Малдолор“. Јазикот не е настинат. Успех во стилот. Светот мириса убаво на месечина. Дали мал писател без лева рака би бил боксер? Па што. (стр.74)

Но, не се само речениците, сами по себе колажи, и нивната структура, збороредот, набројувањата се непрекинати:

Подврнува, прска, истура, ситно дожди, ромони. Тој, него, Пирот. (стр.24)

Конечно, ако решиме да навлеземе во длабочините на семантиката, преку употребата на стилски фигури, ќе ги пронајдеме (без воопшто да се зачудиме!) метафората, синестезијата и персонификацијата.

Метафората се подава како другарка на секој поет, па и човек, зашто нашето несвесно е изградено од метафори:

Детето јаде како големите во куќата што е целата обложена со реченици. (стр.51).

Човекот ги има своите ритчиња од тајни што Пирот ги чува во позлатен кафез и што ќе ги исплука како стаклени семки во корпа. (стр. 71).

Персонификацијата се надоврзува на метафората во роман во кој човекот се стопува со околината. Така, таа околината, реална и нереална се очовечува и оживотворува:

Земјата е беззаба. (стр. 80) или Тромоста на чашата ги шири часовите до залезот. (стр. 68).

Конечно, на мешавината на зборови, бои и мириси можеби најмногу ѝ соодветствува синестезијата:

...тој музеј во кој го гледа она што го слуша. (стр. 33)

Светлините беа живи и крцкави... (стр. 77).

Свончето испушташе кисели ноти. (стр. 90).

Ако продолжиме понатаму да чепкаме, да ги истражуваме поединечните слики, поединечните парчиња колажи, секако дека ќе откриеме нови нијанси, нови значења, нови чудесии. Но, да го оставиме љубопитниот читател да го доврши таквото истражување, а ние, сосема накусо да се осврнеме на помакедончениот Пирот. Преводот на македонски јазик му припаѓа на Зоран Јовановски, а од досега изложеното јасно е дека пред него стоела ни малку едноставна задача. Тој требал да следи стилист кој се стреми кон совршенство, а притоа користи специфични јазични средства. На таквиот предизвик се надоврзуваат разните фонолошки предизвици, потоа игрите на зборови, интертекстуалноста, интердисциплинарноста...

Преводот е успешен на повеќе рамништа, или, ако зборуваме со јазикот на романот, преводот е скршено огледало на скршениот оригинал. Така, текстуалната структура на преводот ја следи онаа на појдовниот текст, а графолошките поигрувања

на оригиналот ги сретнуваме и во преводот.

Сепак, фонолошките предизвици, кои неретко бараат најмногу компромиси, биле, се разбира, и најголем предизвик за преведувачот. Во романот фонолошки предизвици се стиховите поезија и алитерациите.

Романот прилепува поетски парчиња колаж, како она на Пирот или на Рембо. Пиротовата поезија (стр. 21) е од неговото рано детство, таа е намерно несмасна, навидум банална и единствено созвучје кое го нуди, е алитерацијата во вториот стих *ruisseaux roses*. Преведувачот, ја следи семантиката, но не и формата – *розови поточиња*, иако во овој случај би препорачале извесно видоизменување преку лексемата *рекички*, која е семантички блиска, а го задоволува фонолошкиот стандард *розови рекички*.

Un jour j'ai dit à ma mère : „Еднаш ѝ реков на мајка ми:
“Les petits ruisseaux roses *Малите розови поточиња*
Vont faire pipi derrière les framboisiers.” » *Ќе мочкаат зад грмушките со малини“.*

Понекогаш, тој успева да ја следи алитерацијата *Le fluide de la fiction – Флуидот на фикцијата* (стр. 48), а понекогаш ја создава и онаму каде што ја нема во оригиналот: *познати му се механизмите на таа машинерија* (стр.49) – *il en connaît les rouages*. Понекогаш, дури и компензира, па паронимијата ја заменува со рима: *portrait craché au lieu de portrait caché – лика и прилика наместо прилика за слика* (стр.106).

Убавината во преводот особено можеме да ја видиме во лексичкото богатство, во разиграноста на набројувањата, во изборот кој претежнува кон стилот:

Il pleuviote, crachine, drache, bruine, il pleuvine. Il, lui, Pirotte.

Подврнува, прска, истура, ситно дожди, ромони. Тој, него, Пирот. (стр. 24)
la douceur des mensonges – сладината на лагите (стр. 37)

Parce que les sarments sont crochus, et retiennent le vagabond par les basques.

Зашто ластарите на лозата се кукести и го задржуваат скитникот за полите. (стр. 81)

Умешноста на преводот се огледа и во деминутивите кои не ги нуди француската јазична форма:

Mais il est ce petit oiseau dans les branchages – Но, тој е она мало птиче на гранките. (стр. 37)

Ce bon petit voyou est un ami. – Тоа добро мало мангунче е пријател. (стр. 50)

...le grelot des chiens perdu. – клопотарчето на изгубените кучиња (стр. 26).

Преведената лексика го следи присуството на туѓа лексика, а текстот во преводот станува уште поискршен затоа што освен туѓи зборови, имаме присуство и на туѓа азбука, на поинакви букви, кои веднаш, на прв поглед, избиваат од текстот.

Особено сериозни лексички предизвици за преведувачот се и повремените игри на зборови, инсинуации, навестувања... И името има своја содржина, свое значење. Во преводот тие се пренесени индиректно, во текстот преку загради: *Понекогаш му излегува ангел пред очи. Анж (Ангел) Венсан* или тој пие *Ружина (Роза) вода*. (стр. 86). Сепак, можеби во вакви случаи подобро би било преведувачот да посегне кон фуснота

за да ги објасни асоцијациите.

Земајќи го предвид интертекстуалниот карактер на романот, а особено бројните алузии и директни споменувања на имиња, дела, настани од културата воопшто, јасно е дека преведувачот е должен да користи фусноти за да го доближи читателот кон колажот. Сепак, се чини дека нивниот број е доста ограничен, бидејќи се сретнуваме со само две фусноти, и тоа, првата, во која се објаснува алузијата на Игоовиот *двор на чудата* и втората, во која се преведува и објаснува содржината на латинска поговорка.

Книгата во оваа форма е поприфатлива за македонскиот читател, но сепак, франкофон, затоа што одредени поими како *јеневер Клааре* (стр.56) *остенсориум* (стр. 67), *Кир од Дижон* (стр. 82), *бретонско мускаде* (стр.94) не се блиски до пошироката македонска читателска публика. Особено копнее по фуснота името на издавачката куќа *Le temps qu'il fait* бидејќи тоа од нас го бара и самиот автор: *Би требало да се задржиме на името на овој издавач.* (стр.74). Но, за жал, превод нема, иако името на издавачката куќа *времето надвор*, нè асоцира на поврзаноста на пејзажите со метеоролошките појави, т.е. на домот на Пирот. Во таа смисла, во однос на стратегиите кои ги користи преведувачот, јасно е дека тој е повеќе насочен кон отуѓување, кон тоа за рака да нè носи во нова друга култура. Сепак, отсуството на превод, сериозно го отежнува разбирањето за читателот кој не е франкофон и во вакви случаи, преведувачот треба да инсистира на негова поголема видливост преку интервенции и во текстот и преку паратекст. Во таа насока, на читателот би му користеле и преводи на насловите на делата на Пирот, понудени во неговата библиографија на крајот на романот.

Синтаксата на преведениот роман, како и стилските фигури ја следат во чекор убавината на изворникот. Дури, преведувачот прибегнува и кон инверзии (карактеристични само за македонскиот превод) како некој вид компензација или како дополнителен адут за да се долови поетичната нота на францускиот оригинал:

Les feuilles des arbres lavées par la pluie... – *Измиентите од дожд лисја на дрвјата.* (стр. 32).

Иако преводот на Пирот содржи недоследности или отвора можност за усовршување и дискусија, сепак, во прашање се нијанси, ситни детали кои би можеле да се исправат во наредните изданија. Па така, многу ретко можеме да го почувствуваме влијанието на француските форми или конструкции: *сезони* од *saisons*, наместо *годишни времиња* (стр. 33), *Граѓанскиот и Кривичниот кодекс* наместо *Граѓанскиот и Кривичниот законик* (стр. 47), потоа *Пирот има голем трав* (стр. 72) наместо *Пирот многу се плаши*. Ретки се и лекторските пропусти како отсуството на запирката по сврзникот *но*, употребата на формата *обожава* наместо *обожува* и додавањето на кратката заменска форма за директен објект во реченицата *да го натераш некој главен лик да премине во дејство, ...* (стр. 15)

Севкупно, преводот му овозможува на македонскиот читател да го вкуси францускиот оригинал затоа што преведувачот ниту се плаши од височините на стилот, ниту се цензурира при пренесувањето на приземните, а сепак, толку човечки, контексти.

И конечно, приморани сме да го напуштиме Пирот и неговите парчиња колаж. Чувството на недовршеност кое провејува низ целиот роман, останува со нас и по овој осврт затоа што има уште слики за кои можеме да говориме, како што е значењето на

областа Лотарингија и можните безбројни асоцијации кои ги нуди, потоа животната филозофија на Пирот, религиските инсинуации, а особено сликата на свети Себастијан и стрелите кои Пирот, како и сите нас, го крвават долж животниот пат. Но, подобро да престанеме, да оставиме простор за трагање, за асоцијации и на други македонски читатели.

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

2020